

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

XV.

RUDABÁNYA
2013

AVILÁGHÁBORUBAN ELHALT
107 RUDABÁNYAI
HŐS VASÉRCBÁNYÁSZ
EMLÉKÉNEK
A RUDABÁNYAI TISZTI KASZINÓ
1935.

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

XV.

**RUDABÁNYA
2013**

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK XV. (VIII. évf. 1.) sz.

E számunk munkatársai:

Dr. Csiffáry Gergely történész, a történelemtudomány kandidátusa (Eger); **Hadobás Sándor** nyug. múzeumigazgató, kuratóriumi elnök (Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány, Rudabánya); **Mendly Lajos** bányamérnök, technikatörténész (Pécs); **Dr. Paulinyi Oszkár** (1899–1982) történész, levéltáros, a történelemtudomány doktora; **Szederkényi Andrea** ének-zene-magyar nyelv és irodalom szakos tanár (Miskolc – Rudabánya); **Dr. Vastagh Gábor** (1899–1987) vegyész, kohászat-történész; **Dr. Vitális György** aranyokleveles geológus (Budapest); **Zsadányi Éva** geofizikus (Magyar Bányászati és Földtani Hivatal, Budapest)

Felelős szerkesztő:

HADOBÁS SÁNDOR

A címlapon:

Bányamester. (A *Schwazer Bergbuch* illusztrációja, 1556.)

A hátsó borítón:

A rudabányai I. világháborús bányász hősi emlékmű a *Bányászattörténeti Múzeum* udvarán. *Bóna Kovács Károly* alkotása, 1937.
(*Hadobás Sándor* felvétele, 2013. március.)

ISSN 1788-0939

Közreadja az

ÉRC- ÉS ÁSVÁNYBÁNYÁSZATI MÚZEUM ALAPÍTVÁNY

*a rudabányai Bányászattörténeti Múzeum
és a Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány közreműködésével*

A szerkesztőség címe:

3733 Rudabánya, Ady Endre u. 32. – E-mail: btkutat@gmail.com

Felelős kiadó: **Boza István**, az ÉÁBM Alapítvány Kuratóriumának elnöke. – *Nyomda:* konyvmuhely.hu, Miskolc

A bányaművelés formái a középkorban*

PAULINYI OSZKÁR

A vállalkozás az ember gazdasági tevékenységének alapvető szervező mozzanata. A vállalkozás ugyanakkor, az ember gazdasági tevékenységének sokrétű társadalmi összefüggésrendszere is. A vállalkozás szervezeti formája nem öröktől fogva létezik.

A „vállalat” már a történeti fejlődés meghatározott fokán jelenik meg. A vállalkozás alapja az árutermelés. Az árutermelés – a piacra termelés – megjelenése előtt a termelőfolyamat szervezése nem tudatos, nem célirányos. Azt is mondhatnánk: a termelés kezdetben ösztönös tevékenység, a saját létfenntartás közvetlen tartozéka. Nincs önálló szervezeti formája. A termelés szervezete is egybefonódik a társadalmi lét köznapi, „természetes” vérségi kötelékeivel. Azaz a termelés szervezeti kerete is kezdetben a nemzetség, a nagycsalád. Majd a termelés szervezeti formája függvénye a vérségi kötelékeket felváltó területi-szervezeti kereteknek – a faluközösségnek és a földesuraságnak. Így a vállalkozás kezdeti csírái valósággal elvesznek a vérségi vagy a területi-szervezeti élet egyéb megnyilvánulásaiban.

---

* A tanulmány eredetileg a *História* 1993. évi 9-10. számában jelent meg. Az újraközlés engedélyezéséért a folyóirat szerkesztőségének tartozunk köszönettel. Az írással, amely nem szerepel *Paulinyi Oszkár* (1899-1982) műveinek gyűjteményes kötetében (*Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából.* Bp. 2005) a magyar bányászattörténet kiemelkedő kutatójának emléke előtt tisztelgünk.

Földesúri gazdálkodásból – vállalkozás

A bányagazdaság, kivált a nemesérc-bányászat, uralkodó vállalatformája a bányavállalkozó-szövetkezet (németül: Gewerkschaft, latinul: „societas”, „communitas”). E társas vállalkozás mindig egy-egy meghatározott bányamű – akna vagy tárnaegyüttes – művelésére vállalkozó személyeknek merőben magánjogi természetű, személyes elhatározásukból létrejött szövetkezése.

Amikor az érctermelésben – fokozni akarva az eredményt – áttértek a mélyművelésre, vagyis aknák vágására a földbe, akkor az érckitermelés üzemi alapegysége az egyes „bánya” lett. Kezdetben a bánya nem más, mint jobbára a telér nyomában mélyített egyszerű, egyjáratú aknamű. Bányánként ismétlődik ugyanaz a kitermelési folyamat. A munkanemek különféle láncolata a tulajdonképeni vājármunka: aknát építő ácsolás, érc meg meddő kőzet szállítása, víz kiemelése. Majd már a felszínen az ércet osztályozása, a meddő kőzet hányóra vetése. Ilyen sokoldalúan fejlődött a föld alatti „bánya” vājár-munkája, összehasonlítva a korábbi felszíni fejtések egyszerű kötőző munkájával. De a bánya, az egyes bányamű, a bányaszövetkezet lesz ettől fogva hosszú időre a társadalom szervezésének is alapja és központja. Hozzá kapcsolódnak, bányánként jönnek létre, azok a már több személyt magukban foglaló társulások is, amelyek a termelésnek a megszervezését és lebonyolítását is a kezükbe veszik. Míg korábban a bányauzem a bányaterületet birtokló földesúr fennhatósága alatt áll, ezek a kezdeti társulások ragadják ki a bányászatot a földesúri keretből és változtatják át az egész bányaművelést társulási, vállalkozási szervezetté. (Ezt a 12. század végére datálhatjuk.)

A vājárok a vállalkozók

A társas vállalkozás eredetileg a kézimunkás kisvállalkozók szövetkezése: bányaművelő-szövetkezet. Vājárok „állnak össze”, akik az érckitermelés többszörösen osztott munkafolyamatában annak a legigényesebb részét, a fejtést végezték. A fejtés sokolda-

lú természetismeretet és technikai felkészültséget követel meg. Ők voltak a „mesterei” a bányában folyó munkának („magistri fodinae”). Ezek a vájárok már a földesúri üzemben is különleges helyzetnek örvendtek: míg a többi munkarészleg dolgozói egyszerű erőkifejtésből álló munkájukért csak napszámért kaptak a földesúrtól, a vájárok már a lefejtett érc bizonyos hányada fejében, „részes” munkában fejtették az ércet. Sőt, a vájárok bányánként egy-egy kollektívába tömörültek, s az érchányadot egyenletesen osztották el.

A társas vállalkozás tehát kezdetben – személyi összetételét tekintve – igazában nem más, mint egy-egy ilyen vájárkollektíva. Ők a bányaterület földesurától saját vállalkozásukba veszik egy-egy ilyen bánya művelését; eleinte a földesúrral kötött szerződés, majd a bányakincs felségtulajdonba vétele után a regáléjog élvezőjétől nyert jogosítvány alapján. (Vagyis attól – így nem utolsósorban a királyi udvartól –, aki a termékre regálé-termelési és adóztatási joggal bírt.) A kézművesipar mestereihez hasonlóan a bányák „mesterei”, a vájárok is, mint vállalkozótársak, személyes munkával veszik ki részüket a termelésből: továbbra is ők végzik az akna mélyítő vájását és az érc fejtését a részükre egyenként kijelölt vájatvégeken. (Igen fontos odafigyelni a munkamegosztásra a vállalkozók között: egy-egy vájatnak – vagyis kivájt aknának – egy-egy vállalkozó a „gazdája”). Ugyanakkor azonban ők viselik a bánya karbantartásával és művelésével járó összes költségeket is. Az anyagbeszerzés dologi kiadásait és a többi járulékos munkarészlegben foglalkoztatott dolgozóknak a napszámberét. Mindezt ismét egyenletesen (arányosan) osztották el maguk között. Az előterjesztést a költségek szétosztásának arányaira a bánya üzemi s gazdasági vezetésével megbízott számtartó (vállalkozótárs) előterjesztése alapján fogadták el.

Mind a költség-hozzájárulás fizetése, mind a megtermelt érc-termés elosztása hetenként történt. A kiosztott érc értékesítése már kinek-kinek személyes ügye volt. A bányaművelő-szövetkezet maga ugyanis az ércek kohósításával általában nem foglalkozott.

Az új vállalkozó: a tőkés

Ám ebben a kezdeti formájában a bányaművelő-szövetkezet nem volt hosszú életű. A dolgozó, a termelőmunkában személyesen résztvevő vállalkozótársak mellett ugyanis, velük elegyesen, mihamar feltűnnek a pénzvagyon képviselői, a tőkés vállalkozók. Ők nem veszik ki többé személyesen részüket a vájármunkából, hanem a szövetkezeti részükre eső (kijelölt) vajatvégek lefejtését maguk helyett, ilyen vagy olyan formában, de másokkal végeztetik.

Az új vállalkozó-típust elegyesen találjuk a vájár-vállalkozókkal a szövetkezetekben. (A 13. század elején jelennek meg. Adataink róluk elsősorban Karinthiából és Tridentből vannak.) Tridentben eleinte szembeötlenek köztük a környékbeli egyházi nemesek, meg püspöki ministerialisok. Utóbb azonban mindinkább a kalmártőkének a képviselőiből kerülnek ki. A tőkés elemek kezdetben „beszívárogtak”. Azután – forrásaink szerint – hihetetlenül gyorsuló ütemben, már a 13. század folyamán, Európa-szerte egyre nagyobb mértékben ellenőrzésük alá vonták a bányavállalkozást. Majd rövidesen – már a 13–14. század fordulóján – annyira eluralják a bányavállalkozásokat, hogy a bányaművelő-szövetkezet, a „Gewerkschaft” határozottan tőkés jelleget ölt. A bányászat a vájárok szövetkezetéből a bányavállalkozók szövetkezetévé válik.

A változás érthető. A termelésben személyesen érdekelt vájár-vállalkozók szakértelme és technikai leleménye óriási előrelépés a földesúri nagyüzem után. A vájár-vállalkozók egy új fellendülés korszakát nyitják meg Európa nemesérc-bányászatában. A következő periódus, amikor megjelenik a vállalkozók közt a kalmár, már egy újabb korszak.

A kalmár számára mindegy volt, hogy milyen úton-módon tudja gyarapítani pénzvagyonát. Észrevette a gyors gazdagodásnak azokat a csábító lehetőségeit, amelyekkel egy-egy dúsabb telér feltárása vagy sikeres vízmentesítése – és ezáltal a gazdaságos kitermelés – kecsegtetett. Hogy pedig megvethesse lábát a bányavállalkozásban, arra bőséges és egyre több alkalmat szolgáltatott a természet örök gáncsoskodása. A bányavíz leküzdése a bányák mé-

lyülésével mind nagyobb és mind hosszabb lejáratú befektetések terhét rótták a vállalkozásra. A kézműves kisvállalkozó eleinte még az ércfelvásárlóktól vagy akár kívülállóktól felvett kölcsönökkel tudta magát gazdasági nehézségein átsegíteni. Ahogy azonban mélyültek a tárnák, nőttek a költségek, végül is a vájárvállalkozó rákényszerült a társulásra a pénz uraival, és a tőkések mellett a kézműves vállalkozó hamarosan a háttérbe szorult.

Szövetkezeti rend: munkavégzés vagy tőke szerint

A változás kitapintható a szövetkezet belső, szerkezeti felépítésében, formai elemeiben is.

A szövetkezés részes alapon jön létre. A társak részarányosan, eszmei – szövetkezeti – részek szerint osztják meg maguk között mind a munkát, mind az üzemköltségeket, mind a bányász érchozamat. A szövetkezés első ősi típusa a dolgozó „mester”-bányászokból álló közösség. A későbbi típus, amikor a termeléshez közvetlen kapcsolattal nem rendelkezők uralják a termelést. Kezdetben látszólag csak árnyalati, de mégsem lényegtelen eltérés állapítható meg.

Kezdetben, az első típusú szövetkezésnél, annyi „mester”-bányász – vájár – állt össze, amennyinek a fejtőmunkájára valóságosan, vagy – újonnan nyíló bányász esetében – felbecsülhetőleg szükség volt. A munkafolyamatban minden vállalkozótársra általában egy-egy „rész” esik. Azt a bányász természetszabta üzemtechnikai adottságai határozták meg – a vajatvégek száma. A szövetkezet minden tagja tisztában van azzal: melyik vágatban a föld, a kifejtés milyen nehézségű munkát jelent. S meghatározza a megmunkált vajatok számát, azt, hogy a szövetkezet tagjai közül ki megnyit tud megművelni. Ez határozza meg a szövetkezés, meghatározza, hogy a szövetkezetnek hány tagja van, s meghatározza azt, hogy kire hány vajat esik. A vállalkozótársak által személyesen végzett „mester”-munka a döntő tényező. Ekkor még a bányamű fenntartása, a járulékos munkarészegek napszámbé, a pénzbefektetés – a vállalkozás tőkésviszonylata – nyilvánvalóan a kisebbik gond.

Később, amikor a bányavállalkozásban már a tőkés elem viszi a szót, a szövetkezetben a tagoltság megváltozik. A szövetkezeti hányadot most már a ráfordítás költségének szétosztása határozza meg. Egy-egy vállalkozótárs szövetkezeti része most már nem a vajat szerint adott – azaz nem aszerint, ki mennyi fejtést tud elvégezni, hanem aszerint, ki mennyi tőkével vett részt a vállalkozásban. A szövetkezeti szétosztás, a belső rend most már nem a bánya üzemtechnikai adottságait követi, amely adottságok a természeti viszonyokhoz képest majd mindegyik bányánál másként alakult. (Könnyebb-nehezebb fejtési viszonyok.) És nem is a vállalkozók „mester”-ügyességét. A társas vállalkozás életre hívói most már nem azt mérlegelték, hogy mennyi a vágatvégek száma, hogy mekkora „mester”-bányászokban az üzem munkaező-szükséglete, hanem azt, hogy mekkora a vállalkozó tőke ereje. A szövetkezeti tagság megoszlása, a tagok száma nem a munkafolyamat ember-szükségletét követi, hanem a vállalkozók pénzerejét. A szövetkezeten belül a szétosztás is megváltozik: korábban az osztás alapja teljesen különböző. A vágatok szétosztása az egyéni vállalkozó, illetve munkavégző képessége szerint történik, illetve aszerint, milyenek a fejtés talajviszonyai. A tőkés vállalkozó megjelenése után a szétosztást nem a munkafolyamat, hanem a végtermék nyeréséhez szükséges költség szerint végzik. A szövetkezeti tagság létszámát a vállalkozó pénzereje szabja meg, és meghatározza a szövetkezeten belüli hierarchiát is.

Tőkés tulajdon – társadalmi szakadék

A tulajdon ember és bányakincs közötti közvetlen viszonyt jelentett. A változás lényege mégis a tulajdon változása. A föld alatti kincs addig a dolgozó bányásznépesség vezető rétegének, a vágat-ságnak a kezében volt. Most a bányatulajdont a termelőfolyamaton kívül álló pénzvagyron, a tőke sajátította ki magának. De tőkés tulajdonná vált a vállalkozás majorizálásával automatikusan a termelőeszközök legjelentékenyebb része is. Mindenekelőtt maga a „bánya”, mint üzemberendezés, a termelőmunka műhelye, a vágatok biztonságát szolgáló dúcolásokkal, szellőztető vágataival, a növekvő mélységgel egyre bonyolultabbá váló vízemelő-szerkezetek-

kel. Nemkülönben a szintes szállítóeszközök, a csillék, talicskák, sőt még a bányáknak kovácsműhelyében készült és ott javított kéziszerszám-készlet is. A bányák dolgozó népét kirekesztették a bányakincs hasznosító birtoklásából, és elválasztották az alapvető termelőeszközöktől. A fordulat a bérszolgásnak nemcsak egyszerű mennyiségi növekedését, a dolgozók egy további körét érintő kiszélesedését jelentette, hanem az ellentétek élesedését is.

Az ellentétek bizonyos embrionális formája a termelési folyamatban eddig is megvolt. A „bérszolgátság” keltette feszültség benne rejtett a dolgozó kisvállalkozó, a vállalkozást kisajátító vājárréteg és a járulékos munkarészegek egyszerű napszamosai között kibontakozó ellentétes viszonyban is. A korai szövetségi típusban azonban a függés és a kiuzsorázás élességét messzemenően tompította a munkának személyes és patriarchális viszonya. Félkezte az ellentéteket az, hogy a bérmunkában foglalkoztatottaknak még ugyancsak adva volt a magasabb rendű, különleges munka, a vājármunka fogásainak elsajátítása, és ezáltal adva volt a felemelkedés lehetősége: vājárrá, s így vállalkozóvá lenni.

Mindez lényegesen megváltozott a tőkés viszony kialakulásával. Az egyszerű gazdasági függés, amely a járulékos munkarészegek dolgozóinak viszonyát a kézimunkás kisvállalkozóval szemben jellemezte, a tőkés vállalkozó és bérmunkásai közt társadalmi szakadékká, osztályellentété mélyült. A társadalom tudatában a vállalkozó ismét „úr”-rá emelkedett, aki bérmunkásaival hovatovább már csak tisztjei útján érintkezett. Mindez alkalmas volt arra, hogy utat engedjen a kizsákmányolás élesedésének. Kivált, ha figyelembe vesszük, hogy a feudális kori város gazdasági és társadalmi képletén belül a tőkés vállalkozó a bérszolgátság gazdasági szorítóját még hatalmi kényszerrel is tetézni tudta. Éppen a bányavárosokban figyelhető meg ugyanis, hogy a tőkés vállalkozó mind a városi fekvőségek fötulajdonát, mind a város hatalomszervezetét magának szerzi meg.

A kézimunkás vállalkozó utóvédharca

A bányagazdaság teljes kapitalizálódása még jó két évszázadot várattott magára. A kézimunkás kisvállalkozó még sokáig szívósan tartja magát leszűkülő pozícióiban. Hellyel-közzel meg tudott ma-

radni a tőkések egyenjogú vállalkozótársaként, még magukban a bányavállalkozó-szövetkezetekben is. Az ő szövetkezeti részére eső fejtőmunkát továbbra is személyesen végezte, és emellett viselte részarányosan a többi üzemköltséget is.

Lehetőséget adott a kézimunkás kis vállalkozásnak a bánya feudális kori birtoklási rendje. E birtoklási rend alappillére a „bányaszabadság”. „Turzási engedély”-t, majd jogosítványt akár új bánya nyitására (sikeres turzás esetén) bárki kaphatott. És bárki kaphatott engedélyt az elhagyott régi bánya művelésére is. A sorrendet az igénylés elsőbbsége szabta meg. Így nyitva állott a kisemberek, a bányák dolgozó népe előtt is az út, hogy próbát tegyenek a bányászszerecsével. Az esély: hátha egy sikeres turzással, régi törés felújításával részt foghatnának maguknak az ércikincsbirtoklásából. A dolgozó bányásznép élenjáró rétegénél, a vájárságnál, a szakmai felkészültség és a tapasztalaton öregbedett technikai lelemény révén, adva voltak az előfeltételek is ahhoz, hogy a maguk szakálára éljenek a lehetőséggel.

Persze ezek a lehetőségek csak egy kisebb üzem, bánya erejéig voltak adottak. Addig terjedtek, ameddig az atyafiság vagy két-három egybeállt társ munkájából és szegényes ládafiájuk összekuporgatott dénáraiból futotta. Két-három ember összefogását, esetleg bérezett segéderők beállítását is jelenthette. Nem volt ez más, mint a „mester”-bányászok ősi társulásainak satnyuló továbbélése. Ezek a társulások is szövetkezeti jellegűek, akárcsak a tőkés vállalkozók által kisajátított szövetkezetek („Gewerkschaft”-ok). De a korabeli jogi szóhasználat is érzékeltette azt, amiben elütöttek egymástól: a satnyult forma kisebb méreteit, de még inkább a személyes kétkezi részvételt a termelőmunkában. Nem „Gewerke”-nek, hanem egyszerűen társnak, „Gesell”-nek mondja őket; máskor meg, talán valami változatot is jelezve, „maga bérén dolgozónak”, „Eigenlöhner”-nek.

A részes vájár, az alvállalkozó

A dolgozó kisvállalkozónak egy másik típusa a részes vájár (a „Lehenhäuer”). A vájárelem – kiszorulva a bányavállalkozó-szövetkezet („Gewerkschaft”) tagjainak sorából –, nem válik egyszer-

riben a helyét elfoglaló tőkés vállalkozó bér munkásává. A tőkés vállalkozó végeztette a fejtést bér munkában is. De ez nem vált általánossá. Ellenkezőleg...

Ismerünk vájárokat, akik nem bér munkásként végzik a fejtőmunkát, hanem hol egy-egy szövetkezeti taggal, hol magával a szövetkezettel kötött egyezség alapján alvállalkozásba veszik át egyes fejtővégeknek, vagy akár egy nagyobb bányarésznek, esetleg egy egész aknának a fejtését. E vállalás formája általában a részes fejtés. A vájár a termelt érc egy meghatározott részét – annak gazdagságához képest hol felét, hol harmadát, hol ennél is kisebb részét – a bányát birtokló szövetkezetnek adja le. A többi azonban az övé, annak értékesítése felől szabadon rendelkezik.

Megállapodása általában meghatározott időre szól, tetszés szerint fel nem bonthatja, viszont a neki átadott fejtőhelyekről ki sem vethető. Kötnék örökjogú megállapodásokat is. Foglalkoztat segéderőket. Őt, mint alvállalkozót terheli az ércek, vagy akár a víz felvonása is fejtőhelyétől a felvonóaknáig. Az ehhez szükséges felszerelést, köteleket, tömlőt a szövetkezettől igényelheti, de nem a kéziszerszámokat. A bánya egészének a fenntartása viszont, főként víztelenítése, az már egészében a bányavállalkozó-szövetkezet gondja. A cseh, a magyarországi meg az ausztriai bányajogokból ennek a vállalkozási formának szinte intézményes létezése messze a 16. század harmadik negyedéig megállapítható.

Mit jelent ez a termelési viszonyok alakulása szempontjából? Azzal, hogy a tőkés bányavállalkozó a bányakincs hasznosító birtoklását megosztja a kitermelést alvállalkozásban végző részes vájárral, nem csekély mértékben lelassul a bányatulajdon tőkés koncentrációja. Másfelől a dolgozó bányász nép rétege, a vájárság, ha egészében nem is, de mindenesetre igen tekintélyes hányadában még nem merül el a bérszolgátságba. A bányakincs hasznosító birtoklása még részleges mivoltában is „kispolgári egzisztenciát” biztosít számára. Tipikusan átmeneti korszakra utaló jelenség. Az új – a tőkés viszony – feltartóztatlanul halad előre, de a letűnő múltat még élő teherként cipeli magával.

Egy XVIII. századi magyar vasolvasztó-kemence¹

DR. VASTASGH GÁBOR

Ismeretesek a kohászat történetével foglalkozó szakember előtt azok a részletes adatok, amelyeket főleg német és osztrák szerzők az ottani régi vaskohászatról közléseknek. Nemcsak a XVIII. század kohászatáról, hanem vissza, az 1600-as évekig néha meglepő részletességű ismertetések látnak napvilágot, amelyek a kemencék méreteire, a különböző kohászati folyamatokra, a munkaviszonyokra, a termelt áruk értékesítésére stb. vonatkoznak. Elég, ha itt csak általánosságban utalunk a vaskohászat történetét tárgyaló, reprezentatív művekre (*Beck, Johannsen*); de sok érdekes közlemény jelent meg e tárgykörből az utóbbi évtizedek szakfolyóirat-irodalmában is.

Sajnos a magyar viszonyokra, főleg ami a metallurgiai folyamatot illeti, alig rendelkezünk ilyen közleményekkel. Ennek oka nem kutatóinkban rejlik. Az amúgy sem túlságosan bő levéltári anyagunk a termelési adatokon túl alig tartalmaz használható adatokat, hiszen az egykori feljegyzések az alkalmazott metallurgiai folyamatot adottnak és ismertnek veszik. Nem ezen a helyen kell tárgyalni, hogy mi minden okozta, hogy a levéltári anyagunk hiányos. De meg kell említeni, hogy a külföldi kutatóknak rendelkezésre álló adatok, főleg a metallurgiai folyamatokra vonatkozóak, nagyrészt neves műszaki írók munkáiból erednek, akik, mint *Swe-*

---

¹ A tanulmány eredetileg a *Kohászati Lapok* 1961. évi 10. számának 473-475. oldalán jelent meg. Ez az írás kimaradt a szerző *Tanulmányok a kohászat magyarországi történetéből* (Rudabánya, 2007) című gyűjteményes kötetéből, ezért indokoltnak véltük e helyen történő újraközlését. A szövegben csak a nyilvánvaló hibákat javítottuk ki.

denborg, Réaumur, Jars stb. kiterjedt utazásokkal ismerték meg és írták le koruk vasipari műveleteit. Magyarországon az említettek nem jártak.

A Magyarországra vonatkozó addigi ismereteinket kitűnően foglalta össze, részletek közlésével is *Edvi Illés Aladár* [1]. *Hunfalvy* közöl *Volny József* tollából származó, a megszokott szűkszávúsnál részletesebb leírást [2] a XIX. század első harmadában is még használt tótkemencékről, és kevésbé részletesen a nyersvas frissítéséről is.

Az utóbbi években Magyarországon is öröndetesen megélénkült a kohászat történeti kutatás, amit a Kohászati Történeti Bizottság irányít, a lehetőséghez képest felkutatott a termelésre, a munkaviszonyokra és kisebb részben az eljárásokra vonatkozó adatokat. Így az újmassai olvasztóról *Schleicher* [3], az ómassai és az újmassai olvasztókról és a hámmori hámmorról *Soós* [4], a kislődi vasolvasztóról *Schleicher* [5], a szokolyahutai olvasztóról és hámmorról *Vastagh* [7] írtak. Ezek az adatok a XVIII. század második felében működött vasgyárakra vonatkoznak. A XVIII. század elején dolgozott felsőmagyarországi vasolvasztókról és hámmorokról *Heckenast* [8] tett érdekes közléseket.

Jelen sorokat további szerény adaléknak szánom a magyar kohászat történetéhez, főleg a termelési viszonyok megismeréséhez. Szerencsés körülmény folytán ugyanis hazánk vasiparában a XIX. században jelentősebb szerepet játszó gömörmegyei gombaszögi vasolvasztó és -hámmor 1770-beli állapotáról némi leírás maradt fenn. A gombaszögi vasművet ugyanis ebben az évbe vásárolta meg *Esterházy Miklós Polcz* vasgyárostól (*ferricusor*). Ebből az alkalomból az uradalom neves inspectora, *Erney Lázár* egy, az akkori viszonyokhoz képest részletes, latin nyelvű leírást készített a vasműről (*malleatura*).

A leírás szerint Gombaszögön két olvasztókemence (*fornaces minerae liquefactoriae*) volt, amelyekhez négy darab, összesen két vízikérékkel működtetett fűjtató, valamint „minden szükségelt szerszám” tartozott. Az olvasztók egy fából készült, 8,5 x 3 öles épületben voltak elhelyezve. Közeliükben volt az ércpörkölő kemence (*fornax exustoria, ubi lapides exuruntur*). Ennek méretét 6 x 4 öles-

nek mondja, tehát ez inkább egy pörkölőpáholy volt. Bár az is lehet, hogy ez talán az épület mérete, amiben valamilyen pörkölőpest állott; erre vallana, hogy az is zszindelytetővel volt fedve. Közvetlenül a kemencék közelében állott az 1200 szekérrakomány befogadóképességű faszénpajta.

Távolabb ismét két olvasztókemence és egy pörkölőkemence állott, az előbbiekhöz mindenben hasonlóak; a faszénpajtájuk befogadóképessége 900 szekérrakomány volt.

Ezután következik a hámor (*malleus vulgo Strek Hammer*), mely egy 11,25 x 4 öles kőépületben van. Van benne két „hatalmas” kalapács (*ingens malleus*) és minden kalapácshoz egy tűzhely (*caminus*) két fúvóval.

A feldolgozott ércet főleg az uradalom ochtinai (Csetnek mellett) és sebespataki bányáiból származtak; de vásároltak is ércet Rudnáról és Újfaluról. Az érceket előbb a két kemencében pörkölték, majd a négy olvasztóban megolvasztották, végül a két kalapács segítségével eladható kovácsoltvas készáruvá (*ferrum ductum*) alakították.

A heti termelés 100 mázsa (1 bécsi mázsa = 56 kg) vas, ami évi 40 munkahetet számítva, évi 4000 mázsa vas termelését jelenti. Ennek a mennyiségnek a termeléséhez szükség van 10.640 *coretus*, azaz 5320 pozsonyi mérő (á 62,5 l) ércre. Szükség van továbbá hetenként 60 szekér faszénre, ami a 40 hetes üzem alatt 2400 szekérnek felel meg. Ennyi szenet 7200 öl fából égetnek ki. De a faszénen kívül szükséges még hetenként 8 szekér fa is.

Ha ezt a termelt vasmennyiséget itt helyben, a szokott áron, vagyis mázsáját 5 forintjával adják el, a bruttó bevétel 20.000 Ft. Az évi haszon, a tőkeszolgáltatot és az esetleges javítások költségeit nem véve figyelembe, 8000 Ft lenne, amihez még járul a munkások számára való italmérés 300 Ft jövedelme.

A négy olvasztókemence mindegyikéhez tartozik két olvasztár (*liquefactor*) és két segéd (*coadjutor*). A munkaidejük ugyan 12 óra, de érdekes, hogy ezt két műszakban (*quod Sichta vocatur*), egymást 6 óránként váltva, teljesítik. Egy-egy olvasztár és a segédje tartozik hetenként 19 vasdarabot (*ferrum frustrum*, czang [10]) termelni, amiért az olvasztár kap 3 Ft 61 2/3 denárt, a segédje 2 Ft 6 2/3 denárt.

A két kalapács mindegyikéhez tartozik két kovács (faber) és két segéd (coadjutor vagy socius). Egy-egy kovács és segédje 6 órát dolgozik, akkor váltják egymást, „és ez így megy éjjel-nappal”. A kovács minden mázsza kikovácsolt vasért kap 25 dénárt, a segédje 12 ½ dénárt.

Ezen kívül dolgozik 8 munkás az érceknek és a faszénnek az olvasztáshoz való válogatásán és hordásán (selectores, vectores). Ezek hitbére 1 Ft 25 dénár.

A vasmű vezetője a curator, aki átveszi az érceket, a faszenet és a kész vasat, fizeti hetenként a bánya és a kohó munkásait, ügyel az egész vasműre, vigyáz, hogy a hámor munkásai ne lopják a vasat, végül, ha árusok jönnek, ezeknek a vasat eladja. Az évi illetménye, szabad lakáson kívül 250 Ft. (Megjegyzendő, hogy *Erney* már néhány hónap múlva javasolta a fizetésének kiegészítését minden 100 mázsza termelt vas után 1 Ft jutalékkal, hogy így „jobban ügyeljen a vas körüli dolgokra”).

A másik vezető a „curator rusticus vulgo sáfár”, aki az érceknek, faszénnek, épületeknek és a vízerőnek viseli a gondját, és ha szükséges, tudjon a vasműben fizikai munkát is végezni. Ezen kívül az ő dolga a munkások számára a szeszesitalok kimérését végezni (educillatio). A heti illetménye 1 Ft 25 dénár.

Eddig tart, szabad fordításban, *Erney* inspector leírása a gomba-szőgi vasműről. Milyen műszaki következtetéseket lehet az elmondottakból levonni?

Ami a kemencék típusát illeti, ezek közvetlen eljárással dolgoztak, tehát kovácsolt vasta termeltek. A kemencék kis teljesítménye, az a körülmény, hogy azokat nem nevezik nagyolvasztónak (alta fornax), valamint az, hogy a kikovácsolt készárura nem számolnak a szokásos kb. 25%-os tűzi fogyatékkal egyaránt, amellet bizonyít, hogy e kemencék kovácsoltvasat termeltek. *Erney* szövegének az olvasztásra vonatkozó része (...primo mineralis lapis exurit, dein in 4 fornacibus liquefit...) nem azt jelenti, hogy e kemencék olvadt állapotú nyersvasat termeltek volna. Az itteni kemencék a német Stückofen megjelölésnek felelnek meg [11].

Amint láttuk, az egész vasolvasztónak heti termelése 100 bécsi mázsza volt, egy-egy kemence napi termelése tehát 3,57 bécsi má-

zsa, vagyis 2 métermázsa volt. Egy-egy kemence hetenként 19 vasdarabot termelt, így kiszámítható, hogy egy ilyen darab súlya ke-
reken 1,3 bécsi mázsa (65 kg) volt.

A feldolgozott ércek összetételéről *Kerpely* [12] és *Papp* [13] munkái tájékoztatnak. Ezek szerint az ochtínai bányák alatt a Hrádek hegy előfordulásai értendők, amelyeket azonban a jelenkorban (1900 körül) leművelteknek lehet már mondani. Az eredetileg bányászott alsó-hrádeki ércek barnavasércek voltak, amelyek vastartalma a jelenkori ismereteink szerint 39-57%, a mangántartalma 1,2-1,4%. A felső-hrádeki bányákban, amelyek művelése csak későbbben kezdődött, mangánban dúsabb barnavasérc volt, helyenként pátvaskő tömzsökkel; a vastartalma 44-51%, mangántartalma 3%-ig változott. A sebespataki és (rekenye)újfalui előfordulások érce 38-42% vastartalmú pátvaskő. Hasonló, részben szintén mangánban dúsabb pátvaskőből állnak a rudnai ércek; alárendelten itt is van barnavaskő, nagyobb, 48% vastartalommal.

Az érceket a kohósítás előtt pörkölték. Bár feltehetjük azt is, hogy a XVIII. században még magasabb szinteken dolgozó bányászat elsősorban barnavasércet fejtett, azért ennek a pörkölése is indokolt lehetett, részben, hogy az esetleg tömör, nehezebben redukálódó érceket porózusabbá tegyék, részben, hogy az ércek felaprítását megkönnyítsék. Ha pedig pátvaskő is volt a termelt ércek között, ennek a pörkölése egyenesen szükségszerű volt. Arról ugyan nem olvasunk, hogy zúzó is lett volna a kohóműben, de az nyilvánvaló, hogy kézi erővel aprítani kellett az ércet. A faszén-fogyasztás mellett kimutatott fafogyasztás nyilván a pörköléshez kellett.

Nehéz a vaskihozatalnak az elbírálása, mivel a felhasznált érc mennyisége űrmértékben van megadva. *Papp* [13] egy köbméter itteni érc súlyát 3 tonnának veszi fel; ez persze szálaban álló és nem kifejtett ércre vonatkozik. Ha egy köbméter kifejtett barnavasérc súlyát magyarországi, mai és külföldi adatokat figyelembe véve, 15 métermázsanak vesszük, akkor az évenkénti feldolgozott 5320 pozsonyi mérő érc súlya kereken 5000 métermázsa. Ebből termeltek, amint láttuk, 4000 bécsi mázsa, vagyis 2240 métermázsa kovacsolt vasat. Ez 44,8%-os vaskihozatalnak felelne meg.

A faszén-fogyasztásról annyit tudunk meg, hogy az évenként szükséges 2400 szekérnyit 7200 öl fából égették. A gombaszögi uradalomban, Gömör megye adottságainak megfelelően, nyilván elsősorban lombos fák termettek. 7200 öl bükkfából boksa-eljárással mintegy kereken 30.000 métermázsa faszén égethető. A faszén-fogyasztást tehát igen kedvezőtlennek kell mondanunk, még akkor is, ha feltételezzük, hogy a fogyasztás egy része a készült vasdarabnak kereskedelmi áruvá kikovácsolásához szükséges újrahevítésre esett [14].

A vaskihozatal ellenben igen kedvezőnek mondható. A feldolgozott ércek összetételükben astájerországi Erzberg, valamint a karintiai Hüttenberg érceihez hasonlítanak. Az Erzberg vidékén (Vordenberg, Eisenerz) a kihozatal átlag 25-33% volt, és csak kivételesen érte el („állítólag”) az 50%-ot [15]. A gombaszögi kohómű vaskihozatala tehát szép eredmény, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy aránylag gazdag ércekkel dolgoztak. *Volny (Hunfalvy* [2]) szerint még a XIX. század elején is általában a 45-50%-os ércekből csak 15-18% vasat hoztak ki.

Viszont az egyes kemencék termelése, az egy alkalommal kihúzott (nem mondhatjuk, hogy csapolt) vasdarabok súlya, a külfölddel összehasonlítva, határozottan kicsi. Nyilván evvel magyarázható a kedvezőtlen szánfogyasztás is.

Megjegyzések és irodalom

- [1] M. kir. Kereskedelemügyi miniszter: *A magyar korona országainak gyáripára az 1898. évben. Vas- és fémipar. I. Vasgyártás.* Budapest, 1901. (A szerző neve nélkül.) *Edvi Illés* e jeles műben adatokat közöl több régebbi hámor kezeléséről, a libetbányai, a bánáti, gömöri, zólyomi vasművek üzeméről, a torockói bucakemencékről stb. Adatai alaposak és ma is nélkülözhetetlenek.
- [2] Hunfalvy János: *Gömör és Kishont vármegyék leírása.* Pest, 1867. 268. o.
- [3] Schleicher Aladár: *MTA Műszaki Tudományok Osztálya Közleményei* 12, 403 (1954), *Acta Technica* 8, 425 (1954), 20, 137 (1958).

- [4] Soós Imre: *Kohászati Lapok* 1954, 338; Vázlatok a diósgyőri vaskohászat 190 éves történetéből. (*Kohászati Történeti Bizottság Közleményei* 4-6. szám, Miskolc, 1960.)
- [5] Schleicher Aladár: *MTA Műszaki Tudományok Osztálya Közleményei* 21, 395 (1957), *Acta Technica* 18, 427 (1954).
- [6] Vastagh Gábor: *MTA Műszaki Tudományok Osztálya Közleményei*, közlés előtt.
- [7] Heckenast Gusztáv: *Értekezések a történeti tudományok köréből.* (Új sorozat.) 13. füzet (1960).
- [9] Magyar Országos Levéltár, Eszterházy hercegi család levéltári anyaga, *Erney Lázár* inspector iratai 1770. No. 20.
- Magának a gombaszögi kohóműnek alapítási ideje ismeretlen. 1770-ben, amidőn az uradalom megvette, az épületek állapotár elhanyagoltak mondják, nyilván már jó ideje létezhetett. Téves Sándor Vilmosnak az az állítása (*Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867-1900*, Budapest, 1954, 159. o.), hogy a gombaszögi vasolvasztót 1816-ban *Hámos Pál* építette volna. – Nem szándékozom a gombaszögi olvasztó további történetével foglalkozni. Erre vonatkozóan bő anyag áll rendelkezésre az Országos Levéltárban, legalábbis a XVIII. század végéig.
- [10] A németes hangzású *czang* szónak nem találtam nyomát a német nyelvű szakirodalomban. Használja *Bartholomaeides* (lásd alább).
- [11] A vas olvasztására szolgáló kemencék nomenklatúrája magyarul még nincsen véglegesen kialakulva. (Megjegyzem, hogy e tekintetben a német szakirodalom sem teljesen egységes, az egyes elnevezések átfolynak egymásba, mint ahogy az egyes kemencetípusok sincsenek egymástól elhatárolva.) A XVII. és XVIII. századot véve figyelembe: nagyolvasztó (Hochofen, alta fornax) alatt olyan nagyobb méretű, főleg magasabb kemencét értünk, amely nehezebben redukálódó ércek feldolgozására is alkalmas volt, amely minden körülmények között nyersvasat termelt, és pedig közvetlen vasöntésre is alkalmas minőségben. Másrészt a tótkemence ugyan már vízierővel működtetett, de még a vasércet közvetlenül kovácsoltvassá feldolgozó nagyméretű bucatűzhelyet jelentett. A kettő között foglaltak helyet a Masselofen, Blauofen, Flossofen megjelölésű kemencék, amelyek már nyersvasat termeltek (a Blauofen adott esetben kovácsoltvasat is termelhetett!), de méreteikben és a termelés nagyságában kisebbek voltak a nagyolvasztónál. Lényeges különbség azonkívül, hogy a nagyolvasztó (legalábbis a tárgyalt időszakban) mindig nyílt mellű volt, míg a Flossofen stb. nem.

- Edvi Illés Aladár* ([1] 36. és 59. o.) a massa alatt olyan kohót ért, amely „a kispetek és a nagyolvasztók közé esik... és amelyekben nemcsak kovácsvas, hanem öntöttvas is keletkezett (Flossofen).” Kispet vagy Blauofen alatt *Edvi Illés*, úgy látszik, a vasércet közvetlenül kovácsoltvassá feldolgozó kemencét értette ([1] 36. és 332. o.); feltétlenül ugyanazt jelenti nála a totkemence megjelölése is ([1] 29. és köv. o.), egy már vízierővel működtetett bucakemencét. A magunk részéről elfogadjuk *Edvi Illés* megjelölését: massa = Flossofen. Persze a használatnál óvatosnak kell lenni. A magyar kohászoknak annyira kedves, úgyszólván egyetlen kohászati emlékünkné, az újmassai „őskohó” ugyanis félreérthetetlenül nagyolvasztó volt, sőt valószínűleg az ómassai olvasztó is az volt. Megjegyzendő, hogy Ladislaus Bartholomaeides: *Incltyi superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis notitia...*, Leutschau (Lőcse), 1806-1808, 348. o. massának („Hochhoffen”) a nagyolvasztót nevezi. A kisebb olvasztót (fornax molis minoris), amely öntöttvas-árut nem termel, de nagyobb kalapácsművel el van látva, Blaufeuer-nek nevezi. Megjegyzi, hogy az ebben termelt „formátlan” vasdarab neve Czanga. Viszont Kerpely Antal, *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye* 32, 493. o. (1898) kisolvasztó vagy Blauofen alatt nyersvasat termelő, 17-20 láb magas kemencét ért.
- [12] Kerpely Antal: *Vasbányászat és vaskohászat*, a Magyarország... állapota az ezeréves kiállítás időpontjában című mű 7. kötetében. Budapest, 1898, 176. o.
- [13] Papp Károly: *A Magyar Birodalom vasérc- és kőszénkészlete*. Budapest, 1915, 155-178. o.
- [14] Az egykori faszénfogyasztásra vonatkozó adatokat lásd pl. R. Schaur, *Stahl und Eisen* 49, 489. o. (1929).
- [15] L. Beck: *Geschichte des Eisens*, Bd. II. (1893-1895) 165, 168. o.; O. Johannsen: *Geschichte des Eisens*, 3. kiadás (1953), 244. o.

A szilvásvárad vasipar

DR. CSIFFÁRY GERGELY

A XVIII. század végén és a XIX. század elején a gazdaság növekvő vasszükséglete és a közel negyedszázadig tartó ún. *francia háborúk* által előidézett háborús konjunktúra jelentős élénkítő hatást gyakorolt a hazai vastermelésre. Ezzel együtt a kincstári, de emellett a földesúri magántőke is jelentős vasipari beruházásokat pénzelt. Abban az időben a nagyobb kincstári fejlesztések *Kisgaram, Libetbánya, Pónik (Zólyom), Resicabánya (Krassó-Szörény), Polhora (Árva), Gyertyánliget (Máramaros), Diósgyőr (Borsod), Kudzsír, Vajdahunyad (Hunyad)* és *Tiszolc (Gömör és Kishont)* megyebeli településeken voltak. A jelentősebb magánvállalkozások között találjuk *Betlér, Dobsina, Koháryháza, Sajóréde (Gömör és Kishont), Felsőremete, Munkács (Bereg), Gölnicbánya, Javorina (Szepes), Dédes és Szilvásvárad (Borsod)* megyék üzemeit.¹

A XIX. század elején a magyar vasipar fejlődését a napóleoni háborúk következtében előállott nagyobb vasszfogyasztás segítette elő, amelynek hatására a vásarak gyors ütemben emelkedtek. 1795-1798 között 1 bécsi mázsa (56 kg) vasért 5-6 forintot fizettek, ugyanez a vas 1805-ben már 16 forintba került, sőt idővel a pénzromlás következtében 250-300 forintra is felemelkedett, majd az 1811. évi pénzügyi pátens kibocsátása után 15-20 forintra zuhant vissza a vas ára.² Természetesen a háborús konjunktúra, az egyre emelkedő vásarak vonzóvá tették a vállalkozó kedvű birtokosok számára, hogy az iparágba fektessenek.

A *Bükk* vidékén a vasipar újabb reneszánsza a XVIII. század második felében kezdődött. A *Bükk-hegység* északi lejtőjén, *Dédes*

---

¹ ZSÁMBOKI László, 1982. 13-48.

² FUTÓ Mihály, 1944. 148.

községtől D-re egy 1247. évi oklevél szerint vasverő, ill. vasművelő hely volt. Ezen kívül a *Dédestől* csupán néhány km-re ÉNy-ra levő *Uppony* területén is előkerültek középkori vasolvasztó maradványai. Továbbá a *Sajó* menti *Vadnán* is leltek a felszínen vassalak-maradványokat a *Vasvár* nevű dűlőben, amely az *Árpád-kortól* élő helynév.³ A *Bükk Heves megyei* területén a *Szilvásvár*ad és *Szarvaskő* határában ásatás során előkerült fúvócsövek utalnak az *Árpád-kori* vasipar létezésére.⁴

Az újkorban elévülhetetlen érdemeket szerzett *Fazola Henrik* (1730-1779) egri vasműves azzal, hogy 1768-69 között a saját költségén végigjárta a *Bükk* és a *Mátra* vidékét vasérclelőhelyek után kutatva. *Fazola* mindenképpen vasgyárat kívánt létesíteni, és ehhez megfelelő minőségű vasércre volt szüksége. 1769-ben *Uppony* határában megtalálta a megfelelő minőségű nyersanyagot, és a *Péter-bányában* kitermelt ércre alapozva 1771 szeptemberétől 1772 végéig felépítette az ómassai nagyolvasztót és a hámosi 1. és 2. számú vashámort, amelyekben még ugyanabban az évben megkezdte a vasolvasztást.

1771-ben *Fazola* az *Uppony*, *Sáta*, *Bánhorváti*, *Szendrő*, *Nekézseny* és *Tapolcsány* határában fekvő vasérc-lelőhelyek kutatásának a jogát is megszerezte. Az 1776-tól megnyitott tapolcsányi, nekézsenyi és telekesi ércbányák gyengébb minőségű ércet adtak az upponyinál. *Fazola* üzemét utóbb a kamara saját kezelésbe vette, s a gyár csupán fennállásának 10. évében vált nyereségessé.

Fazolának a vasgyártásban hamarosan versenytársai akadtak. A *Csáky grófok szendrői vasgyára* 1773-ban alakult. A vasmű *Garadna-pusztán*, a *Bódva* vizére települt. Még abban az évben engedélyezte a jászói bányakapitányság a *Martonyiban* bejegyzett négy vasércbánya kitermelését *Csáky Jánosnak* és *Antalnak*. E bányák a *Jamában*, a tó mellett, ettől 3 km-re a *Rednek-völgyben*, a *Nagydo-*

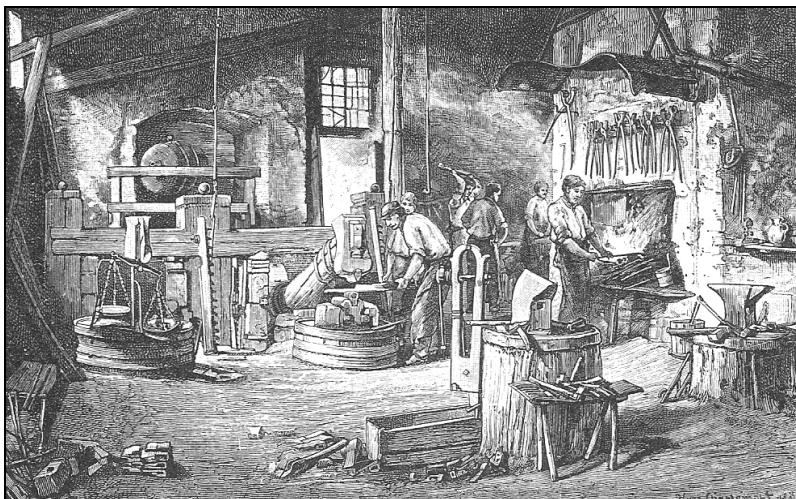
---

³ HECKENAST Gusztáv – NOVÁKI Gyula – VASTAGH Gábor – ZOLTAY Endre, 1968. 149.

⁴ HECKENAST Gusztáv – NOVÁKI Gyula – VASTAGH Gábor – ZOLTAY Endre, 1968. 61-62.

linka nevű helyen, továbbá Szendrő és Telekes falvak között, a Rudó-hegyen voltak.⁵

1778 táján az egri görög és szerb kereskedők társulata Dédesen és Tapolcsányban (ma: Dédestapolcsány) átfolyó Bán-patakra vasolvasztót és több hámort építettek, amelyek 1872 után szűntek meg. Nagyvisnyón Latinák Márton és társai létesítettek egy kisebb vashámort, amely 1848-1872 között működött.⁶

Vashámor belseje. (XIX. sz.).

A Bükk vidékén több helyütt is előfordul a vasérc. A hegység É-i szárnyán, Uppony környékén talált vasérctelepeknél is a dolomitrétegek alakultak át az oldatok hatására vasérccé. Az ércetstek

⁵ A terület kora-középkori vastermelésére emlékeztet a Rednek-völgy és a Rudó- [helyesen Ruda-] hegy neve. A Ruda, Rednek, Rudnok szláv eredetű toponímiák vasércbányákra, illetve olyan szláv bányász közösségekre utalnak, amelyek a korai magyar állam vasiparában dolgozhattak. Martonyi település a nevét védőszentjéről, Szent Mártonról kapta, aki egyébként a kovácsok, vasgyártók védőszentje is volt. – CSIFFÁRY Gergely, 2002. 531-532.

⁶ CSIFFÁRY Gergely, 2002. 531-532.

10-50 m hosszúak, 5-15 m szélesek, vastagságuk 4 m alatti. A tiszta vastartalom 27-49 % között változó.⁷

A szarvaskői és a szilvásvárad kora-középkori vastermeléssel kapcsolatos lelőhelyek közelében az újkorban is találtak vasércet, s megkísérelték annak a kitermelését és feldolgozását. A *Bélapátfalva* és *Szilvásvárad* határában előforduló érceket a földtani irodalom *szilvás-apátfalvi ércesedésként* említi, és a *Bükk-hegység* Ny-i peremén előforduló karbon korú palákhoz köti előfordulásukat. Megtalálható a bélapátfalvi *Kelemenszéke-hegy* oldalán, ahol az érc limonitos és mangános fészkek formájában jelenik meg; mangános vasércnyomok észlelhetők *Felsőtárkánytól* É-ra a bélapátfalvi *Gilitka* környékén, *Felnémet* és *Mónosbél* között, a bátori sziget-hegységben és másutt.⁸ *Felnémet* határában agyagpala fordul elő vasoxiddal, bányászatára utaló adat nincs.⁹

Szarvaskő határában még 1801-ben *Koncz János* fedezte fel a vasércet a *Nagycseres bércen* és *Kecskefár-hegyen*. A *wehrlitnek* nevezett szarvaskői titánvasérc ismerete ekkortól kezdődött.¹⁰

Az iparfejlesztő Keglevich-grófok

A *Keglevich-család* előbb bárói, majd grófi leszármazottai *Horvátországból* eredtek, ahol ősük a buzini vár ura volt, s a família is innen vette az előnevét. Első ismert ősük 1300 körül *Péter*. Ennek fiai voltak *Kegel* és *Márton*. Miután *Kegel* lett a család fenntartója, ezért nevezték magukat az utódai *Kegel-fiaknak*, s innen a család horvát neve: *Kegelvics*, ill. *Keglevics*. *Kegel* fia *I. István*, az ő fia *I. Simon* (1436), akinek a gyermeke *II. Simon*. Az ő fia volt többek közt *II. Péter* (1520), a jajcai hős, akinek a gyermeke *III. Simon* (1561), s utóbb a felesége *gersei Pethő Magdolna*. Gyermeük, *III. György* horvát albán volt 1601-ben, az ő fiai többek közt

---

⁷ JUHÁSZ Árpád, 1987. 162.

⁸ PAPP Károly, 1915. 245-246.

⁹ Innen származó vasoxidos agyagpala található mintaként *Sopronban*, a *Központi Bányászati Múzeum* kiállításán.

¹⁰ CSIFFÁRY Gergely, 1996. 29.

IV. Péter, horvátországi, és II. Miklós, ónodi kapitány, majd tornai főispán (1636). A család magyarországi ágának alapítói, II. Miklós 1646-ban magyar bárói, az ő fia, III. Miklós pedig 1687-ben grófi címet nyert az uralkodótól. *Keglevich Ádám* 1699-ben pétervásári, eörsi és sághi birtokos. Utódai közt *Keglevich Gábor* tábornoknak, aki az 1764. évi főnemesi összeírásban már szerepel, a fiaként látta meg a napvilágot *Keglevich Ádám*,¹¹ aki később *Szilvásvár* adományszerű birtokosaként vasgyártásba fogott.

Szilvásvár falu királyi tulajdont képező részét 1666-ban I. Lipót király *Keglevich Miklósnak* és feleségének, *Czobor Évának* adományozta. A falu másik felét birtokló *Kátay Ferenc* a maga zálogos részét *Szepessy Pálra* ruházta át. *Keglevich Miklós* viszont a zálogösszeget kifizetve *Szepessytől* visszaváltotta a zálogbirtokot, és ezzel az egész falu egyedüli tulajdonosává vált. Így 1699-ben *Keglevich Ádám* és *Zsigmond* az egész községre nyertek királyi adományt.¹²

A *Szilvásvár* határában a XVIII. század végétől felvirágzó ipar megteremtője a *Pest megyei Nagykátán* birtokos *Keglevich Ádám* (1748-1820) volt. Az *Orczy Terézzel* (1758-1813) kötött házasságából született fiúk közül előbb a fiatalabb, *Miklós gróf* (1789-1847), majd bátyja, *Gábor* (1784-1854), végül ennek a fia, *Gyula* (1833-1896) voltak az uradalmi ipari létesítmények XIX. századi tulajdonosai.

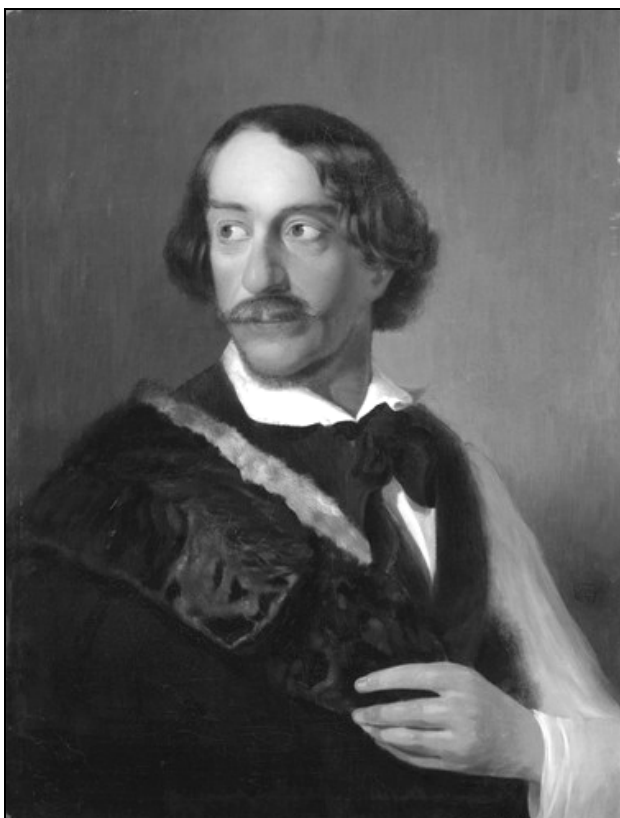
Keglevich Miklós 1820 után vette át a szilvási uradalom irányítását. Az utókor emlékezetében elsősorban inkább vaskos tréfái, kicsapongásai, szilaj természete miatt vált ismertté, aki nőtlen emberként mulatta végig az életét. Éles ellentéte volt bátyjának, *Gábornak*, aki a megyei és az országos hivatalokban szolgált, s az arisztokrácia konzervatív, *Habsburg-hű* ágához tartozott. Kicsapongó életvitele ellenére sokat tett a közért: 1830-ban *Pyrker János* egri érsek levélben köszönte meg, hogy katolikus munkásai gyermekeinek iskolát építtetett, és melléjük tanítót fogadott. Mután a szilvásvárad reformátusok régi templomát 1832-ben lebontották.

---

¹¹ BOROVSZKY Samu, 1909. 667.

¹² DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál, 1978. 585.

tották, támogatásával 1837-1840 között 40.000 ezüst forint költséggel felépíttette a négyoszlopos, klasszicista stílusú körtemplomot, amely 1840. augusztus 23-ára készült el. Később a gróf a templom még hiányzó belső berendezésének elkészítéséhez is anyagi segítséget nyújtott.

Keglevich Miklós gróf (1798-1847) portréja Barabás Miklós festményén.

Keglevich III. Miklós gróf nagyvonalúan támogatta 1837-ben a pesti *Nemzeti Színház* felépítését. Magára vállalta, hogy az építkezéshez szükséges vasanyagot szilvási gyárában elkészítteti, és saját költségén a helyszínre szállíttatja. A grófról közismert volt, hogy

nagy pártfogója a hazai színészetnek. Egy alkalommal a nagyváradi színtársulatnak deszkából építtetett alkalmi játszóházat *Szilvásváradon*, ahol a művészek egy hétig a gróf vendégei voltak. *Jókai Mór* saját elmondása szerint az *És mégis mozog a föld* című regényében *Bálvándy báró* alakját kizárólag róla mintázta meg.¹³

Keglevich Miklós a reformkorban ismert ellenzéki politikus volt, akit 1845-ben *Heves vármegye* táblabírájává választottak. 1833-tól alapító és választmányi tagja az *Egri Kaszinónak*, 1846-ban a *Heves Megyei Takarékpénztár* választmányának, valamint a pesti *Ellenzéki Körnek* is tagja volt. 1847. február 15-én hunyt el. Tisztelői és barátai az utolsó rendi korszakban tartott hevesi megyegyűlés jegyzőkönyvében rögzítették az érdemeit, majd pedig *Barabás Miklós* festőművésszel az ülésterem számára elkészíttették életnagyságú arcképét, amit 1849. június 15-én lepleztek le.¹⁴

Miklós gróf halála után a birtokot a bátyja, *Keglevich II. Gábor* (1784-1854) irányította 7 évig, akinek a felesége *gróf Sándor Matild* (1798-1843). Az aulikus nézeteket valló *Gábor gróf* 1806-tól vállalt közéleti szerepet, főtárnokmester volt. Az 1844. december 22-én *Pesten* megalakult *Gyáralapító Társaságban* a magyar ipar egyik pártfogójaként vezető tisztséget töltött be. Az ellenzéki és kormánypárti politikusok egyetértésével létrejött szervezet 100 ezer forint lejegyzett tőkével indult, elnöke *Keglevich Gábor* lett, míg az alelnökséget *Batthyány Lajos* kérésére maga *Széchenyi István* vállalta. *Széchenyi* és *Kossuth* ellentétei miatt azonban *Széchenyi* hamarosan visszavonult. Sajnos a fellángoló ellentétek miatt, a *Védegylet*hez hasonlóan, ez a szerveződés sem sokat ért el.¹⁵

Keglevich Béla (1833-1896) apja *Keglevich Gábor*, az édesanyja *Sándor Matild* volt; apja halála után vette át a birtokok irányítását. Jogi tanulmányait *Egerben* kezdte 1850-ben a *Jogakadémián*. Az 1861-es országgyűlésen már a görgői kerület képviselője, majd 1865-ben a képviselőház jegyzője, 1869-ben a monori kerület képviselője a parlamentben. *Tisza Kálmán Balközép Pártjához* tarto-

---

¹³ *Basa László*: Egy regényes élet című írása, www.tapiokultura.hu.>hagyományörzés,helytörténet.

¹⁴ BOROVSKY Samu, 1909. 605.

¹⁵ MÉREI Gyula, 1951. 254.

zott. Később romló vagyoni helyzete miatt visszavonult a politikától, s *Párizsba* utazott, ahol *Rotschild báró* pénzügyi titkára lett. *Tisza Kálmán* hazahívatta, 1886-tól 1889 végéig *Heves vármegye* főispánja, de tisztségéről lemondott. Ezután visszavonult a politikától, és különféle gazdasági társaságoknál és pénzintézeteknél vállalt funkciókat. 1866-1875 közt az *Országos Erdészeti Egyesület* elnöke volt, erdészeti és pénzügyi szaklapokban publikált. 1896-ban hunyt el *Budapesten*.¹⁶

Béla gróf nevéhez fűződik a szilvásvárad kastély átépítése *Ybl Miklós* tervei alapján 1860-ban. Ez bizonyára összefüggött azzal, hogy 1860. augusztus 15-én *Pesten* feleségül vette a nála nyolc évvel fiatalabb németújvári *gróf Batthyány Ilonát*,¹⁷ akivel az új épületbe költözött be.

A szilvásvárad vashámor és vasgyár működése

E község határában legelőször *Fazola Henrik* gondolt vashámor létesítésére még a bükki vasérckutatásai során, ezért 1769. november 4-én hámorok építésére kért engedélyt *Szilvásvárad, Dédes, Tapolcsány és Bánfalva* határában.¹⁸

Végül is *gróf Keglevich Ádám* földbirtokos a hadikonjunkktúra idején, 1792-ben felépíttette *Szilvásváradon* a vashámort. A nyersvas előállítására kezdetben nem volt vasolvasztója, ezért *Gömör megyéből*, a betléri vasolvasztóból szerezte be, és szekereken szállíttatta a nyersvasat a hámorba. Az akkori elnevezés szerint *ruda*-vagy *lúdvas*at vásárolt, s kezdetben ezt dolgozták fel a szilvási hámorban. A *Tótfalusi-völgyben* letelepített felvidéki (többségükben szlovák) munkások a nyersvasból finomítás után különböző számokat állítottak elő.¹⁹

Míg a *Gömör megyei* vasolvasztók munkásai általában kész vasáruban kapták a munkabérüket, s ezeket a vaseszközöket, főként

---

¹⁶ BÁN Péter, 2011. 448. (*Kovács Melinda* szócikke.)

¹⁷ DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál, 1978 587.

¹⁸ SOÓS Imre – KISZELY Gyula – ZÁDOR Tibor, 1960. 10.

¹⁹ MÉREI Gyula, 1951. 116.; SOÓS Imre, 1975. 452.

mezőgazdasági szerszámokat (ásó, kapa stb.) a téli üzemszünet idején az *Alföldön* saját maguk értékesítették, addig *Keglevich gróf* a munkásait készpénzzel fizette.²⁰

A szilvási vashámor egykori helye a Szalajka-völgyben.

A vashámor a napjainkban *Szalajka-völgynek* nevezett területen létesült, amit 1785-ben, az első katonai felméréskor *Nagyvölgyként* ismertek.²¹ Ezt a völgyet éppen a vASFeldolgozó üzemről *Hámmor-*,²² *Gyár- és Vasgyár-völgynek* is hívták.²³

---

²⁰ SOÓS Imre, 1955a, 430.

²¹ Az első katonai felvétel 1785. XIX. 13. térképszelvénye.

²² FÉNYES Elek, 1851. IV. 135.

²³ A Bükk hegység téli sport térképe. Budapest, 1930.

Az üzem kezdetben, vasércbánya és olvasztó híján, a szállítás költségeivel terhelve ráfizetéses volt, s ez a *Helytartótanácsnak* küldött 1795-ös jelentésből is kiderül.²⁴

Később *Keglevich Ádám*, hogy az üzemet rentábilissá tegye, tervbe vette egy vasolvasztó, régies nevén *massa* felállítását.²⁵ Ezért a tulajdonos, hogy a vasolvasztást megindíthassa, *Koncz János* egri lakost bízta meg a szükséges vasérc felkutatásával. 1801-1803 között *Koncz* több vasérclelőhelyet talált *Bélapátfalva*, *Szarvaskő* és *Szilvásvár*ad határában. Az *Ágazat-hegyen*, valamint az apátfalvi határban, az ún. *Kelemen széke* oldalán nyitott *Mária-bánya*, s a *Gilitka-völgyben* feltárt *Szent Anna-bányák* vasérckészletére alapozva, *Keglevich gróf* 1802-ben felállíttatott egy vasolvasztót.²⁶

Természetesen *Keglevichék* nem minden tapasztalat nélkül vágtak bele a vasipar létesítésébe *Szilvásvár*adon. A családnak korábban volt már a *Felvidéken*, *Lucskán*, *Gömör megyében*, valamint a kishonti *Bodokán* egy-egy kétkemencés hámora.²⁷ Ezek évi termelését a ránk maradt következő adatok mutatják.

Évi termelés (bécsi mázsában≡56 kg)

Településnév	1776	1781	1782
Lucska	1400	–	1200
Bodoka	1400	200	1200
Összesen	2800	200	2400

A történeti irodalomban ettől kezdve többen használják a szilvásvárad vasgyár fogalmát. Azonban az üzem korabeli technikai színvonala kizárja azt, hogy modern értelemben vett vasgyárról beszélhessünk. A vasolvasztó vízierő felhasználásán alapult, az olvasztáshoz szükséges magas hőmérsékletet fűtatók segítségével

²⁴ MÉREI Gyula, 1951. 116.

²⁵ HECKENAST Gusztáv, 1991. 193. – A magyar *massa*, a német *Maß* és a szlovák *maša* egyaránt a *vasbuca* latin *massa ferri* elnevezéséből származik.

²⁶ SOÓS Imre, 1955. 430-431.

²⁷ HECKENAST Gusztáv, 1991. 237.

érték el, s mint Magyarországon a XIX. század első felében, mindenütt nagy mennyiségű, helyben égetett faszenet használtak fel. A vasipar ilyen irányú igényére jellemző adat, hogy 100 kg kovácsoltvas előállításához 450-500 kg faszénre volt szükség.²⁸

A hazai technikátörténeti kutatások szerint a XVIII. századi hámorok általában ún. *tótkemencék* vagy *parasztkemencék* voltak. „Az ilyen hámor... Lényegileg egy nagy kemencéből (Ofen) és egy vízterővel mozgatott kalapácsból – szorosabb értelemben vett hámorból (Hammer) állott, mely utóbbi szintén kisebb terjedelmű kemencével, tűzhellyel (Feuer) volt összekötve.”

Ez a típus egészen a XIX. század első feléig fennmaradt, csak méretei nőttek meg az idők folyamán. Egy korabeli leírás szerint: „...magassága 10-12 láb (3,16 m-3,79 m) közt változott, és 20-25 hüvelyk (52,6-65,8 cm) átmérőjű és 16-18 hüvelyk (42,1-47,3 cm) magas olvasztási térrel bírt... Egy tótkemence napi termelése, két darab 250-300 font (140-168 kg) súlyú tömbből állván, heti termelése nyújtott vasban a 40-50 bécsi mázsát (22,4-28 q) meg nem haladhatta...Ezen 5-6 bécsi mázsára (2,8-3,4 q) menő napi termelés körül el volt foglalva.... a tótkemencék 2, az izzó kemence és kalapács mellett 3, és a melegítő tűz és nyújtó kalapács körül 2, és így felváltva nappali és éjjeli munkában 14 munkás” dolgozott.

Emellett „már a XVIII. században a hámorból – mint kovácsoló műhelyből – egészen külön álló és bizonyára terjedelmesebb kemencékre ún. kohókra (Masz) akadunk, melyekből az összeolvasztott vasércekből nyert fém tömb nem mint idomtalan tömb, hanem mint hosszúkás rúd (Gans) került ki, sőt a kemencében teljesen cseppfolyós lévén, határozott formákba is öntetett... Később a kohók (Masz) még nagyobb kemencével láttattak el, midőn is azokban az öntött vas nyújthatóságával kevesebbet törődtek, amennyiben a nyersvas külön kemencékben (Frischfeuer) és nyújtó hámorokban (Streckhammer) fűvás, izzítás és nehezebb, könnyebb kalapáccsal kovácsolás által merevségétől megfosztatott és meglágyítatott.”²⁹

---

²⁸ PALÁDI-KOVÁCS Attila, 1990. 129.

²⁹ HECKENAST Gusztáv, 1959. 19.

1819-ben a szilvási olvasztókemencében a vízhiány miatt legfeljebb évi 300 mázsa vasat termeltek. Ezen kívül még további nyersvasat vásároltak *Dobsináról*,³⁰ annak ellenére, hogy a környéken bányászott vasércet is feldolgozták. 1802-től a szilvási üzemben öntvényeket és kovácsoltvas-árakat gyártottak. 1820-ban a számadások tanúsága szerint rendszeresen szállítottak *Szilváson* készült vasárukat az *Orczy uradalom* számára.³¹

Keglevich Béla gróf vasgyárának pecsétje.

Szilvásvárad határában a XVIII-XIX. században kedvezőek voltak a feltételek manufaktúrák létesítésére. A község 6604 kh kiterjedésű határának 70%-át (4567 kh-t) erdő borította.³² Ugyanakkor a *Hámor-völgyben* három forrás fakadt (egy sós és két melegvízű), amelyek vizét két gáttal felduzzasztva létrehozták a kis- és nagy ta-

---

³⁰ MÉREI Gyula, 1951. 111.

³¹ A debrő-parádi uradalom 1820-as számadáskönyve. Mátra Múzeum, Gyöngyös, Történeti Dokumentációs Gyűjtemény, ltsz. 91.128.1.

³² SOÓS Imre, 1975. 452.

vat.³³ Az adatokból leszűrhető, hogy a *Keglevich-grófok* nem közvetlenül irányították vasipari üzemüket. 1834-ben egy bizonyos *Glos, Szmik és Zatimák* nevezetű társaság bérelte a hámort és a vasolvasztót,³⁴ 1841-ből ismerjük a szilvási vashámorok árendásának, *Köth Józsefnek* a nevét, egy anyakönyvi adat szerint 1869-ben *Koricsánszky János* volt a gyárigazgató.³⁵

A vállalkozó kedvű *Keglevich grófok* a birtokukon a vasgyáron kívül több más ipari létesítményt is üzemeltettek. A település határában 1764-1783 között hamuzsírforró, azon kívül 1806-tól 1854-ig üveghuta, 1810-1850 között keménycserép-gyártó manufaktúra, 1805-1842 között pedig papírmalom működött. Ezeken túl a helybeli építkezéseket az 1832-től 1893-ig működő uradalmi tégláégető, valamint falu határában létesített *Dobogó kőbánya* és mészégető kemencék látták el a szükséges építőanyaggal.³⁶

A vasolvasztó és különböző manufaktúrák felállítása dinamikus hatást gyakorolt *Szilvásvárad* fejlődésére, elsősorban a népesség növekedésére. Mielőtt a *Keglevichek* az iparfejlesztésbe fogtak volna, 1787-ben a település lakossága 527 fő volt. Az ipartelepítés sokszorosító hatást gyakorolt a jobbágyfalu lakosainak számára, miután oda különféle szakiparosokat (favágó, szénégető, hámoros, hengerész, asztalos, kerékgyártó, kovács, kavaró) kellett telepíteniük a tulajdonosoknak. Az iparosok egy része a *Felvidékről*, *Brenóbánya*, *Kluknó*, *Kriván*, *Pohorella* és *Csetnek* stb. működő üzeméből költözött ide az anyakönyvek tanúsága szerint, míg mások *Borsod megyéből* érkeztek, miután *Szilvás* is ekkor még oda tartozott. A népesség gyors növekedésének az érzékeltetésére az egyházi lélekszám-összeírások adatait hívtuk segítségül. Az egyházi sematizmusok adatsorai, esetleges pontatlanságuk ellenére is, jól tükrözik a falu vallási összetételének a megváltozását. Különösen feltűnő volt ez *Szilvásváradon*, amely az ipartelepítések előtt kizárólag református település volt. Itt már 1576-tól bizonyíthatóan re-

---

³³ FÉNYES Elek, 1851. IV. 135-136.

³⁴ KOLACSKOVSKY Lajos, 1953. 4.

³⁵ HML IV-416/16. Bélapátfalva. Kereszteltek anyakönyve 1869. év 46. bejegyzés.

³⁶ Lásd: CSIFFÁRY Gergely, 1996. 270., 157., 93., 221., 122.

formátus eklézsia létezett.³⁷ Viszont a vashámor felállítását követően megjelentek az idegenből, elsősorban a *Felvidékről* érkezett szlovák munkások, akik döntően katolikusok és kis részben evangélikusok voltak. Legkorábbi adataink az 1769-es *canonica visitatióból* vannak. Ekkor katolikus felnőtt 26, gyermek 14 fő, míg 180 kálvinista felnőtt és 54 gyermek élt a faluban.³⁸ Tehát a teljes népesség száma: 274 fő. A következő adatunk 1806-ból van, amikor a vashámort már felállították, s az itt dolgozó katolikus munkások összlétszáma a családtagjaikkal együtt 207 fő volt. Közel egy negyedszázad múlva, 1828-ban már külön plébánia felállítását javasolta a csernelyi plébános *Szilvásváradon*, mert bár a falu lakossága református vallású, de a hámorokba telepített katolikus hívek száma ekkor már meghaladta a 400-at, s különben a *Szalajkában* dolgozó szlovák szénégetők a csernelyi anyaegyházhoz alig tudtak átjárni a magas hegyek, a rossz és sáros utak miatt.³⁹ A *Keglevich-család* az ún. *Tótfalusi-völgyben* egy külön kis kolóniát építtetett munkásainak, ahol 1851-ben már 40 házban laktak a gyári dolgozók.

*Szilvásvárad népessége vallási összetétel szerint, 1806-1874.*⁴⁰

Év	ref.	ev.	g. n. u.	r. k.	zs.	Össz.
1806	..	..	-	207	..	..
1810	..	..	-	159	..	..
1821	520	14	-	137	8	779
1824	689	24	-	332	7	1052
1825	654	40	-	342	8	1044
1827	642	33	-	363	16	1054
1834	618	34	-	316	29	997
1835	619	42	-	280	30	971

³⁷ DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál, 1978. 585.

³⁸ Egri Érseki Levéltár. Archivum Vetus. Liber 3418. 22-37.

³⁹ SOÓS Imre, 1985. 200.

⁴⁰ A táblázatban az adathiányt két ponttal jelöltük, ugyanakkor vízszintes vonallal jeleztük, ha az adott rovat vagy tétel nem szerepelt az összeírásban.

1836	598	35	-	301	24	958
1838	697	21	3	377	28	1126
1840	628	25	-	344	30	1027
1842	714	38	-	338	19	1109
1845	688	15	-	405	30	1138
1846	734	10	-	394	35	1173
1847	734	27	-	442	14	1117
1848	742	32	-	450	16	1240
1849	754	68	-	414	21	1257
1853	660	25	-	250	8	943
1854	709	26	-	292	15	1042
1855	690	16	-	316	24	1046
1856	734	14	-	254	28	1030
1857	710	11	-	272	26	1019
1858	670	12	-	317	30	1029
1859	705	6	-	308	38	1057
1860 ⁴¹	720	15	-	306	41	1082
1862 ⁴²	734	17	-	343	39	1133
1867	831	15	-	322	37	1205
1868	850	12	-	339	39	1240
1870	851	12	-	450	38	1351
1872 ⁴³	860	12	-	472	38	1382
1874	758	37	-	460	49	1304

A táblázatban a számok mellett a rövidítések jelentése: ev. = evangélikus, r. k. = római katolikus, ref. = református, g. n. u. = görög nem egyesült, zs. = zsidó felekezet híveinek évente változó adatai olvashatók.

1837-ben a *Kémlő* című újságban írták a szilvásvárad vashámról: „Azon erőművek melyeket M[éltóságos] Buzini Gróf Keglevich Úr a magyar színház számára ajánlott és készíttetett ide Pestre már megérkezvén, a hozzáértő mesteremberek ítéltése szerint ezen vasöntvény oly tiszta anyagból van, milyennél különbet akármely európai hámortól sem lehet várni s kívánni: s mi még ér-

⁴¹ Az 1860-ban és 1861-ben ugyanazokat az adatokat adták meg.

⁴² Az 1862-1866 közötti években ugyanazokat az adatokat adták meg.

⁴³ A sematizmusban az 1872. évi s az 1873. évi adatok megegyeznek.

deme nevezett vasgyárnak az, hogy mind fűrni mind vágni igen alkalmas és könnyű.”⁴⁴

1837-ben azt írta róla *Fényes Elek*, hogy „*van itt igen becses portékát készítő vashámor, hol különféle vasművek is öntetnek.*”⁴⁵

1841 tavaszán *Köth József*, a szilvási vashámor bérlője szerződést kötött az *Egri Papneveldével*, hogy megveszi az apátfalvai határban 50 kh területen az erdők fáját. A szerződés szerint egy kh-on 80 öl (kb. 273 m³) fa van, vagyis a teljes területen 4000 erdei öl fa (13640 m³), amelyért 4000 frt-ot fizet három részletben. Az első részletet a szerződéskötéskor, a másodikat 1841. április 24-én, és végül 1841. július 1-jén fizeti az utolsó harmadot. A fát a szerződés szerint 1841 telén kivágják, majd a helyben felállított szénégető boksákban a bérlő emberei faszénné égetik a teljes nyersfa mennyiséget.⁴⁶

1847-ben *Fényes Elek* a helység „*híres öntött vasá*”-ról tudósít.⁴⁷

A szilvásvárad vasolvasztó és hámor megszűnése nem egyidőben történt. *Kerpely Antal* szerint az itteni olvasztót, amely igen gyenge minőségű bélépátfalvi és upponyi vasércekből termelt nyersvasat, már 1848 körül leállították. A frissítóműnek nevezett hámor *Kerpely* idejében (1872) még üzemelt.⁴⁸

Franz Raffelsperger lexikona is 1848-ban már csak a vashámor létezéséről tudósít.⁴⁹

1851-ben a szilvási *Hámor-völgyben* gyárépület és 40 munkásház állt, továbbá a fűjtató és a vasverő pörölyök mozgatásához szükséges vízierő folyamatos biztosítása céljából egy gátakkal elrekesztett kis- és egy nagy víztározó tó, melyekben sok pisztráng él. „*A vashámor készít évenként 40.000 (bécsi) mázsa (22.400 q) ko-*

---

⁴⁴ *Kémlő*, 1837. június 28. 51. szám 463.

⁴⁵ FÉNYES Elek, 1837. III. 117.

⁴⁶ HML XII-3/g/173a. Számadástestek, 1841.

⁴⁷ FÉNYES Elek, 1847. II. 246.

⁴⁸ KERPELY Antal, 1872. 153. – Edvi Illés Aladár az üzemet 1868-69-ben tévesen a felhagyott vasművek közé sorolta: EDVI ILLÉS Aladár, 1901. 344.

⁴⁹ RAFFELSPERGER, Franz, 1854. 5. 1624.

vácsoltvasat, és 8000 (bécsi) mázsa (4480 q) öntvényeket. Kemény vascsovénak egy részét Gömörből hozatja, van ezen kívül a szilvási határban 4, a nekézsenyiben 1, az apátfalviban szintén 1 vas-kőbányája. Faszenet helyben égettet.”⁵⁰ Fényes Elek 1851-ben egyaránt működőnek említi a vasolvasztót és a hámort. Tudjuk, hogy az ő adatai az 1840-es évek második felére érvényesek, viszont könyve a forradalom és szabadságharc miatt később láthatott napvilágot, ezért nem tartjuk tévedésnek. Egyszerűen az történt, hogy mire a könyve megjelenhetett, adatainak egy része elavult. 1864-ben Pesthy Frigyes helynévgyűjtése a frissítőmű létezéséről tudósít.⁵¹

„Tilalmas a halászat ebatta” feliratú öntöttvas tábla.

1869-ben az üzemet Koricsánszky János gyárigazgató vezette.⁵²

⁵⁰ FÉNYES Elek, 1851. IV. 135-136.

⁵¹ PESTHY Frigyes, 1988. 325.

⁵² HML IV-416/16. Bélapátfalva. Kereszteltek anyakönyve. 1869/46. számú bejegyzés.

A szilvási vasüzem berendezése, gyártási technológiája az 1870-es évek elejére már elavult, s egyre inkább ráfizetésessé vált, ezért beszüntette működését, és lebontották.⁵³ *Kerpely Antal* szerint a vashámor megszűnését a korszerűtlen vezetés és a kohászati technológia fejlesztésének elhanyagolása okozta.⁵⁴ A szilvási hámor megszűnése az 1873-1874-es évekre tehető. Ezt valószínűsíti az is, hogy az 1864-ben létesült közeli *Borsodnádasi Lemezgyár* munkásai között először 1874-ben találkozhatunk olyan, *Szilváson* lakó munkás nevével, aki korábban a szilvási hámorban dolgozott.⁵⁵

Véleményem szerint az 1873-as gazdasági válság évében, talán a krízis közvetlen hatására véglegesen felszámolták a szilvási vashámort, s egykori alkalmazottai a környék – *Ózd* és *Borsodnádasi* – vasipari üremeiben helyezkedtek el.⁵⁶ A XX. század elején a helybeli lakosok úgy emlékeztek, hogy a bezárt üzemből a leszerelt gépeket, berendezéseket az ózdi vasgyárba szállították.⁵⁷

A szilvásváradai vasipar fokozatos felszámolásának döntő okai a borsodi iparvidéken bekövetkezett változások voltak. 1846-ban *Ózdon* vasgyár létesült, 1864-ben felállították a *Borsodnádasi Lemezgyárat*, *Diósgyőrben* 1870-ben felépítették a nagyolvasztót, 1871-ben üzembe helyezték a hengerművet. A diósgyőri vasgyártás felfutását az 1873-as gazdasági válság ugyan megakasztotta, de megtörni nem tudta, mert 1879-ben termelésbe állították a martinacél-gyártó üzemet.⁵⁸

---

⁵³ SOÓS Imre, 1975. 452.

⁵⁴ KERPELY Antal, 1872. 153.

⁵⁵ BÁRCZY Zoltán, 1960. 85. – 1874-ben elsőként *Buchalter Mátyás* forrasztár, 1875-ben *Bohus Lajos* ács, szilvási lakosok szerepelnek a nádasi munkások névsorában.

⁵⁶ A szilvási hámor végleges megszűnésével kapcsolatban több téves vagy félrevezető közlés is napvilágot látott. Egyesek szerint az üzemet 1848-ban zárták be (PAPP Károly, 1915. 245.), mások szerint 1850-1855 körül fejezte be a működését, vagy talán előbb (HALMAY Béla – LESZIH Andor, 1929. 681.), esetleg 1860-ban számolták fel (KOLACSKOVSKY Lajos, 1953. 4.). Létezését tévesen említi az 1877-ben kiadott országleírás (BALLAGI Károly – KIRÁLY Pál, 1877. 93.)

⁵⁷ HALMAY Béla – LESZIH Andor, 1929. 681.

⁵⁸ SOÓS Imre – KISZELY Gyula – ZÁDOR Tibor, 1960. 44-50.

Az 1867-es kiegyezés utáni hazai iparfejlődés eredményeként az ipartelepítés területileg átrendeződött. A *Bükk-hegység* szűk völgyeiből és kismedencéiből a vasipar és az üvegipar áttelepült a *Sajó* völgyébe, amely ennek eredményeként az egyik legnagyobb hazai iparvidékké fejlődött a XIX-XX. században. Az energiát már nem az erdők fája, hanem a kőszén szolgáltatta.

A szilvási vashámor és vasolvasztó egykori termékeiből három olyan tárgyat ismerünk, amelyek ma is láthatóak. Itt készült az egri főszékesegyház előtt álló, *Szent Pál* apostolt ábrázoló szoboralak kezében lévő kard, amelyen jól kivehető a gyártási helyre utaló „SZILVÁS” felirat. *Szilvásváradon* készült a *Szalajka-völgyi Erdészeti Múzeum* kiállításán látható öntöttvas tábla, amelynek felirata „*Tilalmas a halászat ebatta. 11. MAI. 1834. CNK.*” A felirattól kiderül, hogy a táblát 1834. május 11-én öntette *gróf Keglevich Miklós*, mivel a helybeliek a vashámornál levő tavakban szívesen horgásztak, amit a gróf rossznéven vett.

Végül a hámor termékei közé tartoznak a *Szilvásvárad* község 1840-ben felépített református templomának homlokzatát díszítő felirat öntöttvas betűi: „SZÉGYENÖLJETEK MEG A FARA-GOTT KÉPEKNEK MINDEN SZOLGÁI. XCVII: SOLTÁR. 7. VERS. 1840.”

Szilvásvárad életében a XVIII-XIX. századi különböző ipari kezdeményezéseknek (hamuzsírfozós, üveggyártás, keménycserép-, papírgyártás), de különösen a vasiparnak döntő szerepe volt. Ezzel összefüggően a település népessége 1875-1850 között 254,1 %-al ugrásszerűen megnőtt. A vasipar megszűnésével, 1870 után a lakosság száma évtizedeken át folyamatosan csökkent. 1869-ben 1303 főt írtak össze, s ezt a népességet a község csak 51 év múlva, az 1920-as népszámlálás évében lépte túl, amikor 1315 lakosa volt a falunak.⁵⁹

A szilvási vasolvasztó helye az újkori vassalak-maradványok alapján is lokalizálható a község határában, a *Szikla-forrás* alatt lévő erdészház és az ún. *Kis-tó* környékén. A vashámorhoz tartozó hajdani épületek közül egy ma is áll a *Szalajka-völgyben*, amely jelenleg az erdészeti kiállításnak ad otthont.

---

⁵⁹ KOVÁCS Béla, 1991. 180.

Az egri bazilika előtt álló, Szent Pál apostolt ábrázoló szobor kezében lévő kard is Szilvás feliratot visel.

Irodalomjegyzék

- BALLAGI Károly – KIRÁLY Pál, 1877: *A magyar birodalom leírása, különös tekintettel az 1876. XXXIII. törvénycikkre.* Budapest.
- BÁN Péter (szerk.), 2011: *Heves megye történeti archontológiája 1687-2000.* Eger.
- BÁRCZY Zoltán, 1960: *Fejezetek a Borsodnádasdi Lemezgyár történetéből.* Miskolc.
- CSIFFÁRY Gergely, 1996: *Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében.* Eger. (Tanulmányok Heves megye történetéből 14. Szerk.: Bán Péter.)
- CSIFFÁRY Gergely, 2002: *Ipar a Bükk-vidéken.* = Baráz Csaba (szerk.): *A Bükki Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek.* Eger. 531-539.
- DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál (szerk.), 1978: *Heves megye műemlékei.* III. Budapest.
- EDVI ILLÉS Aladár, 1901: *A magyar korona országainak gyáripára az 1898. évben.* II. füzet. I. Vasgyártás. Budapest.
- FÉNYES Elek, 1837: *Magyar Országnek s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben.* I-III. kötet. Pest.
- FÉNYES Elek, 1847: *Magyarország leírása.* I-II. Pest.
- FÉNYES Elek, 1851: *Magyarország geographiai szótára.* I-IV. Pest.
- FUTÓ Mihály, 1944: *A magyar gyáripár története.* I. köt. (A gyáripár kialakulása az első állami iparfejlesztési törvényig, 1881.) Budapest. (A Magyar Gazdaságkutató Intézet 26. külön kiadványa.)
- HALMAY Béla – LESZIH Andor, 1929: *Miskolc és Borsod-Gömör-Kis-hont egyelőre egyesített vármegyebeli községek.* Budapest. (Magyar Városok Monográfiája V.)
- HECKENAST Gusztáv, 1959: *Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban.* Budapest. (Értekezések a történeti tudományok köréből 13.)
- HECKENAST Gusztáv, 1991: *A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában.* Budapest.
- HECKENAST Gusztáv – NOVÁKI Gyula – VASTAGH Gábor – ZOLTAY Endre, 1968: *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. (A honfoglalástól a XIII. század közepéig.)* Budapest.
- JUHÁSZ Árpád, 1987: *Évmilliók emlékei. Magyarország földtörténete és ásványi kincsei.* Budapest.
- KERPELY Antal, 1872: *Das Eisenhüttenwesen in Ungarn.* Schemnitz (Selmezbánya).

- KOLACSKOVSZKY Lajos, 1953: A szilvásvárad vasgyár. = *Heves megyei Népiújság*, október. 18. 4.
- KOVÁCS Béla, 1991: *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 1. Heves megye*. Budapest. (A Központi Statisztikai Hivatal kiadványa.)
- MÉREI Gyula, 1951: *Magyar iparfejlődés (1790-1848)*. Budapest.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila, 1992: Gömöri szénégetők. = *Népi kultúra – népi társadalom XV*. Szerk.: Paládi-Kovács Attila. Budapest, 127-153.
- PAPP Károly, 1915: *A magyar birodalom vasérc- és kőszénkészlete*. Budapest.
- PESTHY Frigyes, 1988: *Borsod vármegye leírása 1864-ben*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Tóth Péter. Miskolc. (Documentatio Borsodiensis V.)
- RAFFELSPERGER, Franz, 1845-1854: *Allgemeines geographisch – statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten*. Wien. Typographischen Kunstanstalt. I-XVII. kötet.
- SOÓS Imre, 1955: Vasércbányák és vashámorok a Bükk hegységben a XVIII. században. = *Bányászati Lapok*, 7-8. szám, 427-432.
- SOÓS Imre, 1975: *Heves megye községei 1867-ig*. Szerk.: Kovács Béla. Eger.
- SOÓS Imre, 1985: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*. Budapest.
- SOÓS Imre – KISZELY Gyula – ZÁDOR Tibor, 1960: *Vázlatok a diósgyőri vaskohászat 190 éves történetéből (1770-1960)*. Miskolc.
- ZSÁMBOKI László, 1982: *Magyarország ércbányászata a honfoglalástól az I. világháború végéig*. (Topográfiai és gazdasági áttekintés.) = Zsamboki László (szerk.): *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből. I.* Miskolc, 13-48.

Dr. Vitális István szénkutatásai 1926 és 1934 között

DR. VITÁLIS GYÖRGY

A jelen tanulmány folytatása a *Bányászattörténeti Közlemények* XIV. (VII. évf. 2.) számában (Rudabánya, 2012. 88-103. old.) közzétett, *Vitális István* 1920–1925 közötti szénkutatási szakvéleményeit, illetve jelentéseit bemutató összeállításnak. Ezúttal a M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola soproni kezdő éveitől a főiskola műegyetemi rangra emeléséig, illetve a M. Kir. JózsefNádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem soproni Bányá-, Kohó- és Erdőmérnöki Karának 1934. október 28.-i megalakulásáig terjedő időszak szénkutatásait, illetve azok válogatott jelentéseit foglaljuk össze.

A főiskola műegyetemi rangra emelésében *Vitális István* is tevékeny szerepet vállalt, és emellett szénkutatási tevékenységét is erőteljesen folytatta.

A bemutatott jelentések is visszatükrözik azt a sokoldalú, sokszempontú és minden adottságra kiterjedő munkásságot, melynek során – a professzori feladatok ellátása mellett – alapos szaktudással és figyelemre méltó gyakorlati érzékkel a szénkutatásokat végezte.

* * *

Dunántúl

Jelentés a Kőszegvidéki reménybeli barnaszénterületekről. Sopron, 1928. 01. 18. MÁFGBA, D. I. 12,

Bejárásai során megállapíthatta, hogy a kőszeg–cáki országútól nyugatra, a *Doroszlói-patak* két oldalán, az ún. *Pogány-völgy* mentén körülbelül 1.5 km² kiterjedésű medencében van a pontusi lignit, és ez alatt lehet az állítólagos barnaszén.

Kőszeg és Cák, továbbá *Cák – Velem – Szerdahely* községek között olyan kisebb, egyenként 1.5–1.5 km² kiterjedésű neogén öböl van, amelyek pontusi–pannóniai lignitlepeket tartalmaznak. A *Kőszeg-Pogány-völgyben* lelt 1.2 m vastag telep már tényleg „barnaszén”-e?

Jelentés Vasvár–Csehi szénelőfordulásairól. Sopron, 1927. 11. 29. MÁFGBA, D. I. 11.

Vasvár vidékén részint természetes kibúvásokban, részint a kutat tanúsága szerint a felszín alatt 15–18 m mélységben 1–1.5 m vastag pontusi korú lignitlep van. *Vasvár – Oszkó – Csehi* határában a *Rába* síkságánál 50–70 m-rel magasabban elterülő szinten megfigyelt pontusi homokos agyagok alatt több lignitlep fekszik egymás alatt.

A *Csehi* határában kútásás közben talált szénrétegre *Medvegy János* budapesti vasútépítő-munka vállalkozó mélyfúrást javasolva levélben is felhívta a figyelmet.

Geológiaiilag nem kétséges, hogy a *Kisalföld* délnyugti szögletében, *Sümege* és *Kőszeg* között nagy terület alatt lehet meg a pontusi lignit, átlag másfél m vastagságban, sajnos ezidőszerint a pontusi lignit bányászata nem tekinthető gazdaságos vállalkozásnak.

Mecsek-hegység

Jelentés a Mecsek hegység északnyugati lesüllyedt szárnyának reménybeli liász-szenéről. Sopron, 1926. 10. 05. MÁFGBA, M. XI. 8.

„Geológiaiilag valószínű, sőt biztosra vehető, hogy a *Mecsek* hegység északnyugati levetett szárnyában, a mediterrán takaró alatt ott rejtőzik a liász-kori feketeszén”.

Mivel esetleg óriási mennyiségű új kőszénvonulatról lehet szó, mintegy 600 m-ig indokolt volna néhány kutatófúrást lemélyíteni,

Csonka-Magyarországon ugyanis csak a *Mecsekben* van remény kőszénszerű fekete széntelepek felkutatására.

„A szénkutatási jogot először a nagybirtokokon kellene megszerezni oly módon, mint a Metternich-féle területen. – A fúrások sikere problematikus, miért is azok költsége fon perdüként [kárbavesztékként] tekintendő.”

Jelentés 1. Tósik–Lőrinte és 2. Apádvárosd–Zengővárkony reménybeli szénterületeiről. Sopron, 1927. 12. 18. MÁFGBA, B. X. 8.

Tósik–Lőrinte a Bakony-hegységhez tartozik!

„Csabrendek és Lőrinte puszták területe alatt, viszonylag nem nagy mélységben ott rejtőzhetnek az ajkai típusú felsőkrétakori és az eocénkori ásványszéntelepek.”

„Apádvárosd területe nagyon kedvezően fekszik a liasz kori ásványszéntelepek felkutatása szempontjából” „Apádvárosd területén felszínre került a pécsvidéki alsóliasz kori a széntelepes üledékeknek az a része, amely közvetlen fedője a széntelepes csoportnak, itt tehát már ezért is indokolt a kutatófúrás.” „Apádvárosd területe közelebb fekszik az alaphegység gránitjához, mint Nádasd, és így jóval kisebb mélységben érheti el a kutatóvéső a széntelepes liaszüledéket, mint Nádasdon, ahol a Böckh Hugó által javaslatba hozott fúrás 1910-ben csak 670 m mélyben érte el a széntelepes üledékcsoportot.”

Javaslat Püspöknádasd határában egy nagyon reményteljes liász szénkutató fúrás leemlélyítésére. Sopron, 1928. 02. 14. MÁFGBA, M. I. 2.

A javasolt fúrás óriási előnye a Böckh-féle fúrással szemben, hogy a szóban forgó helyen nem kell 670 m mélységig a középső-liasz kori márgákban haladni, hanem nyomban az alsó-liasz kori üledékekben kezdeni meg a fúrást. „Így a pécsi analógia szerint a felszín alatt már 180–200 m mélyen jelentkezhetnek a legfedőbb széntelepek és minthogy Pécssett a 800 m vastag széntelepes csoport felső 300 m vastag részében vannak a III–XXV. számú széntelepek, a felszín alatt 300–400 m mélységig harántolhatjuk a főtelepek legnagyobb részét.”

Bakony-hegység

Jelentés a veszprémmegyei Jásd és Csetény község eocén és oligocénkori szénelőfordulásáról. Sopron, 1927. 02. 28. MÁFG-BA, B, VIII. 20.

Jásd és Csetény eocén–oligocén szénelőfordulásai, illetve szenei nem mondhatók értékteleneknek.

A „jásdi Vargahegy alatti horszton a két eocén széntelepben együtt ca. 12 millió q lehet a valószínű, illetve a reménybeli szénvagyon.”

„A Vargahegytől nyugatra Bakonynánáig, illetve Csetényig a lösz alatt csak oligocénüledék ismeretes. – Helyenként a felsőoligocén szén ki is búvik.” A „szápári típusú oligocénszén feltűnően gazdag öskátrányban.” Ha a 6 km² terület alatt 5–7 m a felső-oligocén széntelepek összvastagsága, akkor 300–470 millió q volna a felső-oligocén szénvagyon.

Jelentés Sárszentmihály – Úrhida – Szabadbattyán reménybeli eocén-szénterületeiről. Sopron, 1927. 03. 15. MÁFGBA, B. VI. 5.

Elsősorban Sárszentmihály és Úrhida községek területeire ajánlja a szénkutatási jogok megszerzését. Valószínűsíti, hogy délnyugat felé Balatonfőkajár – Csajág községek összekötő vonaláig kell majd a kutatási területet kiterjeszteni. „Az a sejtelmem ugyanis, hogy ott nemcsak eocénkori, de még régibb, esetleg igazi kőszén is előfordulhat. Erről azonban csak az említett terület részletes bejárása után tehetek bővebb jelentést.”

Jelentés Iszkaszentgyörgy reménybeli eocénkori szénelőfordulásáról. Sopron, 1927. 03. 16. MÁFGBA, B. VI. 6.

Geológiailag valószínűsíti, hogy ebben, a triász kori alaphegységtől szépen körülvelt medencében az eocén Nummulina perforata és lucasana szintje alatt az eocénkori széntelepek is kifejlődtek. Ezért ajánlja, hogy a szénkutatási jogot a szóban forgó medence iszkaszentgyörgyi részére is szerezzék meg.

A jelentéshez 1:75.000 méretarányú színes földtani térképvázlat csatlakozik.

Jelentés a Sümeg – Ajka közötti tercier medence középső részének: Nyirád és Pusztamiske határának megtekintéséről. Budapest, 1928. 06. 20. MÁFGBA, B. X. 7.

A Nyirádtól nyugatra levő „előfordulás ugyanis arra enged következtetni, hogy Nyirád határában, illetve az egész Sümeg – Ajka közötti tercier medence fenekén ki lehet fejlődve az eocén fedőréteg és alatta maga az eocén-szén is.”

Jelentés Jásd és Csetény szénterületeiről. Budapest, 1928. 03. 21. MÁFGBA, B. VIII. 29.

A „Jásd és Csetény határában, az őskátrányban dús felső-oligocénkori széntelep csekély mennyiségénél fogva, művelésre nem alkalmas és így optimáltni [vállalni], a vékony felső-oligocénkori szén kitermelését vállalni, indokolatlan volna.”

Viszont az „eocénkori fedőrétegek alapján kétségtelen, hogy Jásd, Nána, Nagy Weimpusza, Esztergár, Dudar községek között egy igen nagy – ca. 16–20 km² kiterjedésű eocén-medence van, amelyben ki lehet fejlődve az eocén széntelep is.”

Az eocén szén kifejlődése csak megfelelő számú kutatófúrással lesz megállapítható.

Javasolja, hogy „Jásd és Csetény területét ne bocsássuk ki a kezünk közül.”

Jelentés a dudari I. sz. kutatófúrásról és javaslat a kutatási terület kiegészítéséről. Budapest, 1928. 04. 02. MÁFGBA, B. VIII. 30.

1928. március 29-én Dudar község keleti szélén, az általa kijelölt helyen Faller Jenő főmérnök úrral 181.4–187.5 m mélység között 4.23 m összvastagságú fornai típusú szenet fúrtak át. A dudari eredményes fúrás igazolta, hogy „geológiaiilag indokolt a szénkutatási jogot Bakonyhána és Dudar községek területére újból megszerezni.”

„Dudar község területe alatt, beleértve a még megszerzendő Kis-dudarpusza területét is, (13.000.000 x 13, illetve 20 m) 169–260 millió q szénre számíthatunk. – Ez már magábanvéve is olyan mennyiség, amely megérdemli, hogy intenzíven foglalkozzunk ezzel a területtel.”

Jelentés 1. nagyesztergári eocén széntelep átfúrásáról, 2. a Dudar vidéki új eocén szénmedencéről és 3./ a szápári új kutatófúrások kitűzéséről. Budapest, 1928. 06. 20. MÁFGBA, B. VIII. 35.

„A jádsi, a dudari és a nagyesztergári produktívus fúrás olyan háromszög területet fog közre, amelynek a kiterjedése $6.6 \times 2.4 : 2 = 7.92 \text{ km}^2$. Ez alatt a 7.92 km^2 terület alatt 2.85 m átlagvastagságú eocén szénnel számolva, kereken 226 millió métermázsa eocén szénvagyon van. Minthogy azonban – egyelőre legalább – csak a felső, átlag 1.91 m vastag és 4506 calória fűtőértékű eocénszén kitermelésére számíthatunk, ennek a fejtésre méltó eocénszénnek a mennyiségét ($7.92 \text{ km}^2 \times 19.1 =$) kereken 150 millió métermázsaára tehetjük.”

„Nem hallgathatom el, hogy a dudar-vidéki új eocén szénvagyon felkutatása most azért vezetett sikerre, mert dr. Reimann Ernő ügyvezető igazgató úr, valamint Hoffmann Richárd főtanácsos úr a kutató-fúrásoknál absolute nem kötötte meg a kezemet!”

Jelentés a csabrendeki, a jádsi és a szápári fúrásról és javaslat az optálásra [vállalásra]. Budapest, 1928. 09. 28. MÁFGBA, B. VIII. 39.

Ha a csabrendeki fúrás eredményes lesz, akkor *Csabrendek*, *Gyepükaján*, *Nyirád* községek határára, *Ajka* vidékéig meg kell szerezni a szénkutatási jogokat.

Jásd – Csetény határában az őskátrányban dús felső-oligocén-kori szén oly csekély mennyiségben fejlődött ki, hogy annak kibányászására gondolni sem lehet.

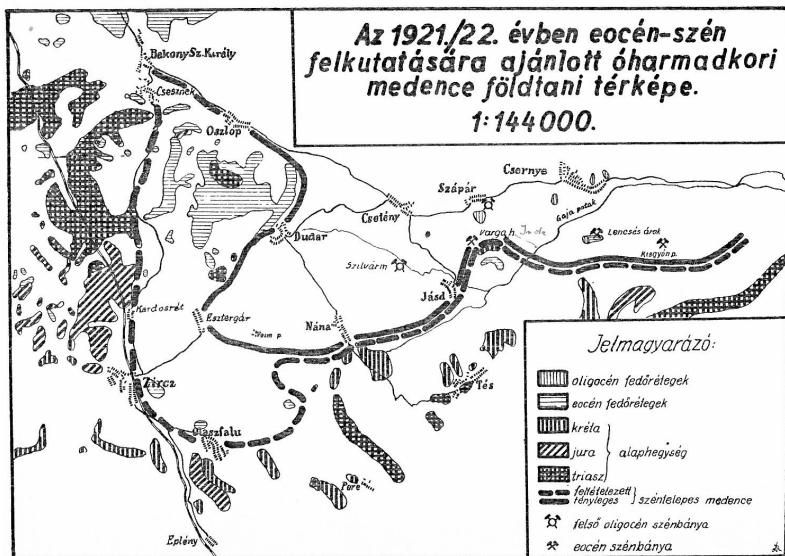
A jádsi I. számú fúrás 160 m mélységben 2.6 m vastag fornai típusú eocén telepet tárt fel, a csetényi III. sz. fúrás 50 m mélységben érte el az elpalásodott eocén széntelepet. A csetényi VIII. sz. fúrás 336 m mélységben 4.08 m összvastagságú széntelepet tárt fel. Fűtőértékük átlag kb. 4600 kalória, s így a szén vastagsága és minősége egyaránt fejtésre méltó.

Minthogy *Dudaron* és *Nagyesztergáron* is meglették az eocén széntelepet, biztosra vehető, hogy legalább 15 km^2 területen, *Jásd – Csetény*, *Bakonyháza – Dudar – Nagyesztergár* határai alatt – 2 méteres átlagvastagságot véve – 300 millió q szén rejtőzhet. Ebből 60–70 millió q eshet *Jásd* és *Csetény* területére.

Jelentés a szentgáli barnaszén-előfordulásról. Sopron, 1929. 06. 22. MÁFGBA, B. IX. 19.

„A szentgáli Nyírerdő alján feltárt barnaszén a felső mediterrán alsó részében, a grundi szintájhoz, vagy a helvetienhez tartozik és így földtanilag egykorú a herendi, a borsodi, a hidasi, a bozoviczi barnaszénekkel.”

A jelentéshez „A szentgál-herendi barnaszén-medence 1:75 000 ma. földtani térképe” csatlakozik az ajánlott fúrásokkal.

A csetény-dudarvidéki új eocén szénkincs. Sopron, 1932. február hó. MÁFGBA, B. VIII. 70.

Ez a nagyszabású „Összefoglaló jelentés a Bakony hegységben Jásd, Csetény, Bakonyánána, Dudar és Nagyestergár községek határai alatt föl kutatott eocén szénkincsiükről” részletes áttekintést nyújt.

A jelentés a következő fejezeteket tartalmazza: I. A bányaföldtani viszonyok; II. A kutatások története; III. Az eocén szenet feltáró kutató fúrások ismertetése; IV. A jásd–csetény–dudar–nagyestergárvidéki óharmadkori medence tektonikai felépítése; V. A

jásd–csetény–dudarvidéki eocén szén minősége; VI. A Jásd–Csetény–Bakonynána–Dudar–Nagyesztergár határai alatt felkutatott eocén szén mennyisége; VII. A széntermelés megkezdése.

A jelentést az új eocén szénre vonatkozó táblázatok, egy, még az 1921/22. évben készült 1:144 000 ma. és egy 1:25 000 ma. földtani térkép és kilenc földtani szelvény egészíti ki.

A dudar-vidéki óharmadkori medencében mind a hét produktívus fúrást *Vitális István* jelölte ki.

Jelentés a gróf Nádasdy-féle inotai földbirtok reménybeli szénterületéről. Budapest, 1934. 01. 06. MÁFGBA, B. VI. 16.

Az inotai birtokrész alatt a reménybeli szénmennyiség $(6 \times 5 \times 1 \times 10 =) 300$ millió q-ra becsülhető.

Vértes – Gerecse-hegység

Jelentés Oroszlány reménybeli szénterületéről. Sopron, 1928. 06. 14. MÁFGBA, V. II. 10.

„*Vértes reményeket ugyan nem táplálhatunk, ámde az a körülmény, hogy eddig csak 204 m-re mentek le a kézi fúrások, és hogy Környén, Mórrott és Németegyházán a M. Á. K. improduktívusnak tartott fúrásai után vájástérdemlő szén telepeket letek: van némi remény arra, hogy a Környebányától csapás mentén 4–5 km-nyire fekvő Oroszlány kisbirtokosi területe alatt is ott rejtőzhetnek az eocénkori széntelepek!*”

Jelentés az oroszlányi szénterületről. Budapest, 1932. 04. 21. MÁFGBA, V. II. 14.

„*Minthogy Oroszlány határának az a része, amely földtanilag produktívusnak vehető, ca. 20 km², az alatt 2 méteres átlagvastagság mellett 400 millió q új szénvagyon fekkhet, és ehhez járulhat még Vértessomló 7 km² produktívus területe alatt mintegy 140 millió q, vagyis az új szénvagyon minden valószínűség szerint, 540 millió q körül mozoghat.*”

Jelentés a dorogi bányagazgatóság átkutatandó területeiről. Dorog, 1929. 07. 25. MÁFGBA, E. VI. 9.

1. A dorogi *Kálvária-hegy* környéke (1 fúrást javasol).

2. A csolnoki *Liget-hegy* területe (6 fúrást javasol). Ha a terv zett fúrások nem is érik el a 8–10 m vastagságot, a megfúrni ajánlott új területrészt alatt is remélhető mintegy 50 millió q új szénvagyon, amihez még 1.5 m vastag oligocéntelepből is az egész területre számítva ca. 9 millió q szénvagyont jöhet.

3. A csolnoki *Pollus-hegy*, illetve az *V. légakna* környéke (2 fúrást javasol).

4. A csolnoki *Gaisberg-Kecskehegy* környéke.

A meglévő fúrás alapján 5 m vastag eocén szén 3 km² területen 150 millió q szénvagyont rejthet.

A jelentéshez 1 db részletes térképmelléklet tartozik.

Jelentés az esztergomi, a kecskehegyi és a ligethegyi kutatásokról. Budapest, 1931. 09. 30. MÁFGBA, E. V. 16.

Az esztergomi ispitzi-hegyi fúrásban 310 m mélységben várhatjuk az oligocén szenet. Ilyen mélységig feltétlenül indokolt a fúrást folytatni.

„A kecskehegyi fúrás elé nagy reményekkel nézünk, ott ugyanis ca. 40 millió q új szénvagyont várunk.”

A ligethegyi fúrás 347 m mélységben 10 m vastag tiszta széntelepet harántolt. Ez a szén ugyan 108 m mélységben van a tengerszint alatt, jelenleg azonban már a tengerszint alatt 120 méteres szinten is folyik a termelés a *Reimann-akna* bányamezejében.

A *Kecske-* és a *Liget-hegyről* térképmelléklet készült a fúrásokkal. A *Kecske-hegy* környéki fúrásokról összehasonlító rétegszelvények tanúskodnak.

Javaslatok Dorog, Csolnok, Annavölgy és Tokod határában új szénmennységeknek fúrásokkal való felkutatására. Budapest, 1933. 08. 29. MÁFGBA, T. 10133.

I. Augusztá-akna feltárandó bányamező-részei; II. A csolnoki Chorin-terület feltárása; III. A ligethegyi bányamező; IV. A Pollus és a Borókáshegy közötti terület; V. Tömedék és Samu-akna környéke; VI. Az annavölgy-vidéki kutatási területek; VII. Tokod-vidéki kutatási területek; VIII. A dorogi Kőszikla ÉNy-i oldalán fekvő terület.

A jelentéshez 6 db térképvázlat tartozik a javasolt fúrásokkal, a meglévő fúrások alapján készletbecslésekkel, a szerkezeti viszonyok ábrázolásával.

Visegrádi-hegység – Pilis-Budai-hegység

Jelentés Esztergom város reménybeli szénterületéről. Sopron, 1929. 10. 28. MÁFGBA, E. VII. 12.

„Az a körülmény, hogy a Kuria- és Diós-völgyek oligocén üledékeitől délre a Strázsa-hegyen és északra az esztergomi Bazilikadomb környékén felszínen vannak az eocén nummulinás fedő rétegei, amellelt szólnak, hogy a Kuria- és a Diós-völgyek környékén a felszíni oligocén üledékek alatt is ott lehetnek az eocén üledékei is, és azok eocén széntelepet is zárhatnak magukba.”

Melegen ajánlja legalább egy kutatófúrás lemélyítését. A jelentéshez 1:75 000 ma. vázlatos földtani térkép is tartozik.

Előzetes jelentés Pilisszántó, Pilisszentkereszt, Pilisszentlélek és Pilismarót reménybeli eocén-szénelőfordulásáról. Budapest, 1934. 09. 11. MÁFGBA, E. II. 38.

Pilisszántó határát 3 fúrással már megkutatta, „*ott nincs művelésre méltó szén.*” Pilisszentkereszt és Pilismarót határában a nagyon vastag andezit és oligocén fedőrétegek miatt 400 m-nél jóval mélyebben rejtőzhet az eocén szén, és így annak a feltárására a közeljövőben aligha lehet gondolni. „*Egyedül Pilisszentlélek és Esztergom határos részén ismeretes a felszínen az eocén szén közvetlenebb fedő rétege: a nummulinás mészkő, a felajánlott négy község vallásalapú birtokának, tehát csak a pilisszentléleki részére lehetne a szénjogokat megszerezni.*”

Jelentés a nagykovácsi új eocén szénelőfordulásról. Budapest, 1932. 04. 29. MÁFGBA, B. I. 27.

Az 1920. április 24.-én kelt jelentésben javasolta, „*hogy szerezzék meg a gr. Tisza-féle uradalomra a szénjogokat, mivel ott jelentősebb szénvagyron rejtőzhet.*” Az 1922. november 22.-i és az 1923. november 8.-i jelentésében ismertette a kutatások eredmé-

nyeit, és nyomatékosan rámutatott újból arra, hogy „a község délnyugati részén sikerült olyan területet találnom, ahol a nummuliták fedőréteg a felszínen van és így remélhető, hogy ott felkutatjuk az eocén szenet.”

Az 1930. május 21.-i jelentésében immár negyedízben ajánlotta, hogy a *Salgó* szerezzze meg a szénjogokat a gr. *Tisza-féle* uradalom területére. Az említett társulat helyett *Mánik* borsodi bányatulajdonos szerezte meg a szénjogokat, és a medence nyugati részében 4 fúrást mélyített le.

Mánik elhalálózása következtében a további kutatás megszűnt, s az özvegy hajlandó a szénszerződést átruházni.

A *Mánik-féle* bérlet produktívusnak tekinthető része „ca. 370 000 m² és így alatta 4 méteres szénvastagságot számítva, 14.8 millió q lehet a szénvagyon.”

„A produktívus szénterület a medence nyugati részében nagyobbítható.”

A szénjogok megszerzését követően a „leadott földekből produktívus lehet ca. 244 000 m² és így alatta a reménybeli szénvagyon 9.8 millió q-ra lehet becsülni.”

„A nagykovácsi medence eocén-szenének nagy előnye, hogy a veszélyes vízszint felett fekszik.”

Jelentés a gróf Tisza-féle Nagykovácsi Julianna-major reménybeli szénterületről. Budapest, 1932. 05.20. MÁFGBA, B. I. 9.

A *Julianna-major* környéki medencének csak az alsó, vagyis a kelet-délkeleti része érdemel némi figyelmet. Ott ugyanis a hárshegyi homokkő laza márgás fáciese alatt úgy, mint a *Nagykovácsi* és a *Pilisvörösvári-medencében*, ott rejtőzhet az eocén széntelep is.

„A medencének ez a produktívus része 1000 x 700 = 700.000 négyzetméter kiterjedésű és így alatta 4 méter vastag eocénszenet tételezve fel, a reménybeli szénmennyiség (700.000 x 4 x 10 =) 28 millió q volna. Ezek szerint egy kutatófúrás lemélyítése nem indokolatlan, bár kétségtelen, hogy jobban lehetne a kutató-fúrás lemélyítését indokolni, ha az eocén üledékét nemcsak heverődarabbal, hanem szálban álló kibuvással is lehetne bizonyítani.”

Jelentés a békásmegyeri hévíz-feltáró fúrással kapcsolatos szénkutatásról. Budapest, 1934. MÁFGBA, B. II. 36.

A vízfeltáró fúrás 309.9 m mélységben elérte az eocén széntelepet nummulinás fedő-mészkövét, és azt 70 m vastagságban harántolta. A triász fekvőig mélyített fúrás a nummulinás fedőmészkő alatt olyan üledékeket is feltárt, amelyekben szenesedési nyomok mutatkoztak. A *dr. Ember Sándor-féle* hévíz-feltáró fúrás fejtesre méltó eocén széntelepet Békásmegyernél ezen mélyen levetett területére alatta nem talált.

Cserhát- és Mátra-hegység

A Salgótarján-vidéki kőszén képződése és a schlier. Széntermelés Salgótarjánban. 1928. 01.14. MÁFGBA, T. 3358.

„Az a megállapítás, hogy a hol a »schlier« teljes vastagságban van kifejlődve: a széntelepek nagy mélységben rejlenek és el vannak vékonyodva, bányászatiilag azt jelenti, hogy az ilyen helyeken nem érdemes szénkutató fúrásokat kitűzni és lemélyíteni.”

A tanulmányhoz több fúrási szelvény és széntermelési adat mellett „A Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársulat Nógrádi Szénbirtokának” 1:25000 méretarányú átnézeti térképe tartozik, továbbá a „Hossz-szelvény a salgói szénbányászaton észak-déli irányban, a bányateleptől 10 km déli és 10 km északi irányban” szemléltető ábra (mérték a hosszakra 1:25.000, mérték a magasságokra 1: 5000).

Javaulat a Kosd vidéki reménybeli eocén szénterületek ügyében. Budapest, 1931. 07. 02. MÁFGBA, C. X. 32.

A kosdi bánya megvétele csakis abban az esetben indokolt, ha annak környékén nagyobb eocén szénvagyon feltárására van kilátás.

„A kosdi bánya feltárt szénkészlete a szomszédos területek átkutatása esetén 37–45 millió q eocén szén napi 50 vagon, vagyis évi 1.5 millió q termelés mellett 25–30 évi bányászatkodásra nyújtana alapot s valószínűleg arra kényszerítené a kosdi bányát, hogy bele olvadjon a SALGÓ új bányájába.”

A Nagyszál északi oldalán Szendehely község határa alatt még nagyobb mennyiségű új eocén szénvagyonra van remény. A Monyoki-erdő területén, ahol „összesen 60–70 millió q eocén-szénre

van kilátás, amely egymagában is napi 70 vagonos, vagyis évi 2.1 millió q szén termelésére nyújt módot 30 éven át.”

Jelentés Becske község, illetve a Cserhát-hegység barnakőszén-előfordulásairól (Kiskér-pusztá, Bér). Sopron, 1932. 05. 16. MÁFGBA, C. I. 20.

A szénjogok megszerzését 1. *Bercel – Kövesd – Guta – Sáp – Acsa – Püspökhátvan*. 2. *Becske – Szanda – Ordas – Bér* és 3. *Kiskér (Parlagpuszta – Herencsény)* területekre javasolta.

Kiskérpusztán előzetes becslése szerint 30–50 m mélységben 6.4 millió q biztosra vehető és 15–20 millió q olyan reménybeli szén lehet, amely a schlier alatt nagyobb (ca. 300 m körüli) mélységben vár felkutatásra.

Kiskérpuszta után a legértékesebbnek tartja *Ordas-* és *Nemti-puszták* határos részét *Bercel* és *Bér* község határaiban, mivel ott a *széntelepes üledék* van a felszínen.

A szandavári, a becskei és a kiskelecsényi szénkibuvások alapján reményteljes az az 5 km hosszú és 1.5 km széles terület, amely *Ordaspusztá* és *Becske* között fekszik. Ott ugyanis a schlier fedőrétegek alatt legalább 40 millió q szén rejtőzhet.

Jelentés 1. Hollókő, 2. Nagylóc, 3. Rimóc, 4. Nógrádsipek, 5. Herencsény határainak szénelőfordulásairól. Budapest, 1934. 02. 23. MÁFGBA, T. 9939.

E községek határában régóta ismeretes néhány helyen természetes szénkibúvás, amely ismételt szénjog-szerzésre, sőt bányászati kutatásokra is serkentett anélkül, hogy eddigelé valahol jelentősebb és állandó széntermelésre vezetett volna.

„Ezek a természetes szénkibúvások kétfélek: az egyik szénelőfordulás idősebb a salgótarjáninál, a másik egykorú azzal.”

Az idősebb szén „*aquitanién*” korú, és ismeretes *Bánk, Szátok Nógrádsipek, Nagylóc, Nógrád* községek határában, de sehol sem bizonyult termelésre méltónak. A tiszta szén 12–15 cm-nél ritkán vastagabb.

A fiatalabb szén salgótarjáni típusú, alsó-miocén (alsó-mediterán) korú, amely azonban több száz méter vastag schlier fedőréteg alatt rejtőzik: *Hollókő, Rimóc, Herencsény* erősen elvékonyodva.

Jelentés 1. Bodony – Mátraderecske – Recsk – Szajla – Terpes és 2. Pétervására reménybeli eocénkori szénelőfordulásairól. Sopron, 1927. 02. 21. MÁFGBA, T. 9937.

Bodony, Mátraderecske, Recsk, Szajla, Kisfüzes, Terpes községek határában a kiscelli tályag¹ nagy kiterjedésben takarja az eocén üledékeit, és ezek között a reménybeli eocénkori ásványászótelepeket is.

„Mátraderecske – Recsk határában nem kell ezt a 800–950 m összvastagságú oligocén üledéket átfúrni. A kutató fúró nyomban a felsőeocén képződményeiben kezdheti meg a munkáját.”

„A szénkutatási jogot az említett községek határára kellene megszerezniük.”

Pétervására területére egyelőre a szénkutatási jog megszerzése nem aktuális.

Borsodi-medence

Jelentés a bánfalvai barnaszéntelep bitumenes dús részéről. 1929. 09. 23. MÁFGBA, T. 3388.

Már a bányából kijövő szenes csillékben észrevette azokat a sárgás-barna-féleségeket, amelyek bitumenben, illetve őskátrányban dúsak lehetnek. Egyik-másik ilyen világosabb színű széndarabon vékony kéreg alakjában a *sárgás viaszos – gyantás* rész ki is vált.

A bányavágatokban látottak szerint a felszín alatt 70–90 m mélységben is több vájatvégen 25–30 cm vastagságban (pillérmagasságban) felismerte ezt a sárgás-barna széndarabot, amely minden valószínűség szerint dús bitumenben, illetve őskátrányban.

A „bitumenben dús, illetve kátrányban legdúsabb barnaszénféleségek a liptobiolitok a kibuvásokon szoktak előfordulni.”

Jelentés a borsodi barnaszének kátránytartalmának megvizsgálásáról. Sopron, 1929. 11. 18. MÁFGBA, T. 3402.

---

¹ Erősen összeálló, mésztartalmú agyag a harmadkorból.

A *Bánfalván* vett szénminták közül csak kettőt, és összehasonlítással egy másik mintát vizsgáltatott meg.

	Bánfalva		Ormospuszta
	5. sz. minta	6. sz. minta	
hamu	15.11	15.20	5.89
nedvesség	22.20	24.10	18.50
bomlászvíz	7.10	6.60	9.80
kátrány	8.20	6.60	17.20
félkokszt	54.50	55.00	45.00
gáz	8.00	7.70	9.50

Szakvélemény a Borsod-vármegyei Szuhafő reménybeli szénelőfordulásáról. Sopron, 1931. 03. 10. MÁFGBA, B. XVII. 22.

„Szuhafőn a községtől északra levő vízvájta árokban természetes feltárásban látni a pontusi lignitszenet.”

A 2.5 m vastag pontusi lignit elég jó minőségű. Szuhafő azonban 16 km távolságban van a vasúti vonaltól, és így aligha akadna vállalkozó, aki 1800–2300 kalóriás lignitet merne termelni a szállítási ponttól ilyen nagy távolságban.

Jelentés a hernádmenti Alsódobsza község szénelőfordulásáról. Budapest, 1933. 09. 29. MÁFGBA F. II. 10.

„A pontusi üledék és benne valószínűleg a lignitlep is a Hernád partján mintegy 40 km hosszban látható természetes feltárásban.” Ezért minden valószínűség szerint nagy lignitvagyron rejtőzhet ott, amelynek Miskolc városa lehetne a fő fogyasztója. „Miótan azonban a borsodi mediterrán szén viszonylagosan mégis csak jobb, mint a pontusi lignit, ezzel a hernádparti pontusi lignittel nem érdemes foglalkozni.”

* * *

Dr. Vitális István szénkutatásai a bemutatott időszakban főleg a Dunántúli- és az Északi-középhegység területén kaptak nagyobb szerepet. Áttekintve az egyes jelentéseket, kitűnnek a kutatás-módszertani ismeretek, a kellő gondossággal és alapos megfontoltsággal javasolt, a gazdaságosságot minden alkalommal figyelembe ve-

vő, a megbízó érdekeit és azok anyagi vonatkozásait nem elhallgató megállapítások.

Reményeink szerint ezek a jelentések is jól reprezentálják a kutatások széles skáláját és az azokból megismerhető földtani és bányászati ismereteket.

Bányaszállító berendezések

Bányacsillék minden kivitelben.

Vágányok, for-
ditókorongok, ✱
kerékpárok, ✱✱
csapágysak. ✱✱

Kotrógépek
bányaüzemek számára.

Mozdonyok
minden nagyságban. ✱

Sodronykötélpályák,
függővasutak, félsiklók,
ferde felvonók, stb.

ROESSEMANN ÉS KÜHNEMANN

==== KESKENYVÁGÁNYU VASUTAK GYÁRA =====

Prága ✱ Wien BUDAPEST Lemberg ✱ Zágráb

VI., VÁCZI-UT 113—115.

Hirdetés a Bányászati és Kohászati Lapokból az 1900-as évek elejéről.

A pécsi Szent István-akna Vendégekönyve

MENDLY LAJOS

A *Szent István-aknáról* jelent már meg több leírás¹, más cikkekben is szerepelt említés vendégekönyvének ott aktuális oldalairól², ideje hát, hogy a mecseki köszénbányászatnak ezt az emlékét önállóan, hitelesen ismertessük.

Előzmények

1829-ben *Bécsben* alakult meg a „*Der Erste k. k. priv[ilegierten] Donau-Dampfschiff-Fahrts Gesellschaft*” (DDSG), vagyis „*Az Első cs. és kir. Szab[adalmazott] Dunagőzhajózási Társaság*” (a továbbiakban DGT), amely a század első felében csak fogyasztója volt a *Pécs* környéki köszénnek. 1852-ben bányatelket vásárolt *Pécs* határában, majd a század végéig *Pécs*, *Szabolcs*, *Somogy* és *Vasas* térségében az összes bányát és bányatelket megszerezte *Koch Ferenc* lámpásvölgyi bányái kivételével, az elidegeníthetetlen egyházi birtokok – ilyen volt a mecsekszabolcsi *Szent István-akna* területe is – bányászati jogát pedig bérbe vette, többszöri meghosszabbítással 1968-ig.

A pécsi köszénbányászat 1913-ban *Jičínský Jaroslav* morva bányamérnök vezetésével megkezdett koncentrációs és korszerűsítési programja keretében tervezett és engedélyezettett *Neu Franz Joseph Schacht* (*Új Ferenc József-akna*) bányauzem az első világhá-

---

¹ BKLB, 1985; BKLB, 1998; PSz, 2000; *Búcsúzik a mecseki köszénbányászat*, 2001; *Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Ipar Kamara*, 2002; *Mecsek Egyesület Évkönyve*, 2004; *A visegrádi országok műszaki műemlékei*, III. köt. 2007.

² BKLB, 2008; *Bányászattörténeti Közlemények*, IX. 2010; XII. 2011.

ború okozta létszám-, anyag- és tőkehiány miatt csak többszöri szüneteléssel, az eredetileg tervezett 1919-től eltérően csak jóval a háború befejezése után, 1925-ben készülhetett el teljesen.

A történelem okozta változások miatt az 1920-as években már *Szent Istvánról* elnevezett aknát *Horthy Miklós* kormányzó a szerb megszállás alól felszabadult területeken tett második, egynapos pécsi látogatásának (1923. IV. 23.) alkalmával járta be.³ Délután előbb a mecsekszabolcsi bányatelepet tekintette meg, ahol a kölcsönös üdvözlőbeszéd után megköszönte a bányászok „becsületes, kitartó munkáját,” melyre a jövőben is számít az ország gazdasági talpraállításában. A több mint 40 éve szolgáló bányászok nevében *Petkó János* ezüst bányászlámpát nyújtott át a kormányzónak.⁴

Kíséretével ezután *Sikora Gyula* központi, és a *Szent István-akna* munkáit irányító *Szoboszlai Kornél* bánya-főfelügyelő vezetésével megtekintette a *Szent István-akna* felől az „Öreg” (*Ferenc József*-) aknával való II. szinti összeköttetés érdekében mindkét oldalról hajtott feltáró vágatot. A vendégek a munkát végző dolgozókhöz hasonlóan az *Öregaknán* öltöztek be bányászruhába, majd kiszállás után is ott fürödtek meg, mert a bányaház – a fürdő, a felolvasó, az irodák stb. – még nem épült meg.

A bányajárást követő fürdés után a kormányzó aláírásával megnyitotta az új üzem bársonyba kötött vendégkönyvét. Az angyalos magyar kiscímer alatt lendületes betűkkel a „*Jó szerencsét!*” bányásköszöntés, csak „*Horthy*” aláírás és „26/IV 923” dátum látható, keretét a díszes ornamentika adja meg, kétoldalt arannyal festett bányász kalapáccsal és ékkel.

A következő oldalon szerepelnek a nyolctagú kíséret tagjai: „*vitéz Nagy Pál gytk. m. kir. honvédség főparancsnoka / rövidi Homon... Lajos tbgy a m. k. 4. h. vgyssdr parnoka. / Hardy Kál-*

---

³ *Horthy* pécsi látogatásai: 1. A szerb megszállás alól felszabadult területek bejárása keretében *Pécs*ett három nap (1921. X. 5-7.). 2. *Szent István-akna*, a *Nemzeti Kaszinóban* emléktábla-avatás. 3. A *Baranya-Pécs Aero Club* új hangárjának avatása. (1930. XII. 12.).

⁴ *Dunántúl*, 1923. ápr. 27.

mán⁵ sorhajóhadnagy, a kormányzó szárnysegéde / Ambrózy Gyula Kabinetirodai tanácsos / Hegyessi László testőr őrnagy / vitéz Igmándy-Hearen Vilmos / Shvoy Kálmán hdgy. a honv. főparnok első szárnysegédje. / Perny Endre csend-ker. par.”, valamint a válalat képviselőjében „Csatáry”⁶.

A vendégekönyv megnyitása után több jeles látogató – személy, csoport, család, – bányajárását igazoló aláírása került a vendégekönyvbe. Az akna kiszolgáló létesítményeinek teljes elkészültéig 1923-ban 138, 1924-ben 55, a megszenteléssel egybekötött 1925. évi felavatásáig 4, összesen 197 vendég szállt le az aknán, ebből 6 többfős csoport volt.

A soproni *Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola* tanárai és hallgatói, a *Ludovika Akadémia*, más honvédségi iskolák és tiszti csoportok, a *Zsolnay-család* tagjai és mások az akna avatásáig, illetve azután is több alkalommal látogatták a *Szent István-aknát*, róluk, a többi vendégcsoportról és a magánszemélyekről később külön fejezetekben számolunk be.

A Szent István-akna avatása

Az üzem avatása, az akna püspök általi „felszentelése” a kormányzói látogatás után pontosan két évvel, a bányauzem teljes elkészülése után, 1925. április 26-án, a hónap utolsó vasárnapján zajlott le. Az ünnepi alkalomra a *Vendégekönyvben* a bevezető oldalon virágos keretben az aknatorony és a budapesti *Szent István-szobor* képe alatt díszes iniciáléval – a „Szent” szó „S” betűjére akasztott benzinbiztonsági lámpa alatt, az alsó íven térdelő, imádkozó bányással – indított felirat alatt kezdődnek, majd három további, díszes keretben az avatáson készült, utólag beillesztett fény-

---

⁵ A PSz 2011. 4. sz.-ban *Kult László* hivatkozik a *Dunántúl* cikkére, ahol Hardy tévesen *Károlyként* szerepel.

⁶ *Csatáry Frigyes* udvari tanácsos, a DGT vezérigazgatója: *Pécsi Lapok*, 1923. április 27. – General Direktor Hofrat Friedrich von Csatary: Grössing – Funk – Sauer – Binder: *Rot-Weiss-Rot auf blauen Wellen. 150 Jahre DDSG.* 1979.

képekkel kiegészített oldalon folytatódnak az aláírások. A felszentelő *gróf Zichy Gyula dr.* megyéspüspök és papi méltóságok, *dr. Mosonyi Dénes* püspöki ált. helynök, *dr. Wurster József* nagyprépost stb. mellett *lovag dr. Schonka Ferenc*, a „D. G. T.” elnöke, *Wertheimer Lajos* vezérigazgató, *Csatáry Frigyes*⁷ és *Widener Emil* alelnökök, *dr. Graetz Viktor* igazg. tag, az ismeretlen *Cecil Dillon*, *dr. Jičinský* pécsi bányagazgató, *Dr. Michnay Árpád* bányahatósági főtanácsos, valamint *J. Schöngut* bécsi magántervező, a más alkalmakkor is következetesen *Jičinskývel* és *Schönguttal* együtt látogató *Bergl Mór*, valamint az ugyancsak ismeretlen *Vas Ferenc* aláírása szerepel. A további két és fél oldalon a város közigazgatási, polgári és fegyveres testületeinek, a bányahatóságnak a képviselői, *Littke* pezsgőgyáros, *Jánosi Engel Gyula*⁸, *Bartínai Ferenc* pécsbányai plébános, a DGT bányamérnökei, jelesebb hivatalnokai, középkaderei, *Dittler Aurél* tűzoltó főparancsnok, *Herrfurth Ernő* élelmi raktárnok és *Labdafskey Ferencz* bányamérő zárja a kétszáznál több aláíró sorát.

Az évtizedek során sok ismert és egyszerű személy látogatta meg a bányát, illetve az aknát, melynek felavatása után általában fénykép is készült róluk, közvetlenül az akna kitolási oldalán. Egy részük bányász „sichtes” ruhában végezték a bányajárást (ők szenes munkahelyet is látogattak), mások nem öltöztek át, csak világos védőköpenyt és csuklyát húztak. A látogatók közül néhányan szénporral bekenték az arcukat fényképezés előtt, mintha fejtesben, poros munkahelyen jártak volna.

A *Szent István-akna* meglátogatása ezek után a pécsieknek és a város vendégeinek szinte természetes programjává vált, mint a székesegyház, a *Zsolnay porcelán-* és a *Littke pezsgőgyár* vagy a *Hadapródiskola* megtekintése.

---

⁷ Vezérigazgató volt 1909-1923-ig, 1924-től alelnök. Őt *Wertheimer Lajos* követte a vezérigazgatói székben.

⁸ *Jánosi Engel Adolf*nak, a komlói széntermelés elindítójának és fejlesztőjének, majd a pécsi faipar (parkettagyár) és fakereskedelem kialakítójának fia, 1911-től a DGT budapesti igazgatója.

Jaroslav Jičinský és családja

A DGT *Gerber Frigyes* salgótarjáni bányaiigazgató 1891-ben készült szakvéleménye alapján a 19. század végéig korszerűsítette bányavállalatának szervezetét, felhagyta több aknáját. A javasolt korszerű, koncentrált nagyüzemek megvalósítási tervének elkészítésére 1912-ben kérte fel *Jičinský Jaroslav* morva bányamérnököt, aki hasonló feladatot már sikerrel oldott meg a *Brno* melletti *Se-gen Gottes-bánya Kukla-aknáján*. Javaslatát elfogadva a társaság felkérte a feladat végrehajtására, és kinevezte pécsi bányaiigazgatónak.

Precíz és lendületes munkával, a világháború által okozott nehézségek ellenére valósította meg központosított kiszolgáló üzemeit, segítségükkel pedig három korszerű, nagy kapacitású bányaiüzemet, köztük a *Szent István-aknát* az 1920-as évek első felére. Ehhez mindvégig élvezte a társaság és a magyar kormány bizalmát, lehetőségek szerinti segítségét. Munkájának eredményeit a *m. kir. bányaiügyi főtanácsosi* címmel ismerték el 1928-ban.

Csak a fontosabb személyekkel, szervezetek képviselőivel szállt le a bányába, a *Vendégekönyvben* ritkán szerepel az aláírása, a látogatók kíséretét inkább beosztottjaira bízta. Az országos és a helyi hatóságokkal való bányajárásait alább, a megfelelő helyeken ismertetjük, itt a feleségével és magánszemély vendégeivel való bányajárásait mutatjuk be.

Első aláírása az akna „felszentelése” díszes előlapjának utolsó sorában látható, kezdetben általában csak „*Dr. Jičinský*”-t írt. Alig hihető, hogy 1925. február 23-án „*Wertheimer Lajos D.G.T. vezérigazgató*”, *Schöngut*, a tervezés vezetője, *Bergl Mór* és *Gordon Rasců* kíséretét másra bízta volna, feltehetően csak nem ragaszkodott a személyes aláíráshoz. A nyitólap kivételével ez volt az egyetlen, fényképpel és díszes kerettel ellátott bejegyzés az aknaszentelés előtt.

1925. október 13-án a DGT vezérigazgatóját nejével, *Emma Wertheimerrel* és *Erzsi von Bálványival*, egyik helyettesének nejével kísérte a bányába *Straka Vilmos* bányamérnök kalauzolásával.

1927. okt. 19-én *Gordon Roscūt*, az akna avatás előtti egyik utolsó látogatóját, *Châtel Vilmost*, *Sávolt Jánost* és egy további vendégét, valószínűleg korábbi munkatársait kísérte a bányába.

1929. VI. 3-án *Jičínský* látható a fényképen a prágai *Patočka* mérnökkel, két leányával, *Ida* és *Karla Patočkával*, de nincsenek bányajáráshoz beöltözve, az üzem külszínén fényképezhették őket az akna kitolási oldalán.

Több vendéget kísért a bányába *Jičínský* feleségével, aki személyes kapcsolatai révén nélküle is többször kísért a bányába csoportot, általában *Straka Vilmos* főmérnökkel.⁹

1925 júniusában „*G. [Gisa] Jičínský*”-vel, *Hilda* és *Maria Jobinnal*, a *Littke-gyár* francia pezsgőmesterének leányaival, *Fanni* és *Gerti Naredivel* (francia hölgyvendégek, tolmácsok a *Jobin-lányok?*), *Sikoránéval* és két további hölgygel szállt le a bányát megmutatni.

1926. nov. 26-án ugyancsak nejével és 7 hölgygel, köztük *Epi Fürsttel*, *Marthe Sikorszkival* és *Lisl Mayerrel* járták meg a bányát.

Felesége 1927. VII. hó 8-án *Vera* lányával, *Sikora Gyulánéval*, *Szeép Zoltánnal*, a kőbánya mérnökével, 4 vendég férfival és egy hölgygel látogatott le a bányába.

1927. nov. 9-én feleségével magas rangú katonatiszteknek és két hölgynek mutatták meg a bányát. Az aláírók: *Vogt Waldemár* altbgy. és neje, *iff. Littke Józsefné*, *Barkóczy Béla* ezds., *Zalán Tamás*, *Strjanov* és egy további altbgy.

1928. IV. 3. *Gisa Jičínský* férje testvérével, *Laurával*, *Stenge Flórával* és *Blaschek Aladár* igazgatóhelyettessel járták be a bányát. A fotón a hölgyek köpenyben, csuklyával, kezükben benzin biztonsági lámpával láthatók!

1929 nyarán nejével, aki itt „*Gisa Jičínska (Kibila)*”-ként írt alá, *Zupancsics Vilmostal*, a *Pécsi Zeneiskola* igazgatójával és nejével, *Farkas Lenkével*, valamint a kísérő *Straka Vilmostal* szálltak le a bányába.

---

⁹ A *Jičínský-család*: *Jaroslav* egyik testvére, *Laura*, a neje, *Giza Spott*. Gyermekük: *Jarmila*, férje *ing. Antonín Fingerland* (J. az erőmű létesítéséhez gépész szakemberként hozta magával, majd házasként *Brnóba* költöztek, honoris causa diplomával egy német cég leányvállalatának igazgatója lett). *Vera* lányának férje *Prokop Laichter*; fia *dr. ing. Jaroslav junior*, neje *Vlasta Nováková*.

1929 nyarán *Vlasta Jičinska* szerepel az ifjú *ing. Jaroslav Jičinskývel* védőköpenyben és csuklyában a szállítószemélyzet mellett.

1930 nyarán: *Vera Jičinska* és férje, *Prokop Laichter* társaságában *Otto Penizek* és egy további vendég látogatta a bányát.

Jičinský 1930-ban újabb fejlesztési javaslatot nyújtott be a DGT-nek, de a rossz gazdasági helyzet miatt terveit nem fogadták el, s 1931 januárjától nyugalomba vonult.¹⁰

A Zsolnay-család

A *Jičinskýékkel* jó viszonyban lévő *Zsolnayak* többször is meglátogatták a bányát, az első alkalommal 1923. augusztus 23-án – amikor még nem fotózták a vendégeket –, a *Vendégekönyv* egy teljes oldalát elfoglalták az aláírásaik. *Zsolnay Vilmos* egyetlen, már súlyos beteg fiának, *Miklósnak* nem lévén gyermeke, a *Zsolnay* név továbbvitele és a gyár jövője érdekében adoptálta két nővérének gyermekeit. A tervezőművész *Teréz Mattyasovszky Jakabhoz*, a gyár részére agyagkutatót végző geológushoz ment feleségül, a *Münchenben* festészetet tanult *Júlia* a lengyel *pasinai Sikorszki Tádé* tervező építész mérnökkel kötött házasságot, így alakult ki a család *Mattyasovszky–Zsolnay* és *Sikorszki–Zsolnay* ága. A könnyebb áttekinthetőség miatt nem az aláírások sorrendjében, hanem a családfának megfelelően ismertetjük családtagok akn látogatásait.

Mattyasovszky-ág: Gilliné M.–Zsolnay Teréz és férje, *Francisco Benvenuto Gilli, M.–Zsolnay László* és neje, *Sikorszki Márta, M.–Zsolnay Margit*, az olvashatatlan keresztnévű aláíró a családfa szerint csak *Tibor* vagy *Zsolt* lehet. A *Sikorszki-ág: S.–Zsolnay Júlia* és férje, *kopaszinay Sikorszki Tádé, Szilassy Károly* és *Károly-*

---

¹⁰ A továbbiakban a *příbrami Bányászati Főiskolán* a bányaművelési tanácsék vezetője. Tevékenységének 1939-ben, az *Anschluss* után a cseh főiskolák bezárása vetett véget, szakértői munkásságát azonban folytatta. 1954-ben *Vereckei Lajos* pécsi bányagazgató meghívta *Pécsre*, de nem kapott útlevelet.

né S.–Zsolnay Júlia, S.–Zsolnay Miklós. A Zsolnay-család aláíróival együtt szerepel még *princesse* és *princ Matchabelli* és *Kirner Raffaella*.¹¹

1928 nyarán a *Nagy Lajos Gimnázium* két diákja, a 16 éves *Mattyasovszky–Zsolnay Miklós* és 15 éves öccse, *Péter Dr. Herbert Schreüer* abban az évben diplomázott francia jogással volt bányajáráson, akit a két fiú francia nyelvtudásának tökéletesítésére fogadott a nyárra apjuk, *M.–Zs. Tibor*.

A *M.–Zsolnay-család* *Gilli* rokonságának *Pécsre* látogató tagja, az éppen várandós *Vera G. Roberts S.–Zsolnay Miklóssal* és nejevel látogatta meg a bányát (1929. XI. 2.) a képet alá nem író *Straka* főfelügyelő kíséretében. A jó humorú vendég a neve alá odaírta: „*Baby Roberts*”, és mellé egy pólyást is rajzolt.

Bányamérnök-hallgatók tanulmányi kirándulásai

A *Vendégkönyv* harmadik oldalán „vegyes” látogatók kétoszlopos, folyamatos aláírásai között egyszerűen: „1923. VI. 9. A *soproni m. kir. bányamérnöki főiskola III. éves bánya- és vaskohó mérnök hallgatóinak tanulmányi kirándulása*” résztvevői szerepelnek. Az első két névre tekintve a hallgatók pajzán, de a nótás hangulatban is mindig tisztelettudóan énekelt „professzor-nótája” jut a *Sopronban* és *Miskolcon* végzett mérnökök eszébe. „*Elől megy a Boleman, juppejdé, juppejdá, elektromos /... / utána megy Vitális, ki a szél ... / juppejdé, juppejdá!*”

Komolyra fordítva a szót, „*Boleman Géza / Dr. Vitális István főisk. r. tanár*”, már *Selmecen* a fizika-elektrotechnika, illetve a földtan-teleptan tanszék professzorai voltak.¹² Az oktatók közül „*Pat-*

---

¹¹ Az 1917-es októberi forradalom miatt *Pécsre* menekült orosz hercegnő és fia, aki 1945 után tolmácsolt az orosz városparancsnoknak. A *Kanadából Pécsre* visszatelepült *Mattyasovszky–Zsolnay Miklós* közlése az ifjúkori bányajárás francia nyelvtanárának bemutatásával együtt. *Kirner Raffaella* személye neki is ismeretlen volt.

¹² *Dr. Vitális István* professzor telepítette át 1919-ben *Selmecről* a *M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Akadémia* még menthető ingóság-

tantyús Imre főmérnök / Dr. Boda Antal bányamérnök-geológus / Földes Lipót bányafőmérnök” szerepel még. Három fémkohász-, 2 vaskohász-, 14 bányamérnök-hallgató mellett öt fő nem közölte szakját.

Nem lehet véletlen, hogy *dr. Walek Károly*, a főiskola mennyiségtan tanszékének pécsi születésű vezetője még a nyár folyamán magánemberként nejével meglátogatta a *Szent István-aknát*.¹³

A lap tetején kétoldalt szalagos lombkoszorúban a bányászjelvény, alatta: „*A m. kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola IV. éves bányamérnök hallgatóinak tanulmányútja 1926. V. 16-20. Réz Géza főisk. r. tanár. / Tettamanti Jenő főisk. r. tanár e. i. rektor. / Finkey József főisk. rk. tanár / Falk Richárd. gm. főisk. tanársegéd. / Esztó Péter okl. bányamérnök*”.¹⁴ Az ismert nevek alatt a húsz bányamérnök-hallgató aláírása¹⁵ olvasható. Az oldal kb. utolsó harmadában, kétoldalt makkos tölgy ornamentika között ekkor már látható a csoport képe, világos vászon védőköpenyben, csuklyával, tehát poros munkahelyet nem látogattak.

A *Tanácsköztársaság* után az ország bányászai körében nagy volt az értelmiségellenesség, ezért a főiskola gyakran szervezte tanulmányútjait a DGT pécsi és a magyar állam tatabányai és kom-

---

gait *Sopronba*. Nevéhez fűződik 1919 után a hazai köszénkutatás megindítása.

¹³ 1909-1949: a mennyiségtan, 1949-1952: a matematika professzora. (*Pécs, 1878. IX. 13. – †Sopron, 1952. IX. 3.) Sok neves látogató esetében a férj természetesen a neje után írta alá a *Vendégekönyvet*.

¹⁴ A *Selmecről* 1919-ben *Sopronba* települt *Akadémia* 1919-1934-ig *Főiskola* címet viselt.

¹⁵ Közülük utóbb ismertebbek: *Maderspach Béla* a DGT terv- és statisztikai osztályának vezetője; az 1927. IV. hó 1.-én bányamérnök-gyakornoknak a DGT-hez helyezett *Rihmer László* (*Pécsbánya*), *Konrád Ödön* (*Szabolcs*) és *Mihalics Imre* (*Vasas*). *Rihmer László* 1931-1935-ig az *István-aknán*, 1939-1948 között a miskolci, majd a pécsi bányakapitányságon működött, 1948-ban koncepciós perben 10 évre ítélték, 1952-től *Komlón* biztonsági mérnök. *Konrád Ödön* a minisztériumban a bányamérés országos vezetője. *Mihalics Imre* *Vasason* főmérnök 1952-ig.

lói üzemeibe. Jelen emlék a tatabányai-mecseki tíznapos bányaművelési és bányagéptani tanulmányút befejező programja volt. *Tettamanti Jenő* rektor, a bányagéptan professzora a főiskolát *Selmecről Sopronba* áthelyező rektornak, a bányaművelés professzorának, *Réz Gézának*¹⁶ a búcsúztatása alkalmából jelent meg a mecseki bányákban. A *Szent István-akna* meglátogatása előtti estén a komlói kincstári szénbányánál ünnepélyes, megható szakestély keretében búcsúztatták a nyugdíjba vonuló híres „selmeci” professzort. Utoljára ennek az évfolyamnak adta elő a III. évben a bányaművelést, a IV.-ben már *Esztó Péter* oktatta őket erre a tantárgyra.¹⁷ A tanszék élére a *Főiskola Tanácsa Szoboszlai Kornélt* javasolta az első helyen.¹⁸

1928 tavaszán a főiskola harmadik, aláírásokkal dokumentált látogatása alkalmával nem készült csoportkép, a bejegyzések fölé ismeretlen keleti jel és írás került, majd „EMIN BEY ZÁDE / MEHMED RASSIH / ETUDIANT DE L'INGENIEUR DES MINES / HONGRIE – SOPRON” feliratú névjegyet ragasztottak. Az oktatógárda: *Tettamanti Jenő*, *Finkey József* ismert professzorok után *dr. Vendel Miklós*, az ásványtan-földtan és *Esztó Péter*, a bányaműveléstani tanszékről. A hallgatók közül *Mehmed Rassich bey*¹⁹ mellett *Kerekes Árpád*, *Maress Zoltán*²⁰, *Pokker Jenő*, *Vörös La-*

---

¹⁶ Leánya, *Kosáryné Réz Lola* selmeci témájú kis- és folytatásos regények írónője, unokája *Kosáry Domokos*, az MTA elnöke volt.

¹⁷ Dr. Rihmer László: *Egy magyar bányamérnök 50 évi küzdelme a bányászok boldogságáért.*

¹⁸ *Szoboszlai Kornél* a *Szent István-aknán* rendszeres bányajárást igénylő munkájáról 1923-ban lemondott, egészségének az I. világháborúból eredő megromlása miatt. A *Frölich és Klüpfel Bányászati Mélyépítő Vállalat* műszaki igazgatóságáról a bányászatot irányító pénzügyi kormányzat 1926. IX. 5.-én nevezte ki a tanszék élére rendkívüli tanárnak, *Sopronban* megteremtette a bányaművelés oktatásának feltételeit, a *Pécsett* bányajáró évfolyamot szeptemberben már ő szigorlatoztatta bányaművelésből.

¹⁹ A *Magyar bányamérnökök 1876-1999* szerint 1931-ben diplomát „bey” helyett „Effendi”-ként szerzett.

²⁰ A DGT támogatásával 1896-ban alapított (azóta többször átnevezett), középszintű vezetőket képző pécsbányatelepi *Bányaiskolát* 1942-ben

jos, Hart Henrik, Bagó Ferenc, Bíber Kálmán, Bakonyi József és még két hallgató aláírása szerepel.

1933. II. 12-én „Esztó Péter főisk. ny. rk. tanár / Falk Richard adj.” és egy Schmider nevű, már okl. bm. vezetésével 11 hallgató látogatta meg a bányát, köztük „Jávor Alajos, Bubics György, Lengyel Zoltán, Beregi Gábor, Gedeon János, Vanger Sándor ...”

„A m. kir. József Nádor Műegyetem IV. é. bányamérnök-hallgatóinak tanulmányútja. Szent István akna 1938. V. 28.”²¹ Tettamanti és Finkey József korábban bemutatott egyetemi ny. r. tanárok mellett újra szerepel Esztó Péter, a mai idősebb, nyugdíjas generáció kedves soproni professzora, már ny. rk. tanárként. A hét hallgató közül elsőnek Tettamanti Tibor írt alá, olvasható még Korompay Viktor neve.

1938. szeptember 13-án a Krakkói Egyetem Bányamérnöki Karának 25 hallgatója (csak 21 aláírás) járt a bányában Stanislaw Skoczylas professzor vezetésével.

Katonai akadémiák, katonaság

1924. augusztus 11-én a „Ludovica Akadémia” IV. évfolyama látogatott a Szent István-aknára Stirling László őrgy. és Almásy Pál, Csukás Kálmán, Philippovich László, Wicsny Károly alezredek vezetésével. További tíz tiszt és húsz hallgató írt alá a bányajárás után.

„A m. kir. honv. Ludovika Akadémia IV. évfolyamának tüzér és híradó akadémikusai” 1926 tavaszán látogattak Pécsre, természetesen szerepelt programjukban a bányajárás is. Veseő László őrnagy után 34 akadémikus írt alá, fénykép nem készült róluk.

1930 júliusában a Zrínyi Miklós Akadémia I. évf. A. és B. osztályának 75 hallgatója jegyezte be a nevét kiszállás után a Vendég-

---

áthelyezték Nagybányára. 1944-től Maress Zoltán igazgatósága alatt működött Pécsen, utolsó nevén a Cséti Ottó Bányaipari Technikumtól vonult nyugdíjba 1970-ben.

²¹ A M. Kir. Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola 1934-1949-ig a budapesti M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karává „degradálódott”.

könyvbe vitéz Nyíró Péter és Sterbel Kornél századosok vezetése alatt. Fénykép itt sem készült.

„A m. kir. ... tiszti csoportja”, 4 százados és három hadnagy 1933. X. 27-én látogatta meg a Szent István-aknát.

„A m. kir. Kinizsi Pál honvéd csapat altisztképző intézet 25 hallgatója nevében is 'Jó szerencsét' kíván” olvashatatlan névvel egy őrnagy 1939. IV. 26-án.

Az 1930-as években még több katonatiszti csoport tett látogatást a bányában, általában 9-10 fő, 1-1 alezredes, 2 őrnagy, századosok, de szinte minden alkalommal írt alá velük egy-egy főhadnagy, egy alkalommal az ezredorvos is.

A Ludovika Akadémia fogatolt vonat szakasza részéről báró Pongrácz Imre ales., egy szds. és 22 aks. (akadémikus) látogatta meg az aknát 1944. VII. 6-án.

1923.VII. hó 23-án Kovács Károly századossal 7 főhadnagy és 5 hadnagy szállt le a bányába.

Azonosíthatóan pécsi látogatók csak 1932-ben, de ekkor két alkalommal voltak. Február 27-én: Csethe István főhdgy,²² Abrudbányai Aladár, ???, Barna Tamás hdgy.-ok és Polányi László kp. (karpaszományos).

Fénykép helyett a levegőben tussal rajzolt repülőgép, a tájon az aknatorony és egy táróbejárat előtti csillesor alatt: „A pécsi repülők meleg szeretettel üdvözlik bányász bajtársaikat. Szerencse fel! 1937. augusztus 7-én”. Két százados és két zászlós mellett hárman nem írták ki rangjukat.

1938-ban meglátogatta a bányát Vitéz Dömötör János tábornagy, vitéz Tanító Béla ezredes, a m. kir. „Béla király” 8. honvéd gy[alog] e[zred] parancsnoka és vitéz Vittay Béla őrnagy.

A sok tiszti csoport után végül 1943. III. 18-án megjárta nem a bányát, hanem az üzemet vitéz Nagy Vilmos m. kir. honvédelmi miniszter, br. Temesy Béla őrgy., a 4. honv. ker. parancsnoka Niko-

---

²² Csethe István főhadnagy vezette a szolgálat alól felmentett bányászok katonai kiképzését a bányát látogató beosztottjaival. Vasasi vágások büszkén újságolták az 1960-as (1970-es?) években Csethe András bányamérnöknek, hogy édesapja vezetése alatt ismerkedtek meg a katonai élettel.

lits Mihály főispán kíséretében, mikor az *Anschluss* után a DGT helyett már a *Hermann Göring Művek* üzeme volt; virágos ornamentika alatt és azzal zárva írták alá a *Vendégkönyvet*.

Az egyes civil látogató csoportokban leszálló, néha egészen magas rangú tisztekkel – köztük sok volt a nyugdíjas – itt nem foglalkoztunk, ha említésre érdemes a társaságuk, az alábbiakban a megfelelő helyen közöljük őket is.

Az egyház

1930. február 19-én fénykép, és valószínűleg bányajárás nélkül *dr. Jičinský* szokott apró betűs aláírása szerepel „*Dr. Hanuy Ferencz praelátus-kanonok a székesegyházi uradalom id. kormányzója*” hatalmas lendületű írása mellett. *Myskovszky Elemér* főfelügyelő és a „*szék. egy. urad. jószágigazgató*” aláírása látható még.

1930 tavaszán a *Jézus-társasági Pius Főgimnáziumból* tanáruk, *pater Lenner József S. J.* vezetésével 12 gimnazista diák járt lenn a bányában, köztük *gr. Széchenyi Frigyes* nevű is.

A *Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának* négy tanára látogatta meg a *Szent István-aknát* 1932. VI. 24-én. „*Braun Jácint ciszt. főgimn. tanár Pécsett / Dr. Varga Ottó ciszt. r. főgimn tanár / Horvát Adolf ciszt r. tanár / Jonda Keresztély ord. ciszt.*”²³

A MÁV látogatói

A DGT 1857-ben megépíttette a pécsi *Újhegy* (akkor *Üszög*) és a mohácsi szénrakodó közötti vasútvonalat, az időjárás miatt csak időszakos szekeres szénszállítás kiváltására. A MÁV műszaki és forgalmi tisztviselői, vezetői szívesen látogatták a társaság magántulajdonát képező *Mohács-Pécsi Vasút* (MPV) bányauzemeit, kővancsiak voltak a bányákra is. Ízelítőül felidézzük a saját vállalkukat következetesen „máv”-nak író vasutasok néhány látogatását.

---

²³ *Braun J.* az 1940-es években már *Barna Jácint. Horvát Adolf Olivér* (1907–2006) nemzetközi hírű botanikus, a *Szent István Társulat* egyetlen élő tagjaként tette lehetővé a szervezet jogfolytonosságát

1926-ban szakmai rendezvény miatt *Pécsett* tartózkodó 13 MÁV vezető tisztviselő járt a bányában. „*Homolka Ernő gépészmérnök máv. főfelügyelő / Bodonyi Károly máv. főfelügyelő / Renner Oszkár okl. gmérnök / Tóth Tibor gépészmérnök, felügyelő / Pap Jenő gépésm. Debrecen Máv. Üv. / Hajdú Elek gépészmérnök máv. főfelügyelő Szombathely / Fuchs István gépészmérnök máv. főmérnök Miskolci Üv. / Major Antal gépészmérnök, felügyelő Budapest Üv. / Ötvös Aladár gépészmérnök, felügyelő Szeged üzletvezetőség*”. A csoportot a MÁV részéről „*Keszthelyi Gábor gépészmérnök, főmérnök Máv üzletvezetőség. Pécs.*” vezette a vasút, és *Stadtrucker Péter* MPV ig. h. a DGT részéről.

1929. II. 27. *Farkas Géza* ny. vasúti igazgató, *Kertész István* P. K. revizor *Blaschek Aladár*ral látogatta meg a bányát, aki még aznap *Czuppon Károlynét* és férjét is elkísérte az aknába.

1929. III. 27-én újra bányát jártak a MÁV ugyanazon főfelügyelői, felügyelői, főmérnökei, akik 1926 tavaszán már itt voltak. Akkor *Stadtrucker Péter* az MPV igazgatóhelyetteseként, most nyugdíjasként vezette a társaságot, az igazgatóságot *Blaschek Aladár* képviselte, a bányász szakmai kísérő *Straka* főmérnök volt. A fénykép alatt a látogatók aláírásai helyett gépelt névsoruk szerepel, ezzel azonosíthatóvá váltak a korábban olvashatatlan aláírások, viszont az elgépelt és hiányos nevek tisztázhatók. *Hajdú „elek”* valóban *Elek*, *Papp* hiányzó keresztnéve *Jenő*, *Major „Sándor”* budapesti felügyelő neve „*Antal*” az aláírása alapján.

1933. VIII. 23-án *Fekete Sándor*, a sátoraljaújhelyi osztálymérnökség vezetője a nejével, két felügyelő, *Csányi Ferenc* városi főmérnök *Szegedről* és *Hontiák Pál* mérnökhallgató látogatott *Pécsre*, és szállt le a bányába a MÁV részéről.

Bányász vendégek

A könyv egyik különlegessége a felismerhetetlen aláírású bányamérnök (Ing.) német nyelvű beírása, ahol a kiszállók fényképének háttere egy régi bányász témájú kép másolata:

„*Glückauf*” *der schönen modernen Grube!*

Ein herßliches Glückauf dem Führer Herrn Bergrat Jičinsky seinen tüchtigen Mitarbeitern Herrn Bergrat Sikora, Berginspek-

tor Fényes, Oberingenieur Straka, „Glückauf” für den Beruf in fürs Leben für iiner (erinner?). Pécs 9 Februar 1928.”

1928. VII. 6. „Róth Kálmán bányafőfelügyelő / Dorog (Esztergom megye) / vitéz Sággy Antal gép-i felügy. Dorog.”

„Tanulmányúton a vulkáni (Zsilvölgy) bányák alkalmazottai: Lugosi István bányagazgató”²⁴ és két munkatárs aláírásával. (1928. nov. 17-21.)

1941. III. 8. „Hálás köszönet a sok szép és tanulságos látnivalóért.” Szopornovszky Pál ny. bányagazgató a .... biztossági revizor. Három olvashatatlan aláírás, az itt szokatlan fotóval, a középső alak Sillay Vilmos.²⁵

1942. „Szabolcs Rezső m. kir. bányaiügyi főtanácsos, DGT bányagazgató 40 éves szolgálati jubileuma alkalmából 1942. december 4-én rendezett ünnepély emlékére.” Az aláírók, köztük több egyházi személy, a bányába nem szálltak le, csak aláírásukkal örökítették meg a jubileumot. Virág Ferenc püspök, Alliquander Ödön min. tanácsos a bányahatóság országos, Kerényi István és ... Viktor m. kir bányaiügyi főtanácsosok a pécsi, illetve a .... bányakapitányok, dr. Taksonyi János plébános, Dr. Csigi Imre püsp. levéltáros, Bartinai Ferenc (pécsbányai plébános).

Egyéb vendégcsoportok

Már 1923. június 27-én „A Baross Gábor”²⁶ Kör tanulmányi ki-rándulása” címen tízen szálltak le a bányába, néhány név olvasha-

---

²⁴ Fiát, Lugosi György bányamérnököt, üzemi főmérnököt az 1948. évi pécsbányai sújtóléggrobbanás okán koncepció perben több évi börtön-büntetésre ítélték.

²⁵ Straka Vilmos 1940-től főfelügyelő, a szabolcsi bányakerület vezetője. A belügyminiszter 1934. V. 22.-én 27.312./1934. III. szám alatt családi nevét Sillayra változtatta. I. világháborús érdemei miatt a kormányzó 1934. június 3.-án „vitézzé ütötte és avatta.” Az istván-aknai tisztviselő- és felügyeleti kar több tagja magyarosította a nevét példája nyomán.

²⁶ A „vasminiszter”, a Vaskapu hajózhatóságának végső megoldója, az ott szerzett tüdőgyulladás okozta a halálát.

tó csak az aláírások közül. A kör nem azonos a *Baross Gábor Szövetséggel*, melynek ügyvezető elnöke *Pécsett Angster Emil* volt.

1925. VI. 19. „*Dunahajózási Igazgatók Gyűlése*”: *Wertheimer, Gaertner* 12 személyt kísért a bányába. A csoportképen kívül egy gőzhajó fotója bontja meg a lap ornamentikáját.

Az 1927. április 28-án bányát járó társaság érdekes összetételű. *A sightesben* kiszállók élén vitéz *dr. Végh Kálmán* honvédelmi államtitkár látható, mellette *dr. Bayer Sándor* miniszteri titkár, *Angster Emil* orgonagyáros, *Légrády Ferenc* Hangya-igazgató, *Tóth Aladár* népm. titkár, *Szieberth Árpád* (a pécsi) VII. cserkész kerülettől, *Baranyai Jenő* a *Dunántúl* segédszerkesztője volt a csoportban, *Balsay Aladár* vezetésével.

Június 20-án gróf *Flugannai Kálmán* és *dr. Girardy István* járt bányát a M. Kir. Kereskedelemügyi Minisztériumból.

1928. III. 27. Egy közel hatvanfős, feltehetően fővárosi tanárcsoport „*Damary Ármin tanár*” vezetésével.

1930. „*A pécsi távbeszélő központ személyzete 1930. április 24-én. Solymár László m. kir. posta hiv. igazg. / Vad Jenő posta főtitzt. / Csery István posta főellenör, Varga Jánosné s. tisztvő / Szabó Maria s. ellenör*” után 12 postai alkalmazott kivétel nélkül jól olvasható hivatalnoki aláírása következik. Mindnyájan védőöltözetben, a mutatós fejrevalóval. Kísérőjük „*Straka*” mellett *Pécsbányáról Rihmer László* és *Vasasról Wietorisz Róbert* bányamérnökök voltak.

Vegyes összetételű csoport szállt le a bányába 1932. VII. 27-én, valószínű, hogy két különböző programmal, mert a csoportképen nyolcan védőköpenyben láthatók. *Dr. Zákó Elemér* min. tanácsos, és *dr. Margitay Valér* kir. kúriai bíró nejével, *Riesler József* őrnagy, *Nusser Antal* mecsekszabolcsi bányorvos²⁷ mellett tizenketten nem jelezték szakmájukat. (További olvasható név: *Vetsey Vilma.*)

---

²⁷ *Nusser Antal* (1944-től *Lábady A.*) mecsekszabolcsi társpénztári bányorvosként 1929-1939-ig 1118 bányász tüdejének röntgenfelvételei alapján elsőként vizsgálta a *silicosis* megbetegedést a pécsi szénmedencében. 1939-ben *Szilikózis* c. munkájával habilitált a pécsi egyetemen, majd a belklinikán egyetemi magántanár.

A bejárati lépcsőn őszi ruházatban, a másik képen, az aknaudvaron, civilben és beöltözve egy teljes, a nevek után ítélve pécsi csoport látható *Vadász Elemér* kutató geológussal. A bányába csak 20-an szálltak le a dátum nélkül gépelt névsor szerint.

Országos Erdészeti Egyesület

„Az Országos Erdészeti Egyesület tagjainak látogatása 1935. június 29-én.” Az OEE június 28-án *Pécs*ett tartotta igazgatóválasztmányának rendes ülését, majd utána évi rendes közgyűlését, melynek fő témája az *Alföld-fásítás* volt. Erre a kormányzat már félmillió pengőt beállított a következő évi költségvetésbe. *Báró Waldbott*, az egyesület elnöke megemlítette, hogy „az utolsó koronás magyar király fia, *Ottó trónörökös Őfensége*, amikor *Hollandiában néhány nappal ezelőtt doktorrá avatták, disszertációjának egyik tárgyául éppen a magyar Alföldfásítás problémáját választotta.*”

Dr. Vörös Mihály tanácsnok a polgármester nevében mondott köszöntőjében kiemelte: „Hogy milyen mélyen gyökerezik a lakosság lelkében az erdő szeretete, mutatja az is, hogy van nekünk egy egyesületünk, a *Mecsek Egyesület*, amely tagjainak számánál fogva is messze kiemelkedik a hasonló egyesületek köréből. Hogy az egyesület mit tesz, azt akkor látjuk, ha felmegyünk a pécsvidéki erdőkbe és hegyekbe: ott látjuk a sétautakat, pihenőket, emlékeket, turistaházakat, amely mind az egyesület munkáját dicsőíti.”

A közgyűlés jegyzőkönyve 152 megjelentet sorol fel név szerint, ezután „...és sokan mások” olvasható²⁸. A helyi OMBKE és a DGT képviselőjében a már magyarosított nevű *Balsay Aladár* bányaigazgató, egyesületi alelnök vett részt a közgyűlésen, amely után még meglátogatták a *Zsolnay-gyárat*.

---

²⁸ Részt vett: *gróf Benyovszky Móric*, a siklói vár ura, *gróf Biedermann Imre*, a jkv.-ben tévesen herceg (hr.), *Fás János* (Holczból magyarosítva), *Illyés Károly*, *Marth József* pécsi, *Rada Antal* zobáki erdőmérnök.

A másnap délelőtti abaliget-környéki erdei kirándulás után „a hagyományos összetartozás jegyében megvizítettük a bányász kollegákat is szent István-bányatelepen.” A látogatókról két fénykép is készült, az egyik az érkezéskor az üzem bejáratí lépcsőjénél, a másík az akna kitolási oldalánál, a húsz leszálló védőruhába öltözve, a többiek az üzem külszínét tekintették meg. Néhány tapasztalat a látottakról: „Itt még több fürdőszoba van, mint a kollégiumban nálunk, /... / (Csekély 1300 ember fürödhet egyszerre!) A kollegák egy része csigalépcsőn indult neki a 42 méteres toronynak, de mire felértek, keringett velük a világ. Lefelé inkább liften jöttek, de az sem volt barátságos, mert egyik oldala rácsból volt. Mikor leértünk, megszólal egy duna-tiszaközi bajtárs: – Ez sé való ám rőndös embőrne!”²⁹

A Vendégkönyvet 62-en írták alá, közöttük már hölgyek is szerepelnek. A keszthelyi Pflanczer Jolán után másodikként a pécsi Beóthy Éva³⁰ írt alá, pécsi még Fás János (Holcz-ról magyarosítva), Marth József, Rada Antal zobáki. Délután sikondai program, harmadnap a siklósi vár megtekintése után Harkányfürdő következett ...

Közhivatalnokok

1923 nyarán „iffj. Kétly (Kélti?) Károly dr. / Speidl Bódog / Síp-ter Dezső dr. / Dr. Sasy Nagy Imre” látogatta meg az épülő, fejlődő bányát a bányahatóság részéről, nem tudni, hogy hivatalos, hatósági bejárás keretében-e.

Ismert hivatalos személyek tekintették meg a Szent István-aknát 1928. március 22-én. „Palásy (Balásy?) Antal p. ü. minist. államtitkár.”³¹ / Kováts Zoltán (pécsi) pü. igazgató / Dr. Michnay Árpád bhnál [bányahatóságnál] főtanácsos / Dr. Sasy Nagy Imre m.

²⁹ Erdészeti Lapok, 1935. július. Jegyzőkönyv. Apróságok a pécsi közgyűlésről.

³⁰ A Törvényszéki Orvostani Intézet professzorának leánya, nem tudni, hogyan került a társaságba.

³¹ A pénzügyminisztérium a bányászat főhatósága volt.

kir. bányahatósági főtanácsos [pécsi bányakapitány] / Tassonyi Ernő m. kir. bányahatósági tanácsos / Kerényi István m. kir. bányahatósági tanácsos [pécsi bányakapitány h.]” „Dr. Jičinský Jaroslav m. kir. bányaiügyi főtanácsos és Blaschek Aladár”³² kíséretében látogattak a föld alá.

1926. „A pécsi kir. ügyészségnek a Szent István aknánál április hó 16. napján megtartott tanulmányi kirándulása alkalmával együtt töltött rövid, de annál kellemesebb órák emlékére.” Dr. Szapáry József kir. főügyész, vitéz Felszeghy János, a kir. ügyészség elnöke és hat kir. ügyész.

1928 májusában „A Magyarországi Kir. Közjegyzők Országos Egyesülete ezidei – második – vándorgyűlését Pécsen tartotta. I.../ előkészítést Madarász István dr.³³ a vendéglátó pécsi kamara fáradságot nem ismerő, közszeretettel álló elnöke személyesen végezte...” (a családtagokkal együtt mintegy 130 személy). A „Nádorban” rendezett ismerkedési vacsora után „az estélynek igazi fényét szép hölgyeink adták.” A közel 20 feleség mellett négyen leányukat is magukkal hozták, az éjszakába messze benyúlva maradtak együtt.

28-án, Pünkösd vasárnapján reggel ünnepélyes szentmisén vettek részt „a régi török mecsetből átalakított belvárosi plébánia templomban, ahol az énekkar Nagy Vazul cisztercita tanár szeretetreméltó figyelmességéből szebbnél szebb régi magyar, egyházi énekeket adott elő.” A vándorgyűlésen 79 közjegyző, 14 közjegyző-helyettes, köztük egy közjegyzőjelölt vett részt.

Ebéd után meglátogatták „a legtisztább korai román stílusban” restaurált székesegyházat, a „dóm előtti keleti obeliszk tövében feltárt ó-keresztény sírkamrát (katakombát), amely a maga nemében Olaszországtól eltekintve egész Európában párját ritkítja. I.../ ... a belgyógyászati klinika telkén lévő, Gróf Nesselrode püspöktől 1720-ban török mecsetből átalakított Szent János kápolnát ... I.../

---

³² Jičinskýnek két bányaiügyi tanácsos helyettese volt, Blaschek Aladár bányamérnök, az 1930-as években Balsayra magyarosítva, és orosz Bálványi Endre ny. tábornok (neje több alkalommal is megjárta a bányát hölgyvendégek kíséretjeként).

³³ A kir. közjegyzők öt kamarájának felsőházi képviselője.

az egyetlen mecsetet, amely a pécsi 12 közül egész épségben látható 27 méter magas minaretével együtt fennmaradt. – A minaret csúcsán, épen úgy, mint a belvárosi templom kupoláján is még mindig ott ékeskedik a félhold a kereszttel, intő szimbólumaként a régen leviharzott zord időknek.”

29-én, Püünkösd hétfőjén, „mivel a közgyűlés munkaprogramját az előző napon már kimerítette... /... / Délelőtt a Dunagőzhajózási Társaság Mecsekszabolcs község határában lévő Szent István-aknájához rándult ki...” az 58 tagból – köztük hét feleségből – álló társaság.

„A legmodernebb elvek szerint épült és felszerelt, Európa-szer-
te párájt ritkító, külsőre is rendkívül impozáns szénbányatelepen”
a csoport két részre oszlott. Az egyik a bányatelep épületeit és jó-
léti intézményeit tekintette meg, a vállalkozó szelleműek Szikora
tanácsos vezetésével a bányába ereszkedtek le. Előtte „... toilette-
et kellett csinálniuk,” ruhájuk fölé „kék, részben hófehér nadrágot
és munkás köpenyt kellett öltöniök, fejükre pedig sapkát, illetve
cowboy-szerű kalapot nyomtak. /... / marcona alakok, zordon basi-
bozók kerültek ki az öltözőből, akik között a társaság hölgy tag-
jai, mint lantos Bob hercegek csapongtak s egy bájos jelenség kö-
zülük rögtön el is nyerte a 'bánya-csibész' cím és jelleget. Végeze-
tül mindenkinek egy-egy bányalámpát is nyomtak a kezébe s eme
félelmet gerjesztő előkészület után már indult is az első transport a
400 méter mélységű...” aknába. „...a másodpercenként 9 m sebes-
séggel haladó 1200 lóerős villanyos hajtóerőre berendezett / ... /
szállítógépek nem a fölszínen állanak, hanem közvetlenül az aknák
felett a vasbetonból épült 40 méter magas aknatoronyban, a föld
felszíne felett 29 méter magasságban vannak elhelyezve.”

Ünnepnap lévén munkaszünet volt, de „Megtekintettük a lent a
föld gyomrában működő bányavasút berendezését, a síneken guru-
ló temérdek csillét, az azokat vontató s a bányalég robbantásának
elkerülése végett nem gyúlékony anyaggal, hanem sűrített levegő-
vel működésben tartott mozdonyt, a bányavizek kiszivattyúzására
szolgáló hatalmas szivattyútelepet és egyéb berendezéseket. /... /
...ismét Isten szabad ege alá kerülve, megtekintettük a telep impo-
záns gépházát, a mentő és higiénikus felszereléseket, majd pedig a

sok emóció okozta farkasétvággal a Dunagőzhajózási Társaság részéről pazar vendégszeretettel nyújtott hideg buffethez telepedtünk le, /... / s a vendégkönyvet is aláírván /... / a városba tértünk vissza.”³⁴ A további célpontok Máriagyüd, Siklós és Harkány voltak.

Kis csoport ugyan, de 1930 májusában leszállt a bányába Bee Oszkár legfőbb állami számvevőszéki tanácsos titkárával, Dr. Fábián Aladárral és egy tanácsosával, az aláírásokhoz fotó is készült.

1940. X. 12. Müller Gyula m. kir. kormányfőtanácsos az Iparügyi Minisztériumból Felkai Aurél min. főmérnökkel látogatta meg a bányát.

Virágos ornamentika alatt és azzal zárva: „1943. III. 18. vitéz Nagy Vilmos vezérezredes m. kir. honvédelmi miniszter / Nikolits Mihály főispán / dr. Temeszy Béla őrgy. 4. ker. pk.”, a miniszter titkára és még három személy.

Egyéb magánszemélyek

Az aknaavatás előtti időszak néhány érdekes látogatóját is megemlíjtük.

Már 1923. május 19-én „Margaret Domaille / Thomas Domaille” ismeretlen, feltehetően francia házaspár járt a bányában. „Bálványi Endréné”-vel³⁵ Helene Riegel, az észak-mecseki bányatulajdonos Riegel Antal bányamérnök leánya és egy idegen hölgy jártak be a bányát. Dr. Osztrólczy Piroska, a pécsbányatelepi kórház orvosnője egyedüli vendégként szállt le a bányába, később többször volt barátnői és egyéb vendégek kísérője.

1923. IX. 19. Schumann János postatiszt, titkár volt az egyedüli leszálló.

---

³⁴ A pécsi vándorgyűlés. = *Magyarországi Kir. Közjegyzők Közlönye*, 1928. I. 237-251. old.

³⁵ Oroszi Bálványi Endre ny. tábornok, a DGT egyik pécsi igazgatóhelyettesének felesége.

1924-ben *Vishy Jenő*; *dr. Ábrányi Alajos* pécsi táblabíró; *Höf-ler Pál* pécsi börtényáros és *Jánosi Engel Gyuláné*, a DGT budapesti igazgatójának felesége, 7 további leszállóval érdemel figyelmet.

Az aknaavatás után: 1925. VI. 27. *Dr. Schmerné*, *Dr. Hivert Dezsőné* és férjük, *Allé Margitka* és *Allé János* látogatott a *Szent István-aknára*, védőruhában szálltak le. *Hivertné* megjegyezte: „*Sohsem felejttem el, hogy olyan gyönyörű kosztümöm volt egy óráig, ami az én kedves férjemnek egy fillérjébe sem került*”.

1926. VIII. 26. *Kolossváry Andorné* (férje uradalmi erdőtanácsos, *Árpádtető*) és *Kolossváry Dénesné*; *Dr. Szlávi Kornél* (*Hugó*) és neje, *Szlávi Méci*; *iffj. Szlávi Kornél/Kis Hugó*; *Györffy Árpád* főhdgy. a nejjével; *dr. Osztroluczky Zoltán*, feltehetően *Piroska* apja látogatta meg a bányát sichtet öltözetben.

1928. II. 28. 17 fős pécsi vegyes női-férfi társaság szállt le, a hölgyek is sichtetben: *Littke Kálmán* és *Kálmánné*, *Boronkay Lajosné* és férje, *Kacskovics Eszter* és *K. Gyula*, *Végh Ferencné*, *Szentiványi Béla*, *Kasza Dezső*, *Ram Henrik*, *Farkas József*, *Pribeek János*, *Merényi Gyula* és három olvashatatlan nevű.

1928. VIII. 28. *Dr. Osztroluczky Piroska*, *Donáth Gyula*, *dr. Szabó Jenő*, *dr. Halas*, *dr. Hőnig László*, *dr. Tóth József*, *dr. Szépe István* járt a bányában.

1930. IV. 15. „*Herceg Montenuovó Nándorné / Herceg Montenuovó Nándor / Báró Vay Frigyes / Báró Vay Hanna / Báró Vay Béla*”. A báró címet más látogató kisbetűs „báró”-ként, sőt „bro.” rövidítéssel írta, itt a két gyermek is nagy „B”-vel született.

1930-ban:

– *Dr. Osztroluczky Piroska* ugyancsak a két *Stenge* leány kíséretében a pécsbányai kórházból – *dr. Kincses urológus*, *dr. Gáspár Andor* fogorvos, *dr. Csúcs László* belgyógyász, *dr. Deák Barna* szülész, nőgyógyász, *Szellő Ferenc* – és a városhól – *dr. Szél József*, *dr. Hartmann Ferenc*, *dr. Janáki Gyula*, *dr. Csernivich Terézia*, *dr. Gáspár Miklós* – orvosokkal *Diego José de Rêge* társaságában járta meg a bányát.

– A pécsi *dr. Capdebo Dezsőné*, *Ráth Istvánné*, *Köhler Gusztávné*, *Alapfy Gézáné* férjeikkel, *Beruk Emi* és *Köhler Manci* társaságában tekintette meg a bányát.

– Dr. Rybarer József nejével, dr. Sík Jenőné (férje ügyész, a DGT jogásza), Szabó Béláné, Pogányné (férje mérnök Újhegyen), további három látogatóval szállt le a bányát megtekinteni.

A Vendégekönyv utóélete

A világháború befejezése után, 1945. augusztus 2-a után fénykép és kíséret nélkül a lap felső sarkában „Török Júlia nemzetgyűlési képviselő / Kübler Jenő nemzetgyűlési képviselő”³⁶ beírása az utolsó az akna felhagyásáig.

Sajnálatos, hogy az 1964 augusztusában *Béke-aknaként* felhagyott *Ferenc József-akna* párttitkára és szakszervezeti vezetője kezébe került a könyv.

Csak a kor légkörével magyarázható, hogy az utókor számára értékes – de akár a megváltozott rendszerben is folytatható – dokumentumba belenyúltak. A nyitóoldalon a kormányzó, az aknaszentelés oldalán *gróf Zichy Gyula dr.* megyéspüspök nevét több vonallal durván keresztülhúzták, az eltüntetés kísérlet miatt a püspök aláírása sem látható. A két nemzetgyűlési képviselő után, nevük 1949. IV. hó 7-i aláírásával, politikai tisztségük megjelölése nélkül, nem szerkesztve, hanem csak vonalzóval egymás alá két jókora ötágú csillagot, az alsó közepébe, lombkioszorú keretbe, alig látható bányászjelvényt rajzoltak.

A *Vendégekönyv* így megörökítette azt a kort is, szerencsére nem semmisítették meg!

---

³⁶ Török Júlia budapesti varrónőt a Szociáldemokrata Párt (MSZDP) országos listájáról 1945. VI. 24-én a Dunántúlról delegálták az *Ideiglenes Nemzetgyűlésbe*. 1945 novemberétől Baranya és Tolna megye választókerületben pótképviselő lett. 1946 novemberétől a lemondott Tolnay József helyett (akit utóbb Budapesten halálra kínoztak) behívták a *Nemzetgyűlésbe*. – Kübler Jenő férfi-női szabó 1938-1944-ig a pécsi MSZDP Végrehajtó Bizottságának volt a jegyzője. Az Országos Intéző Bizottságban ő képviselte a pécsi és a környékbeli bányász „ifiket”. 1944 decemberében a szakszervezetek képviseletében választották be az *Ideiglenes Nemzetgyűlésbe*.

A vélt utolsó bejegyzés a DGT és az egyház korábbi kapcsolatának megfelelően:

„1993. V. 12-én, már a lezárás stádiumában megtekintettem a bányát. Az eddigi optimizmus sajnos hiányzik. Az 1951 óta eltelt idő után a még itt dolgozóknak és valamennyi bányásznak Isten áldásával jó szerencsét kívánok. † Mayer Mihály püspök”, aki után még aláírt a püspöki titkár és a gazdasági hivatal vezetője. A vállalat részéről: „A bánya végleges bezárása előtti bányalátogatás alkalmából szomorú szívvel dr. Göndöcs István felszámoló biztos.”

Egy szerencsés találkozás után kialakult kapcsolat révén magyar származású édesanyjuk 2004-ben, Szent Istvánkor néhány napra elhozta Jaroslav Jičinský Jarmila nevű leányának ágán Prágában élő dédunokáit Pécsre. A bányakapitányságon a bányászati kiállítás megtekintése alkalmával – az akna külszínének bejárása is szerepelt a programban – bejegyezhettek a kiállított eredeti vendégkönyvbe (azóta Sopronba, a Központi Bányászati Múzeum gyűjteményébe került). Csak az anya „magyarra” fordítását közöljük, a két gyermek cseh szövegét nem. „Jarosláv Jisinszki leszámazottai 2004. 08. 21 én itt jártak városban. Itt fedeztük fel, hála a város lakóinak hogy érdekes elődünk volt. Köszönjük a Pécsieknek, hogy ilyen áldozat készen őrzik az emlékéit. Fordította J. Fleischmanová.” Az aláírók: „Jan Fingerland, Praha, Czehországh / Eva Hokrová, Praha, Česka republika”, Traj Ferenc – akinek a kapcsolatot köszönhetjük –, Mendly Lajos.

Ezzel a bejegyzéssel fejeződik be 79 év után már végleg a Szent István-akna 90 évvel ezelőtt megnyitott Vendégkönyve, melynek szereplői – a kormányzótól a párttitkárig – az eltelt évtizedek társadalmi és politikai változásait is tükrözik.

Források

- KALOTAI László (szerk.): *Pécs-Baranyai Ismertető*. Pécs, 1934. 225-325. old.
- ROMVÁRY Ferenc (főszerk.): *Pécs Lexikon, I–II*. Pécs, 2010. 545., 475. old.

SZIRTES Béla: A pécsi szénbányászat kiemelkedő személyiségei. =
Pécsi Szemle, 2001. 4. sz. 48–57. old.
MENDLY Lajos eddigi munkái.

Adatközlők

Dr. Izsó István.
Jiřina Fleischmanová.
Dr. Kisbán Tamásné Jáky Mária.

Rövidítések

BKLB = Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat (Budapest).
PSz = Pécsi Szemle (Pécs) – 2012 végével megszűnt!

A Szent István-akna az 1920-as évek végén.

Fejezetek a rudabányai bányász fúvószenekar történetéből¹

SZEDERKÉNYI ANDREA

A zenekar előzményei

Rudabányán 1880-ban indult meg a nagyüzemi vasércbányászat a *Borsodi Bányatársulat* keretében. Kezdetben 500-600 dolgozót foglalkoztattak. Az első igazgató *Breytfuss Gáspár* volt az ausztriai *Eisenerzből*, aki a bányászathoz értő munkásokat csehországi, morvaországi és felvidéki (*Dobsina, Rozsnyó, Igló* stb.) bányákból toborozta.

Miután a bányatelep első házai könnyen égő anyagból, fából készültek, szükség volt helyi tűzoltócsapat megszervezésére. Erre 1886-ban került sor. Mivel *Rudabánya* közelében nem volt nagyobb település, ahol a munkások kulturális és szórakozási lehetőségeket találhattak volna, a bányaigazgató fúvószenekart szervezett számukra a zenéhez értő bányászokból. Karmestere a lengyel származású *Wojtsék Vilmos* lett, aki egyébként a bánya anyagraktárában dolgozott. A zenekar a tűzoltó-egyesület keretében működött. Ezt igazolja a rudabányai *Bányászattörténeti Múzeum* gyűjteményben található régi fénykép, melyen a zenészek is tűzoltó-egyenruhában láthatók. Körülbelül 20-25 fő vett részt a zenekar

---

¹ A tanulmány a szerző 1979-ben készült főiskolai szakdolgozatán alapul. A hajdan nagy sikereket elért rudabányai bányász fúvószenekar dokumentumai (munkanaplók, eseménynaplók, díjak stb.) az 1980-as, 90-es években sajnos nagyrészt elkallódtak, ezért ma már csak az említett diplomamunka és a még közöttünk levő egykori zenekari tagok, valamint a helybeliek visszaemlékezései állnak rendelkezésünkre az együttes történetének bemutatásához. (A szerkesztő.)

munkájában. Hangszereiket *Csehországból* hozatta *Breytfuss*, a wítkowitzi kohóművek igazgatósága szerezte be azokat. A zenészek legtöbbje korábban katonazenekarokban játszott, ezért alig fél év múlva már elfogadhatóan működött az együttes. Az igazgató zeneszerető ember volt, s pártfogásába vette a csoportot. Az egyenruhát is ő készítette a zenekar és a tüzoltóság részére.

MEGHIVÓ

A BORSODI BÁNYATÁRSULATI FELVIGYÁZÓK

1898. ÉVI AUGUSZTUS HÓ 14-ÉN RUDOBÁNYÁN

A TÁRSULATI VENDÉGLŐ NAGYTERMÉBEN, A BÁNYA-ZENEKAR

KÖZREMŰKÖDÉSE MELLETT

ZÁRTKÖRŰ TÁNCZMULATSÁGOT

RENDEZNEK, MELYRE KIVÜL CZIMZETT URAT ÉS BECSÉS CSALÁDJÁT

TISZTELETTEL MEGHIVJA

A RENDEZŐSÉG.

KEZDETE DÉLUTÁN 2 ÓRAKOR.

BELEPTI DIJ TETSZÉS SZERINT.

Az első ismert nyomtatott dokumentum a rudabányai bányászzenekarról: báli meghívó 1898-ból. (A Bányászattörténeti Múzeum gyűjteményéből.)

A munkások hétfőtől szombat délig a bányaüzemben dolgoztak, így szombat déltől hétfő reggelig szabadidővel rendelkeztek.

A zenekar feladata volt, hogy ez alatt az idő alatt szórakoztassa a pihenő munkásokat. Minden szombaton térzenét adtak az elemi iskola előtti *Teniszkerthben* (ma a *Sportcsarnok* áll ezen a helyen). Emellett játszottak tűzoltó-gyakorlatok alkalmával, és templomi zenét is szolgáltatottak. *Breytfuss* bányaigazgató bálakat is rendezett a dolgozók részére (nyáron a *Majális-tetőn*, télen a vendéglő nagytermében), ahol táncszámokat adtak elő.

A zenekar repertoárjában főleg indulók, polkák és waltzerek szerepeltek, mivel főként nem magyar ajkú (német, lengyel, cseh és szlovák) munkásokból állt a bányatelep lakossága.

A zenekar tagjai közül már csak néhánynak a neve maradt fenn a helybeliek emlékezetében (zárójelben származási helyük szerepel): *Dulichár Albert* (Eszék), *Pécsi József* (Pécs), *Zmur Jakab* (Lengyelország), *Zsurek Zsigmond* (Lengyelország), *Rozsek Jakab* (Lengyelország), *Oppaho*² *Rudolf* (Csehország).

Ez a zenekar körülbelül 1900-ig működött az első összeállításban. 1900 táján *Oppaho Rudolf* lett a karmester, és a zenekari tagok is kicserélődtek. *Oppaho* 1912-ig állt az együttes élén.

Az első világháború kitörése után a bevonulások miatt felbomlott, szétszóródott a zenekar. 1918-ban *Dulichár Albert* szervezte újjá, részben új tagokból, részben a háborúból szerencsésen visszatért régiékből. Munkájuk az 1920-as években lendült fel újra. Ebben az időszakban a következők voltak a zenekar tagjai: *Dulichár Albert* karmester, ifj. *Dulichár Viktor* segédkarmester, *Czirbusz Ignác*, *Kelemen József*, *Bachnyák András*, *Baffi János*, *Szikszai Bertalan*, *Szegő Zsigmond*, *Folyami Árpád*, *Végh Pál*, *Mega János*, *Mega András*, *Hajdú Lajos*, *Kriston Zsigmond*, *Veres Károly*, *Novák István*, *Zsurek János*.

Ez a fúvószenekar kisebb megszakításokkal 1940-ig működött, majd feloszlott. 1942 októberében az akkori bányaiüzem-vezető, *Pantó Endre* (a felettes rozsnói bányaigazgatóság közvetítésével) *Sandrik József* katonazenészt bízta meg a zenekar újjászervezésével. Ezzel vette kezdetét a rudabányai bányász fúvószenekar több, mint négy évtizedes, sikerekben gazdag története.

---

² Hasonló nevű (*Oppacho*) zenész, illetve karmester más borsodi bányászzenekarokban is működött. (*A szerkesztő.*)

A zenekar megalakulása és első évei

Sandrik József karmester eredetileg a *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Rozsnyói Bányaigazgatósága* által 1941-ben meghirdetett zenekarvezetői pályázatra adta be a jelentkezését. Kis idő múlva *Lázár Béla* igazgató bemutatkozásra magához kérette. Lakóhelyéről, a *Csongrád megye* déli részén található *Csanádpalotáról Rozsnyóra* tartó kétnapos útjának költségeit és szállásdíját megtérítették. Ezután azonban hosszú ideig semmilyen visszajelzést nem kapott, majd a következő évben ismét *Rozsnyóra* hívták, ezúttal már a megállapodás megkötésére. Az igazgató választás elé állította két hely, *Luciabánya* (ahol vezető nélkül maradt a zenekar) és *Rudabánya* között. Az utóbbin akkor se zenekar, se karmester nem volt. *Sandrik* az igazgatóra bízta a döntést, aki *Rudabányát* ajánlotta neki. Így került *Sandrik József* 1942-ben a borsodi bányásztelepülésre.

Az új zenekarvezető nehéz helyzetben volt. A bányászokból teljesen új együttest kellett szerveznie, ráadásul a régi, 1940 körül feloszlott zenekar hangszerei elvesztek. Az első dolga az volt, hogy a bányaüzem minden munkahelyén és közösségi helyiségében hirdetményt függesztett ki az alábbi szöveggel:

„Társulatunk nemes nagylelkűségének tanújelét akarván adni, elhatározta egy rudabányai bányász zenekar megszervezését.

E célból egy karmester, Sandrik József úr helyeztetett ide, kinél a zene iránt kedvet érző alkalmazottaink és munkásaink és még nem dolgozó fiú gyermekeik ingyenes zeneoktatásban részesülhetnek.

A zenekar megalakulása után az abban résztvevők úgy a szereplésekért, mint a próbákon való megjelenésért külön díjazásban fognak részesülni.

A zenekarba való jelentkezés céljából f. hó 14-17-ig bezárólag lehet du. 5-6-ig a társulati iskola földszinti termében a karmester úrnál jelentkezni, ki a zenei alkalmasság megállapítása után a megfelelőket az oktatás megkezdéséről és ennek időpontjáról tájékoztatni fogja.

Aki e szép és nemes szórakoztató és lélekmesésítő alkalmat megragadja és e díjmentes zeneoktatásra jelentkezik, melyhez a hang-

szert is a Társulat fogja beszerezni, attól elvárjuk, hogy Társulatunk ezen áldozatkészségét az oktatási órákon való pontos megjelenéssel és szorgalmas, igyekvő tanulással fogja meghálálni.

Rudabánya, 1942. október 12-én.

Jó szerencsét!

*Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.
Rudabányai Vaskőbányája”³*

A hirdetményre körülbelül ötvenen jelentkeztek. A karmester mindenkit énekeltetett, kipróbálta zenei képességeit. Akiknek a hallását megfelelőnek találta, azokat kiválasztotta, összesen mintegy 27 főt.

1943 januárjában *Sandrik József Budapestre* utazott hangszereket vásárolni. *Mogyorósi* hangszerkészítőnél 25 új hangszert vett a bányaiüzem pénzén, összesen 3700 pengő értékben.

A működés kezdetén, 1943-ban a következők voltak a bányászzenekar tagjai (a nevek után zárójelben a részükre kiosztott új hangszerek szerepelnek): id. Kelemen József, Varga József, Czirbusz Balázs, Erdősi József, Máté Bálint (szárnykürt); Végh Pál, Czirbusz Ignác, Kerepesi József, Somogyvári János (B-klarinét); ifj. Sandrik József (Esz-klarinét); Nagy József (1), Nagy Dezső, Sztankovics Tibor (mélyszárnykürt); Nagy József (2), Tóth Sándor, Zsigó István (Esz-trombita); Tiszlavicz József (B-basszusklarinét); Budai Balázs (eufonium); Ruszó Dezső, id. Orosz József (F-harsona); Nagy István, Bari Béla (B-harsona); Mega János (F-helikon); Veres Lajos (B-helikon); Szász József (kisdob); Tankó Gyula (nagydob); Barna Árpád (cintányér). E névsorból kitűnik, hogy az új zenekarban a régiek közül is helyet kaptak néhányan, de ők nemsokára felhagytak a zenéléssel, mert nem tudtak lépést tartani a fiatalokkal a zenetanulás terén.

Sandrik József 1943 januárjában kezdte meg a tanítást. Eleinte minden nap próbáltak. Ekkor a próbadíj néhány pengő volt havon-

---

³ A felhívás egy eredeti példánya *Sandrik József* gyűjteményében maradt fenn, ő bocsátotta a szerző rendelkezésére.

ta. Két-három hétig csak a kottaolvasást, majd skálákat (C-dur, a-moll, G-dur, e-moll) tanulták. A gyakorlás olyan jól ment, hogy 1943. március 15-én a *Hősök szobránál a Himnusz*t, a *Szózatot*, az 1848-as toborzót (*Kossuth Lajos azt üzenté...*) és egy indulót játszott a zenekar, nagy sikerrel. Ebben az időben még nem vezettek zenekari munkanaplót, eseménynaplót, de a zenészek emlékezetében évtizedek múlva is elevenen éltek a kezdeti zenei élmények.

Az eredeti felállásban nem sokáig működhetett a zenekar. Dúlt a második világháború, a tagok közül sokan behívót kaptak, és a harctérre kerültek. Végül is feloszlott ez a társaság, ezért 1945 után újjá kellett szervezni a zenekart. Az 1943-ban vásárolt hangszerek eltűntek a háború alatt, ezért 16 használt, máshonnan kapott hangszerrel kezdték meg újra a munkát. A régiekből kevesen maradtak, de *Sandrik József* karmester folyamatosan tanított be új tagokat a bányászfiatalok közül, így a zenekar utánpótlása egy ideig biztosított volt.

A helyi szereplések mellett 1948-ban *Miskolcon*, 1950-ben *Sárospatakon* vettek részt fúvószenekari felvonuláson, politikai nagygyűlések alkalmával. A visszaemlékezők szerint az 1950-es években rádiófelvételük is volt a bányaiüzem udvarán. 1961-ben *Galyatetőn* adtak térzenét, és még hosszan lehetne sorolni a különböző vendégzserepléseket, fúvószenekari találkozón, minősítő rendezvényeken stb. való fellépéseket, melyekről rendszerint díjakkal, oklevelekkel tértek haza.

A zenekar névsora az 1945 utáni újjáalakulástól az 1990 körüli megszűnéséig⁴ a következő volt: Végh Károly, Lengyel Béla, Veres Béla, Sandrik László, Sandrik András, Czirbusz Balázs, Kelemen József, Máté Imre, Varga Károly, Székely László, Korponai

---

⁴ A rudabányai vasércbánya és dúsító-mű 1985 végén történt bezárása után a zenekar elvesztette fenntartóját. Ezután a helyi *Gvadányi József Művelődési Ház*, illetve a *Bányaipari Dolgozók Szakszervezete* támogatásával néhány évig még működött a zenekar, de a folyamatosan csökkenő taglétszám miatt (a kiesők helyett újakat már nem tudtak nevelni) csak a közeli bányásztelepülésekről érkező vendégzenészekkel kiegészülve tudtak fellépni, mígnem az anyagi és a személyi problémák oda vezettek, hogy 1990 táján végleg megszűnt az együttes. (A szerkesztő.)

János, Kósa Béla, ifj. Bajdik József, ifj. Bartha Gyula, Domonkos János, Domonkos Mária, Hancsics József, Sztankovics Tibor, Nagy István, Bakó József, Bonár József, Braczkó Mihály, Budai Balázs, Huli Lajos, Huli Sándor, Kárpáti József, Konyha Sándor, Konyha Zoltán, Nagy Ágnes, ifj. Porcs István, ifj. Orosz József, Varga László, Veres László.

Bányásznapi szereplések⁵

Az 1951-től szeptember első vasárnapján megtartott Bányásznapokhoz fűződnek a zenekar legemlékezetesebb szereplései. Az 1960-as évek végéig minden alkalommal nagy tömeget vonzó ünnepségekre és gazdag programra került sor. Ekkor adták át a munkában élenjáró bányászoknak a kormány- és egyéb kitüntetések, a vállalatnak pedig az élüzemi és más címekeit. Minden dolgozónak már szombaton kifizették a hűségpénzt. Lacikonyha, körhinta, céllövölde és árusok sokasága gondoskodott a jókedvről és az ellátásról. Sok vendég érkezett a bányászcsaládokhoz, a környék falvainak lakosságát pedig autóbuszok hozták Rudabányára. Később, az 1970-es évektől a vasércbánya helyzetének válságosra fordulásával egyre szerényebb keretek között zajlottak a bányásznapi események.

A *Bányásznapon* a fúvószenekar reggeli ébresztőt tartott, amely 5 óra – fél 6 tájban kezdődött. Körbejárták a települést, a megszóktatott helyeken megálltak, és eljátszottak egy-egy számot (többnyire valamilyen pattogós indulót). Régebben a környező településeket is felkeresték, amelyekből munkások jártak a vasércbányába. Az 1960-as évekig gyalogosan, később az üzemi autóbusszal tettek eleget ennek a feladatnak.

A bányásznapi ünnepség általában mindig délelőtt 10 órakor kezdődött, jó idő esetén a *Békekertben* (vagy más néven a *Sörkertben*), rossz idő esetén a kultúrházban. A zenekar ezen a *Himnusz* és

---

⁵ A zenekar fennállása alatt alig volt olyan esemény *Rudabányán*, amelyen ne szerepeltek volna. Ezek közül most csak a Bányásznapokon való közreműködésüket mutatjuk be. (*A szerkesztő.*)

a *Bányászhimnusz* mellett indulókat játszott. Az ünnepséget körülbelül kétórás térzene követte, melynek műsorán nyitányok, polkák, keringők, indulók, népdalfeldolgozások és operett-egyveleg szerepeltek. Az 1970-es években cím szerint a következő volt a műsor:

Emil Stolz: Promenádn-yitány; Az én kedvesem – nyitány; Az én királynőm – nyitány; Trocadero-induló; Virágsusogás – keringő;

Csajkovszkij: Teodóra-nyitány;

František Manas: Vasasok – polka;

V. Vachar: A völgyön túl – polka;

J. František: Haj libácska – polka;

Sandrik József: Tenor polka;

Jozef Potusnik: Báلكirálynő – keringő;

Pazeller Jakab: Herkulesfürdői emlék – keringő,

Johann Strauss: Kék Duna keringő;

Ivanov: Duna habjai – keringő,

Operett – keringő-egyveleg *Sandrik József* feldolgozásában: Túl az Óperencián; Lári-fári; Gyertyafény; Egy csillagfényes éjjelen; Édes álm;

Brahms: A-dur keringő;

Schubert: Melódiák;

Rubinstein: Melódia;

Johann Strauss: Olympia induló;

Müller József: Jász-kun kaszás induló;

Novikov: Ifjúsági induló;

Erkel Ferenc: Hunyadi induló,

Marosvölgyi Károly: Rakéták induló;

Berlioz: Rákóczi-induló;

Bartók: Népdalok;

Kodály: Népdalok;

Sandrik József összeállítása: Borsodi népdalok: Kiskertemben jártam (Pusztafalu); Rászállott a rigó a möggyfára (Pusztafal); Ez a búza, de szép tábla búza (Tiszabábolna); Kimegyek a rétre (Tard); Megérett a tiszta búza (Borsodivánka), Kék ibolya bűnak tartja a fejét (Gesztely); Este van már késő este (Cserépfalu); Túl a Sajón

(Sajómercse); Még azt mondják (Mályinka); Madárka, madárka (Mezőkövesd); Lefelé folyik a Tisza (Rakacaszend).

Az 1950-es években a *Bányásznapok* előtt egy héttel a zenekar kiszállt az egyes üzemrészekbe zenével köszönteni a dolgozókat. Sokszor még az arra érdemes bányászok lakásainál is játszottak. A kor nagy munkaverseny-mozgalmain zenével, csasztuskákkal köszöntötték az élenjárókat: *Szódd a selymet elvtárs, Kovács vagyok...* és más munkásindulókat adtak elő.

Sandrik József karnagy életrajza, munkássága

1899. július 29-én született Nagylakon⁶. 1924-től 1926-ig *Kevermesen*, 1926-29-ig *Dombegyházán* volt karmester. *Csanádpalotán* szállító-üzemrész vezető. A fentebb ismertetett körülmények között 1942. október 1-én lépett munkába *Rudabányán*, mint az ércraktár vezetője és a bányász fúvószenekar karmestere. 1953-ban fúvós karmesteri tanfolyamot végzett. 1955. augusztus 22-én *Kiváló Dolgozó* kitüntetést kapott a *Nehézipari Minisztériumtól*, és később is számos elismerésben részesült.

Korábbi karmesteri ténykedésének repertoárjából sok kottát hozott *Rudabányára*: körülbelül 150 indulót, keringőket, polkákat. A zenekar számára szólamokat kottázott, hangszerelési munkát végzett, továbbá zeneszerzéssel is foglalkozott. A *Budapestről* beszerzett kottákat folyamatosan átdolgozta az éppen rendelkezésére álló, fogyatkozó zenekari létszámhoz.

Az 1950-es évek elején úttörő fúvószenekart is szervezett, melylyel iskolai ünnepségeken szerepelt. Ebből később egy-két tanuló átkerült a bányászzenekarba. Öt gyermeke közül egy időben három fia is tevékenykedett az együttesben.

---

⁶ Ez atelepülés eredetileg *Csongrád megyében* feküdt, de a trianoni egyezmény következtében *Romániához* került. Közvetlenül a magyar határnál található, román neve *Nădlac*. A 18. században nagyszámú szlovák telepés érkezett ide. Családnevéből következtetve *Sandrik József* ősei is közéjük tartozhattak. (A határ magyar oldalán, a történelmi *Nagylakkal* átellenben is létezik egy hasonló nevű település, de ezt csak 1923-ban alapították.) (A szerkesztő.)

Sandrik József népi hangszereken is játszott. 1975 májusában a *Magyar Rádió Rudabányáról* közvetített egy műzeumi vetélkedőt, ahol a szignálzenét ő adta elő tárogatón.

1972-ben vonult nyugdíjba a bányáüzemtől, de karnagyai tiszt-ségét egészen haláláig megtartotta. Munkájában fiatalabb kollégá-ja, *Fónyi Zoltán* ének-zene szakos tanár segítette, aki később átvet-te a zenekar vezetését annak végleges megszűnéséig.

Sandrik József zeneszerzői munkásságából kiemelkedett az 1973-ban meghirdetett menetinduló-pályázaton elért III. helyezése. A pá-lyázatra *Magyar induló* című művét küldte be, amit saját zenekara is játszott.

A rudabányai bányász fúvószenekar az 1960-as évek végén. Itt éppen egy labdarúgó-mérkőzés előtt játszanak a rudabányai sportpályán.

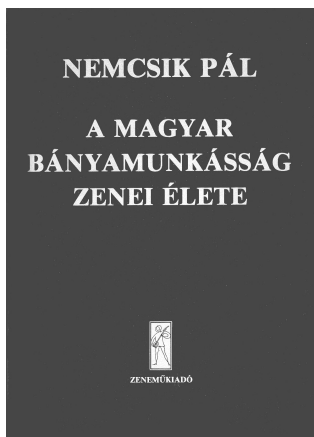
Az eredményhirdetés után így nyilatkozott a *Honvéd* c. lap újságírójának: „– *Aligha kell hangsúlyoznom, hogy nagyon örülök a díjnak – mondta Sandrik József, a rudabányai bányász fúvószenekar nyugalmazott karnagya. – Csaknem harminc éve foglalkozom az otthoni zenekar élén fúvós muzsikával, s ez idő alatt több indu-*

lót is komponáltam már. Jól ismerem a katonazenét is, hiszen a különböző fúvós fesztiválokon zenekarommal gyakran „mérkőztünk” már honvédségi együttesekkel is. A pályázatra beküldött „Magyar induló” egyik legkedvesebb szerzeményem...”

A lap ír arról is, hogy „a dalok most indulnak csak újtukra: először május 1-én hallhatjuk őket a rádióban, majd augusztus 20-án a Magyar Néphadsereg Központi Fúvószeneke a Halászbástyán rendezett térzenén mutatja be a nyertes műveket a közönségnek.”

„Borsodi siker” címmel az Észak-Magyarország c. napilap is méltatta Sandrik József III. díját a pályázaton szintén eredményesen szerepelt Ujj Viktor Géza miskolci zeneszerző (egykor rudabányai zenetanár) Petőfi c. indulójával együtt.

Sandrik József közel 35 éves kitartó és eredményes rudabányai karnagyi munkáját Pozsgay Imre akkori kulturális miniszter 1976. augusztus 20-án dicséret oklevéllel ismerte el⁷.

A téma iránt érdeklődők bővebben tájékozódhatnak Nemcsik Pál könyvéből, amely 1986-ban jelent meg.

---

⁷ 1980-ban, túl a 80. életévén még Sandrik József vezényelte a rudabányai bányászzenekart a helyi vasércbányászat fennállásának 100 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepeken. Ezután végleg visszavonult, elköltözött Rudabányáról, s nem sokkal később elhunyt. Sajnos halálának helye és ideje egyelőre ismeretlen. (A szerkesztő.)

A kecskeméti „földi tűnemény”

(1911. július 8.)

ZSADÁNYI ÉVA

A kecskeméti földrengés 100 éves évfordulójáról sok helyen olvashatunk. Megemlékeztek a szeizmológusok¹, maga *Kecskemét* városa², valamint a *Magyarhoni Földtani Társulat Tudománytörténeti Szakosztálya*. Az *MFT* annak kapcsán tűzte napirendre a témát, hogy a társulat keretében alakult meg a *Földrengési Bizottság* 1881. november 9-én. Az ominózus „földi tűnemény” kipattanásakor azonban a földrengések vizsgálata már kinőtte annak kereteit, és a földrengési szolgálat a *Meteorológiai és Földmágnassági Intézetben* kapott helyet. Itt *Réthy Antal* foglalkozott a rengések makroszeizmikus, vagyis az emberek által észlelt jelenségeivel, és gyűjtötte össze a magyarországi földrengések adatait.³

Az 1911. júliusi földrengésről azok, akik a helyszínen nem észlelték, a korabeli sajtóból – az országos napilapokból, mint pl. a *Pesti Napló*, a helyi újságokból, mint pl. a *Kecskeméti Lapok* és a patinás *Vasárnapi Újság* című hetilapból – értesülhettek. Mindegyik fényképekkel számolt be az eseményről. A katasztrofális rengés sok épületet megrongált, komoly anyagi károk keletkeztek, de emberéletet szerencsére nem követelt. Az említett lapokban megjelent képek közül az egyik a *Zsinagóga* elmozdult hagymakupoláját (1. ábra), a másik a tanácsháza udvarát (2. ábra) és közgyűlési termét (3. ábra) ábrázolja, míg két fotó már a megrongálódott lakóházak kezdeti helyreállítási munkáiról készült (4-5. ábra).

---

¹ <http://www.foldrenges.hu>

² <http://kecskemet.hu>

³ Réthy Antal: *A Kárpátmedencék földrengései*. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó.

A területen 1908. május 24.-ig csak gyéren fordultak elő rengések, utána azonban egyre több, így *Kecskemét* környéke szeizmikusan aktívvá vált. 1909-ben már 20 körüli földrengést jegyeztek fel, 1911-ben pedig júniustól szeptemberig közel 50-et.

A szakmai folyóiratokban megjelenő cikkek közül először *Réthy Antal* összegyűjtött adatait, tudományos megfigyeléseit vesszük sorra.⁴

A legerősebb rengés időpontja: 1911. július 8. hajnali 2 óra 2 perc, erőssége: 9-10 °, rendkívüli hang- és fénytűnemény kísérté. Huszonhat vármegyében észlelték a jelenséget. Az epicentrumot a *Baranyi-tanyán* keletkezett „iszapvulkán” helyéhez kötik. 70 ezer négyzetkilométeren, mintegy 200 km-nyi sugarú körben lehetett észlelni a földrengést. Ezt 1.5 órával megelőzte egy 4-5 ° és 1,5 óra múlva követte egy 5-6 erősségű rengés. Az 1-5. ábrákon látható, hogy nem volt hétköznapi rengés, nagy károkat okozott, de csak az épületek felső részében. Kémények törtek el, oromfalak omlottak le és templomtornyok mozdultak ki a helyükről.

A rengéseknek sokféle skálája ismeretes. A főrengés intenzitásáról *Réthy A.* a következőket írja: „*A földrengés erősségét a Forrel-Mercalli-féle tizenkét fokos skála szerint 9-10 °-ra tehetjük, de az erősség valamivel közelebb állhat a 10 °-hoz*”, és ezek függvényében 6 földrengési övet különített el.

Később az új skálának és tudományos kutatásoknak megfelelően ártértékelték a rengés intenzitását, és az ismertebb *Mercalli-Cancani-Sieberg* skálán 9 °, a hivatalosabb *MSK-64* skála szerint 8 ° intenzitására változtatták. Az utóbbi alapján készült egy rengésöveket (izoszeiztákat) ábrázoló térkép is (6. ábra). A mikroszeizmikus (műszeres) adatokból később meghatározták a magnitúdó értékét is, amely $M = 5,6$.⁵

---

⁴ Az 1911. évben észlelt földrengések hazánkban. = *Földtani Közlöny*, XLII. 1912. 32-42 old.; Adatok a kecskeméti földrengéshez. = *Természettudományi Közlöny*, XLIII. 1911. 644-647. old.

⁵ Szeidovitz Győző: Néhány magyarországi földrengés epicentrális intenzitásának és fészekmélységének újraértékelése. = *Földtani Kutatás*, XXVII. évf. 1984. 3. sz. 71-80. old.

Adatok szolgáltatásával többen részt vettek közvetve és közvetlenül a rengés pontos megismerésében. A főrengés előtt és után még sok kisebb rengés jelentkezik, egész földrengési raj. Ebben az esetben 29 utórengést figyeltek meg. A főreál-gimnázium igazgatójának és kutyáinak nagy szerepe volt az utórengések megfigyelésében. A rengéseket mindig földmoraj kísérte, a kutyák felébredtek, ugatni kezdtek, és felébresztették az igazgatót, aki feljegyezte az időpontot és az egyéb fontos adatokat.

Az utórengéseket azért nehéz megfigyelni, mert csak néhány másodpercig észlelhetők, és ha éjszaka van, mint ebben az esetben is, ez még nehezebb. Az igazgatót *Kacsóh Pongrácnak* hívták, és azonos a *János vitéz* című dalmű méltán híres zeneszerzőjével. 1896-ban a kolozsvári *Ferenc József Tudományegyetemen* kapott bölcsészdoktori oklevelet természettudományi szakon, és doktori címet is szerzett. 5 évvel a dalmű bemutatása után, 1909-ben került igazgatóként *Kecskemétre*, ami csak rövid kitérőt jelentett számára, mert a következő évben visszatért *Budapest* zenei életébe. A földrengés irodalmában még kétszer találkozunk a névvel: először afénytüneménnyel kapcsolatban említik, másodszer pedig egy elmozdult síremlék rajzvázlatát tulajdonítják neki (7. ábra).

Réthy Antal mellett *Ballenegger Róbert*, *Cholnoky Jenő* és *Eötvös Loránd* is vizsgálták a földrengés hatását és kiváltó okait.

Ballenegger Róbertet *Lóczy Lajos*, a *M. Kir. Földtani Intézet* igazgatója küldte a helyszínre, hogy geológus szemmel nézzen körül, és tudományos megalapozottsággal készítsen részletes beszámolót a történekről, illetve a napilapokban eltűzött hírekről. Cikkében említést tesz néhány korábbi földindulás dokumentumainak levéltári fellelhetőségéről és a rengés idejének meghatározásával kapcsolatos ellentmondásokról. A fénytüneménnyről a következőket írja. „...az emberek *Kecskemét fölött hatalmas fényt láttak. Ennek okát Kacsóh Pongrác dr. főreáliskolai igazgató másnap a piaristák rendháza előtt két elszakadt villamosdrót alakjában megtalálta. Ugyanis a rendház egyik kéménye ráesett a villamos világítás vezetékére, azt eltépte, és rövidzárlatot okozott.*”

Ballenegger Róbert azt írja a homokvulkánnal (így nevezi az iszapvulkánt) kapcsolatban, hogy nagy feltűnést keltett a geszte-

nyebarna színű altalajon a rengés következtében megjelent kékes-szürke nedves homok. Fúrással igazolta, hogy 5 mm mélységben megvan ez a kékes-szürke durvaszemcsés homok, és a rengés következtében létrejött hasadékon került a felszínre.

A földindulás következtében nem csak kék iszap, hanem lila víz is mutatkozott egy kútban. *Ballenegger Róbert* mikroszkóp alatt megvizsgálta a vizet, és vaskedvelő algakolóniát sikerült kimutatnia benne, amely a rengés hatására eltört vascsövek faláról vált le és került a kút vizébe.⁶

Cholnoky Jenő, mint kiváló földrajzos szakember, teljesen más szempontok szerint vizsgálta a területet. Saját készítésű fényképeiben mutatta be, hogy melyik ház milyen sérülést szenvedett, és milyen irányú erőknél kellett fellépniük, hogy a kialakult állapot létrejöhessen. Az épületkárok azt szemléltetik, hogy a földlökések felfelé irányultak. Modelleket is készített ezen elképzeléseinek bizonyítására. Cikkében található *Kacsóh Pongrác* korábban említett rajza (7. ábra). *Cholnoky* összehasonlítást tett a terület morfológiája és a tektonikája között, kimutatta az ÉK-DNy-i irányítottságot. Már akkor, 1911-ben foglalkozott a tektonikus „zavarok”-kal.⁷

Eötvös Loránd professzor is nagyon érdekesnek találta a terület tektonikáját, ezért már az 1908-as rengés után elkezdett ingaméréseket végeztetni a területen. Hajdani diákjával, *Réthly Antallal* volt alkalma megbeszélni a tudományos tapasztalatokat, amit az utóbbi nagy tisztelettel fogadott. A torziós ingamérések eredményeiről és a területről készült gradienstérképről egy hamburgi szimpóziumon számolt be.⁸ (8. ábra.)

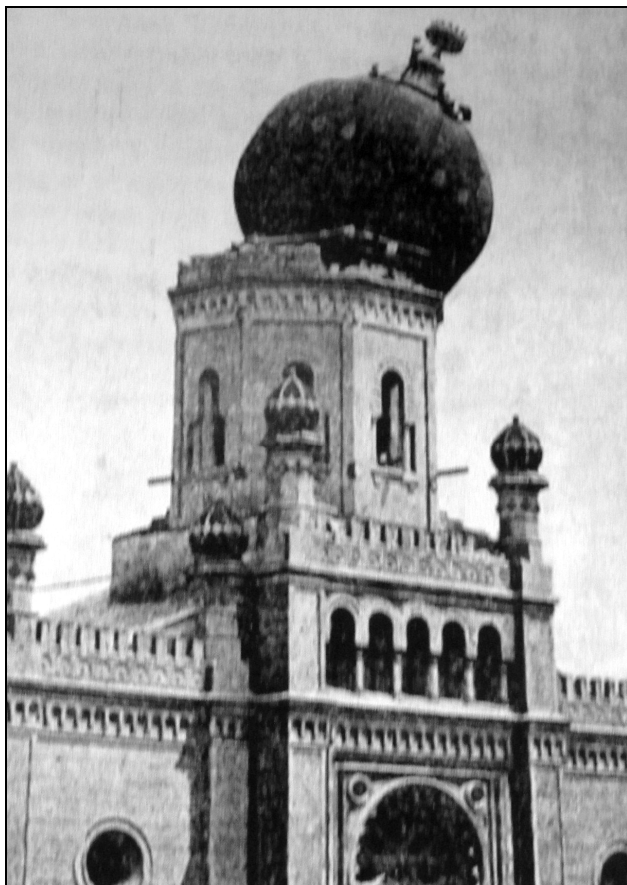
⁶ *Ballenegger Róbert*: A kecskeméti földrengés. = *Földtani Közlöny*, XLI. évf. 9-10 sz. 625-641. old.

⁷ *Cholnoky Jenő*: A kecskeméti földrengés. = *Földrajzi Közlemények*, 39. évf. 9-10. füzet 373-389. old.

⁸ *Eötvös Loránd*: Über Arbeiten mit der Drehwage, ausgeführt im Auftrage der Kgl. Ung. Regierung in den Jahren 1909-1911. = *Verhandl. d. XVII. Allg. Konferenz der Internat. Erdmessung in Hamburg*, 1912. I. pp. 427-438.

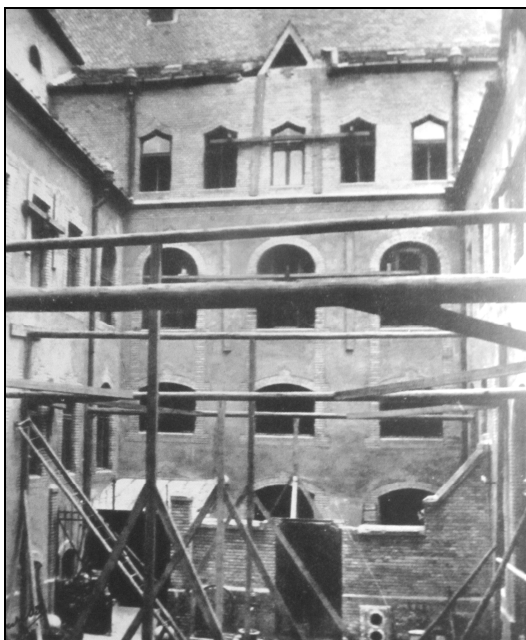
Azóta a térségben nem volt nagyobb földrengés, szeizmikusan egyelőre nem mutat aktivitást, de a rengések felhívták a figyelmet a mélyben húzódó tektonikai vonalra, melynek kutatása a mai napig sem fejeződött be.

Képek

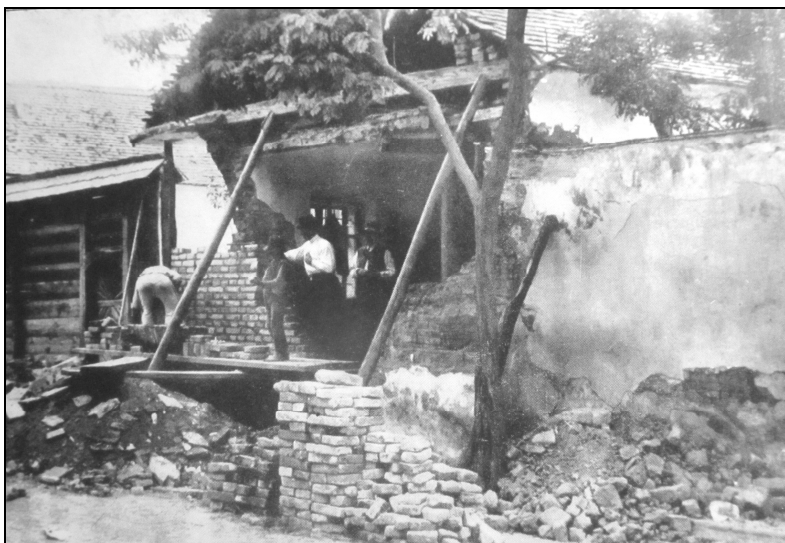

1. kép. A zsinagóga elmozdult hagymakupolája

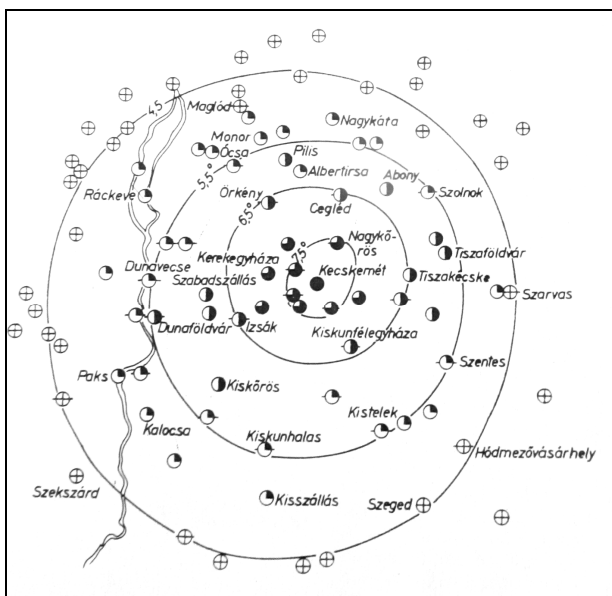
2-3. kép. A városháza udvara (fent) és közgyűlési terme.

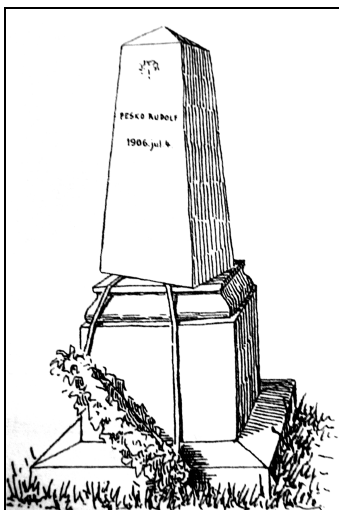
4. kép. Megsérült ház oromfalának helyreállítása.

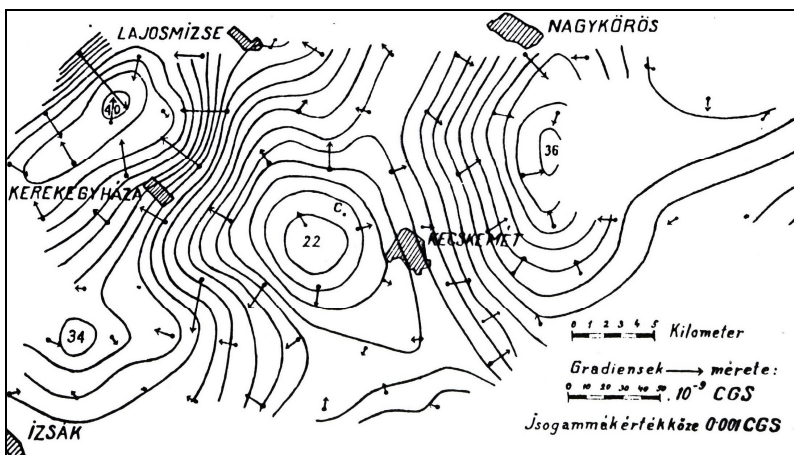
5. kép. Megrongálódott lakóház.

6. kép. A földrengés izoszeiztái Kiss Z. nyomán.

7. kép. Síremlék a kecskeméti temetőben, Kacsóh Pongrác vázlata alapján

8. ábra. Eötvös Loránd gradienstérképe a kecskeméti földrengésről.

A rudabányai első világháborús bányász hősi emlékmű és alkotója

HADOBÁS SÁNDOR

Rudabányán a település méreteihez képest meglepően sok szobor és más emlékhely található. Közülük neves alkotója révén kiemelkedik három, a második világháború előtt született alkotás: *Kossuth Lajos* (Horvay János, 1907) és *Gvadányi József* (Pásztor János, 1925) mellszobra, valamint az első világháború vasércbányász hősi halottainak emlékét őrző szobor (Bóna Kovács Károly, 1937). Sorsukban két-két közös vonás van: a bányászok kezdeményezésére, közadakozásból jöttek létre, és furcsa módon ma egyik sem az eredeti helyén található, mert a történelem és a politika a műalkotásokkal szemben is kíméletlen volt. Míg az első két mű viszonylag jól ismert, újságcikkek, tanulmányok is foglalkoztak velük, addig a harmadik szinte teljesen visszhangtalan maradt még a szakemberek körében is, ráadásul a helybeliek sem sokat tudnak róla. Történetének hiteles bemutatása alapos kutatásokat kívánna. Addig is, amíg erre nem akad avatott vállalkozó, jelen írásunkkal kívánjuk felhívni a figyelmet a méltatlanul elfeledett alkotásra és szintén nagyobb megbecsülést érdemlő alkotójára.

Rudabányán őskori és középkori előzmények után 1880-ban nagyüzemi vasércbányászatba kezdett a kimondottan erre a célra alakult *Borsodi Bányatársulat*. Rövid idő alatt európai mércével mérve is korszerű üzem és bányatelep épült ki. A munkások száma 1897-ig folyamatosan emelkedett (1530 fő), majd a gépesítés következtében csökkenni kezdett, de még 1914-ben is 1030 fő volt. Közülük legalább háromezren kaptak behívót (a pontos adatot egyelőre nem ismerjük), és kerültek az első világháború különböző harctereire, ahonnan több mint százán már soha nem térhettek

haza. Az elesettek között nem csak rudabányaiak, hanem a környező településekről (*Alsó- és Felsőtelekes, Kánó, Szuhogy* stb.) bejáró munkások is voltak.

Az első világháború egy 1927-es adat szerint 530.965 magyar áldozatot követelt. Aligha volt olyan település az országban, mely ne szenvedett volna emberveszteséget. Az 1917. évi VIII. törvény arra kötelezett minden községet, hogy méltó emléket állítson elesett hőseinek. A jogszabály kimondta, hogy megfelelő módon kifejezésre kell juttatni és „*az utókor számára meg kell örököteni*” „*nemzetiünk hősi halottainak*” kegyeletteljes tiszteletét.

A települési önkormányzatok vagy magánszemélyek már az első világháború kezdetén sok helyen emléktáblát állítottak az elesetteknek. 1915-ben megalakult a *Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság* (HEMOB), de a szervezet által ajánlott, a magyar önfeláldozást hirdető szimbólumot csak kevés helyen állították fel. Az említett 1917. évi törvény nyomán 1938 végéig 1086 világháborús emlékművet emeltek *Magyarországon*, ami nem csak szobor lehetett: néhol fákat ültettek, máshol a harcokban elesettek neveit felsoroló táblákat helyeztek el.

Rudabányán viszonylag későn határozták el, hogy emléket állítanak a 107 hősi halott vasércbányásznak. 1925-ben közadakozásból elkészítették a település nevezetes szülöttének, *gróf Gvadányi József* írónak a mellszobrát. Ez az akkor országos visszhangot kiváltó esemény elterelte a helyi közvélemény figyelmét a háborús emlékmű-állítás törvényben is szabályozott kötelezettségéről. Később az 1929-1933-as nagy gazdasági világválság akadályozhatta az egyre sürgetőbb kegyeleti lépés megtételét. Végül 1933-ban a *Rudabányai Tiszti Kaszinó*, személy szerint *Kállai Géza* bányagazgató kezdeményezésére indult meg az emlékmű létesítésének közel négy évig tartó folyamata, melynek zárásaként leleplezték *Bóna Kovács Károly* salgótarjáni szobrászművész monumentális alkotását. A költségeket ezúttal is közadakozásból biztosították.

Sajnos a szobor születésének körülményeiről kevés adat áll rendelkezésünkre. Magán az emlékszobron és feliratain kívül csupán néhány, az avatáskor készült fényképpel és a helybeliek halvány emléktöredékeivel rendelkezünk. A korabeli megyei sajtó (ezalatt kizárólag miskolci lapok értendők) hasábjain bizonyára többször is

szerepelt a nem mindennapi esemény, ezek a források azonban még feltáratlanok. A *Magyar Távirati Iroda* hírei között nincs nyoma az emlékműnek (ellenben a *Gvadányi-szoborállításról* annak idején kétszer is tudósított az MTI). Érdekes módon az alkotó munkásságának kutatói sem foglalkoztak érdemben a szoborral, pedig *Bóna Kovács* egyik legsikerültebb művének mondható. A művész hagyatékában viszont fennmaradt az eredeti kisméretű gipsz szoborterv.¹

Az emlékmű elkészítésére feltehetően pályázatot írtak ki, valószínűleg 1934-ben. Ez akkoriban már bevett gyakorlat volt, a *Gvadányi-szobor* esetében is így történt. A nyertes kiválasztásában közrejátszhatott, hogy bányásztelepülésen élt, a bányamunkát és a bányászokat jól ismerte, s korábban már több első világháborús emlékmű, illetve bányász tárgyú alkotás került ki a műterméből. Valószínűleg pályázatának része volt az említett, s a mellékelt képen is bemutatott gipsz szoborminta.

Bóna Kovács Károly a megbízást 1935 nyarán kaphatta meg. A helyi emlékezet szerint az első dolga az volt, hogy modell után nézzon. (Állítólag azzal a kikötéssel fogadták el a pályázatát, hogy az emlékmű szoboralakját rudabányai bányászemberről mintázza.) *Kállai Géza* igazgató kíséretében kiment a külszíni vasércfejtésre, ahol a bányászokat munka közben figyelhette meg. Végül a választása egy közel 2 m magas, erős alkatú bányászra, *Besze Istvánra* (1906–1973) esett. *Kállai* magához intette, és a következőket mondta neki: „*Besze! Magának szobra lesz Rudabányán. Menjen a művész úrral, és csinálja azt, amit mond!*” Ezután hosszabb ideig állt mereven modellt a szobrásznak, aki különböző testhelyzetekben rajzvázlatokat készített róla. Később morfondírozva mondta a társainak, hogy inkább dolgozott volna, mint hogy szoborrá merevedve pózoljon...² A helyi szájhagyomány által máig megőrzött történet hitelességét több dolog is igazolja. Akik ismerték *Besze Istvánt*, azt mondják, hogy a szobor teljesen az ő arcvonásait viseli

---

¹ A művész életére és munkásságára vonatkozó adataink forrása: Szilasi András (szerk.): *Bóna Kovács Károly (1897–1970)*. Salgótarján, 2003. Balassi Bálint Megyei Könyvtár, 106 old. (Művészet és művészek Salgótarjában.)

² *Matányi József* (1907–1988) nyug. tisztviselő szóbeli közlései, 1976.

(évtizedekig úgy is emlegették, hogy a „Besze-szobor”). Halála után a felesége halottak napján gyertyát gyújtott az emlékmű talapzatánál. Ha ilyenkor kérdezték tőle, hová tart, azt válaszolta, hogy „megyek az uramhoz”. *Besze néni* (1909–1995) egy visszaemlékezésben még azt is elmondta, hogyan zajlott le a férje „modellkedése”³. *Besze István* külföldön élő hasonló nevű fia (1933–2008) az *Egyesült Államokból* hazalátogatva szintén eljött és virágot hozott a szoborhoz az 1980-as években.

Rudabányának, pontosabban az 1880-tól fokozatosan kiépült bányatelepi részének hátrányos morfológiai adottságai miatt (központja szűk patakvölgyben fekszik) nincs reprezentatív közterülete. Ezért az emlékművet az iskola udvarán állították fel és leplezték le 1937. június 10-én (a művész hagyatékában található adat; más forrás szerint május 30-án volt az ünnepség). A fennmaradt fotókból kitűnik, hogy nagyszabású rendezvény volt, amelyre több száz fős tömeg gyűlt össze, közöttük a honvédség egyenruhás képviselői. Amikor a szoborról lehullott a lepel, a katonák dízsorútűzzel tisztelegtek. (Összehasonlításképpen: az 1925. évi *Gvadányi-szobor-avatón* 10 ezer főre becsülték a megjelentek számát!)

Az emlékmű leírása a következő: talapzata mészkölapokból összeillesztett, 140x120 cm alapterületű, 175 cm magas téglatest. Előoldalán közvetlenül a kőbe vésve az „1914-18. / BÁNYÁSZ-HŐSEINKNEK”, a hátoldalán bevéssett mélyedésben elhelyezve négy díszcsavarral felerősített fehér márványlapon „A VILÁGHÁBORÚBAN ELHALT / 107 RUDABÁNYAI / HŐS VASÉRCBÁNYÁSZ / EMLÉKÉNEK. / A RUDABÁNYAI TISZTIKASZINÓ. / 1935.” felirat olvasható. (Ebből arra gondolhatnánk, hogy a szoborállítás 1935-ben történt, de ekkor valójában még csak a művészi alkotómunka kezdődött meg. Ma az emlékmű talapzata az itt leírttal ellenkező helyzetben áll, mert az alább részletezendő áttelepítés során 180 fokkal elfordították. Az eredeti állapot azonban fényképek alapján minden kétséget kizáróan rekonstruálható.)

---

³ A szoborra vonatkozó emlékezéseket *Viktor Gyula* (1933–2007) rudabányai könyvtáros, Istvánffy-díjas honismereti kutató gyűjtötte össze a *Rudabánya történeti és művészeti emlékei* (1984) című kéziratos munkájában. (A rudabányai *Bányászattörténeti Múzeum* adattárában.)

*A rudabányai I. világháborús bányász hősi emlékmű gipszmintája.
A kép forrása: Szilasi A. (szerk.), i. m., 89. old.*

A talapzaton álló, feltűrt ingujjú, csizmás bronz bányászalak 220 cm magas, a jobb kezében szuronyos puskát tart, bal lábával kissé előre lép, mintha a harcba indulna, mögötte értömbnek támasztva az éppen letett bányászszerszámok (csákány, nagykalapács, légkalapács) láthatók. Az értömb külső, jobb alsó sarkán olvasható a művész napjainkra már megkopott szignója: *Bóna Kovács K.* A szobor öntésének helyét sajnos nem ismerjük. (Az emlékmű mai, színes képét a hátsó borítón közöljük.)

A kész szobor és a gipszminta között néhány lényeges különbséget figyelhetünk meg (az utóbbiról még hiányoznak a bányászszerszámok, felsőteste erőtlenebb, csizmája, fegyvere és arca is eltérő). Ebben nyilván szerepe volt a modellt álló bányásznak, valamint a megrendelőt képviselő bányaigazgatónak, aki észrevételeivel, kívánságaival bizonyára befolyást gyakorolt az alkotóra. Feltehetően a bányászszerszámok is a helybeliek kérésére kerültek fel az emlékműre, egyértelműen utalva a szoboralak foglalkozására (az eredeti gipszmintából ugyanis ez nem igazán tűnik ki).

Pillanatkép az emlékmű leleplezési ünnepségéről. A kerítésen belül a hadiözvegyek és hozzátartozóik ülnek. (A fotó az iskola ablakából készült.)

A rudabányaiak büszkéek voltak a rendezett környezetben felállított, szép és kifejező erejű emlékszoborra. A kiterjedt helyi rokoni kapcsolatok miatt szinte minden családnak volt első világháborús hősi halottja, ezért kezdetben állandóan volt friss virág vagy koszorú a szobornál. Később, a szocializmus évtizedeiben a pártállam az első világháborúban elesetteket nem hősi halottaknak, hanem „*imperialista érdekek kiszolgálóinak*” tartotta, és nem nézte jó szemmel a rájuk való emlékeztetést. Ennek ellenére halottak napján a rudabányaiak továbbra is gyertyát gyújtottak és virágot helyeztek el a szobornál. De az emlékműnek senki sem viselte a gondját; elhagyottan, egyre rosszabb állapotba kerülve árválkodott az iskolaudvaron. Talapzatának mészkőlapjai elváltak egymástól, szétescsúsztak, és féltő volt, hogy összedől. Fennállt a veszélye annak is, hogy lebontják és raktárba helyezik, mint „*idejétmúlt*”, „*felesleges*” alkotást. Ráadásul az iskolás gyerekek sem kímélték: felmásztak rá, és így balesetveszélyessé vált. Ugyanis a tornacsarnok 1979-ben kezdődött megépítésével az iskola elveszítette hatalmas udvarát, ezért a zsibongó átkerült az intézmény másik, a szobornak is helyet adó, addig zárt parkként szolgáló oldalára.

1980. május 30-án ünnepelték a rudabányai nagyüzemi vasércbányászat megindulásának 100. évfordulóját. Ennek kapcsán vetődött fel a község és a bánya vezetőségében, hogy a helyi *Érc- és Ásványbányászati Múzeum* udvarára kellene áthelyezni a több szempontból is veszélyeztetett emlékművet, ahol restaurálva, újjáavatva megőrizhetnék a jövő számára. Itt biztos védelmet élvezne, és az egész országból, sőt külföldről érkező múzeumlátogatók is megcsodálhatnák a figyelemre méltó alkotást.

Az elhatározást tett követte: 1980 májusában szakszerűen lebontották, majd a múzeum udvarán felállították az emlékművet, ahol ma is látható. Újjáavatására a centenáriumi ünnepségsorozat keretében került sor. Egy súlyos hibája azonban volt a dolognak: a talapzatra új márványtáblákat helyeztek, oda nem illő feliratokkal. Elöl 90x63 cm-es lapon az „1849 – 1919 – 1945”, a baloldalon 63x76 cm-es lapon „A MUNKÁSMOZGALOM HŐSEINEK, A II. VILÁGHÁBORÚ ÁLDOZATAINAK”, a jobb oldalra az előző méretű táblán a „FELSZABADÍTÓ SZOVJET HŐSEINKNEK

ÖRÖK EMÉKÜL” szöveg került. Viszont hátul meghagyták az eredetileg elől lévő, az első világháborús áldozatokra emlékeztető feliratot... Ezt a nehezen érthető ballépést azzal indokolták, hogy így biztosan elkerülhető az emlékmű pártutasításra történő, politikai okok miatti eltávolítása.⁴ Ám az 1980-as években – különösen a múzeumi környezetben – már nemigen kellett tartani ettől a drasztikus lépéstől, ezért a hősi halottak emlékének ily módon való meggyalázása felesleges „elterelő manőver” volt. A rendszerváltozás táján levették a helyi lakosság körében nagy felháborodást kiváltó táblákat, és ekkor az elfordított talapzat frontján szerencsére sértetlenül előkerült az eltakart (eredetileg hátrafelé néző), mára kissé elszíneződött feliratos fehér márványlap is.

Végezetül röviden bemutatjuk az emlékmű alkotójának, a szülőföldjén túl kevéssé ismert *Bóna Kovács Károlynak* (a mellékelt képen) az életútját és munkásságát.⁵ 1897. október 1-én született *Salgótarjánban*. Apja *Kovács Károly* acélgyári ács, aki a kishonti *Osgyánból* származott, anyja *Kovacsik Borbála*. Itt végezte elemi és polgári iskolai tanulmányait, majd ipari tanonc *Nyíregyházán*. 1915-ben *Budapestre* költözött, ahol a munka mellett rajzolni tanult. 1918-ban behívták katonának, a magyar 25-ös gyalogezred történelmi zászlóaljánál teljesített szolgálatot, mint festő. 1920 januárjától rendkívüli növendékként felvételt nyert a budapesti *Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolára*. A festészetet *Réti Istvántól*, a szobrászatot *Kisfaludy Strobl Zsig-*

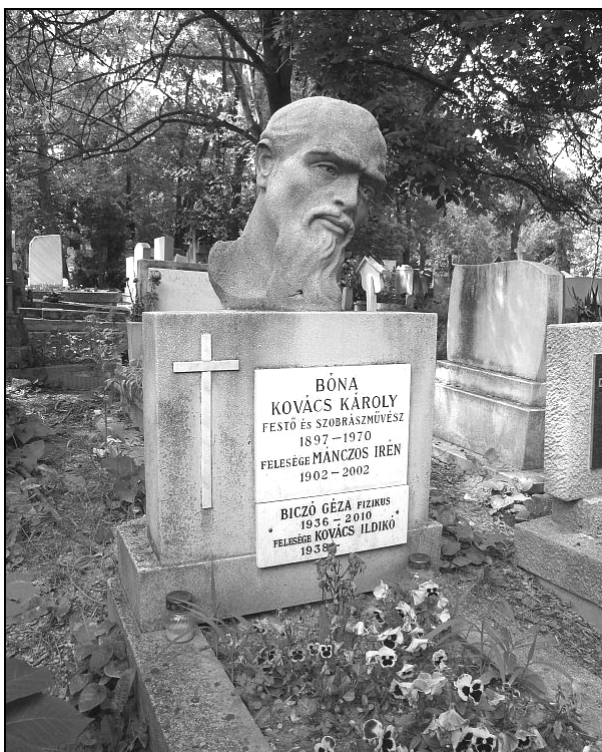
---

⁴ Viktor Gyula említett munkája (3. sz. lábjegyzet) őrizte meg a sajnálatos tábla-elhelyezés történetét és az idézett feliratokat.

⁵ Szilasi András (szerk.), i. m. 84-85. old. alapján.

mondtól tanulta. 1923-ban *Lyka Károly* ajánlásával *Párizsba* ment, ahol a *Julian Akadémián* ösztöndíjasként fejlesztette tovább a tudását. Itt neves francia művészek voltak a mesterei. Közben több alkotói megbízást kapott szülővárosától. 1929-ben hazatért, és befejezve főiskolai tanulmányait, *Salgótarjában* telepedett le. Megnősült, felesége *Mánczos Irén*. Két gyermekük született (fia, *Kovács Balázs* [1933] *Ybl-díjas* építész). 1931-től folyamatosan jelentős megbízásokat kap a város, az egyház és magánszemélyek részéről, melyek közül a salgótarjáni *Kálvária* emelkedik ki. 1932-ben készíti el a 25. losonci gyalogezred emlékművét. 1933-ban leplezik le *Salgótarjában* *Báthori István* erdélyi fejedelem és lengyel király egészalakos szobrát születésének 400. évfordulója alkalmából. 1934-ben fejezte be a baglyasaljai templom freskóit, majd ő készítette el a faragott szószéket és főoltárt is. Az 1930-as években az egyik legfoglalkoztatottabb művész volt, számtalan megbízást kapott nem csak szűkebb hazájából, hanem *Várpalotáról*, *Budapestről* és máshonnan is. Ezek sorába tartozik a rudabányai I. világháborús bányász hősi emlékmű. Részt vesz több országos szoborpályázaton. Tanítványokkal is foglalkozik, például műtermében kezdte pályafutását az 1930-as évek elején *id. Szabó István* (1903-1992) *Kossuth-díjas* szobrászművész. Közben kiállításokon mutatja be alkotásait. Az egyik legjelentősebb önálló tárlatára 1940-ben kerül sor bányász témájú műveiből a salgótarjáni *Bányakaszinóban*. 1942-ben *Rákoshegyre* (*Budapest*) költözik, majd 1945-ben családjával visszatér *Salgótarjánba*, illetve a közeli, akkor még önálló bányászközségbe, *Baglyasaljára*. Lakást és állást kap a bányavállalattól: az általános iskolában tanít. Folytatva korábbi kezdeményezését, megalakítja a *Munkás Művészeti Főiskolát*, amely 1949-ben hivatalosan is szabadiskola lett. A tanítás mellett főként festéssel foglalkozik, és megélhetési okok miatt szocialista szerződést köt a salgótarjáni acélgyárral a munkások és a munkafolyamatok művészi megörökítésére. 1957-től ismét *Budapesten*, *Rákoshegy*en él. Szerepel a helyi festők kiállításán, de a nehéz szobrászi munkához már nincs elég ereje. 1970. június 26-án hunyt el *Budapesten*, életének 73. évében. Az a salgótarjáni (baglyasaljai) iskola, amelyben tanított, ma az ő nevét viseli. Művészi munkásságát több kiállítá-

son mutatták be szülőföldjén és *Budapesten*, továbbá főiskolai szakdolgozat, kiállítási katalógus és a teljes életművét átfogó, gazdagon illusztrált könyv⁶ is készült róla a közelmúltban. Mindezek révén *Bóna Kovács Károly* végre talán elfoglalhatja az őt illető helyet a 20. századi magyar művészet történetében.

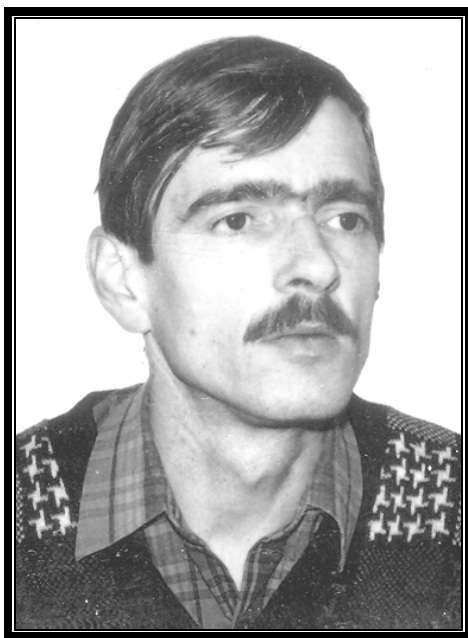
*Bóna Kovács Károly síremléke a budapesti Farkasréti temetőben.
A sírszobrot maga a művész készítette.*

---

⁶ Szilasi András (szerk.), i. m. Ebben olvasható H. Szilasi Ágota: „...jön az idő, és lépései alatt elkopnak a gyönyörű emberarcok...” című tanulmánya (11-56. old.), amely *Bóna Kovács Károly* életművének eddigi legjobb összefoglalása. A kiadványban a művész ismert munkáinak és kiállításainak jegyzéke, valamint színes képmelléklet is található.

Horváth Pál emlékére
(1954. március 23. – 2012. december 17.)

HADOBÁS SÁNDOR

Pótolhatatlan veszteség érte a bányászat és a kohászat történetét kutató szakemberek egyre zsugorodó táborát: 2012. december 12-én, életének 59. évében elhunyt *Horváth Pál (Pavol Horváth)* muzeológus, a *Rozsnyói Bányászati Múzeum* munkatársa, folyóiratunk rendszeres szerzője. Az említettek mellett több más tudományterületen is maradandót alkotott, ráadásul munkássága átívelt az országhatárokon, ezért joggal mondhatjuk, hogy elvesztése a magyar

és a szlovák technikátörténeti és természettudományi muzeológia közös gyásza.

1954. március 23-án született *Rozsnyón*, értelmiségi családban. Édesapját az 1956-os magyarországi forradalommal kapcsolatban – koholt vádak alapján – retorziók érték a csehszlovák hatóságok részéről, amiért a család is évtizedeken keresztül hátrányt szenvedett. *Pali* gyermek- és ifjúkora ezért nehéz körülmények között telt el. Műszaki tanulmányokat folytatott, melyek elvégzése után rozsnýói iparvállalatoknál dolgozott különböző munkakörökben.

A tudományok, és különösen szeretett városa, *Rozsnyó* és környéke múltja, természeti értékei iránti érdeklődése már gyermekkorában felébredt benne. Diákként bekapcsolódott a helyi karszt- és barlangkutatók munkájába, és haláláig az egyik legaktívabb, legsokoldalúbb speleológus volt a városban. Sokat olvasott, rendszeresen képezte magát, fokozatosan megismerte a gömöri térségre vonatkozó szakirodalom legszélesebb körét. Ebben nagy segítségére volt a kétnyelvűség, mert nem csak a szlovák, hanem a magyar könyveket és folyóiratokat is tanulmányozta. Így sikerült kiküszöbölnie azt az egyoldalúságot, amely egyébként a két ország kutatóit többnyire kölcsönösen jellemzi, vagyis hogy nem ismerik a vizsgált témára vonatkozó magyar, illetve szlovák szakirodalmat.

Barlangkutató és természetvédő, valamint a honismeret-helytörténet terén kifejtett tevékenységére a *Rozsnyói Bányászati Múzeum* igazgatója, *Csobádi József* is felfigyelt, s amikor lehetőség nyílt rá, az intézmény munkatársai közé fogadta. 1999-től 13 éven át szolgálta a múzeumot nagy szakértelemmel és odaadással. Feladata a bányászat- és kohászattörténeti, valamint a természetvédelmi gyűjtemény gondozása, fejlesztése volt, amivel együtt járt az említett szakterületeken folytatott kutatás és publikálás is. Ezek mellett sok egyéb teendő hárult rá, hiszen a múzeum munkatársai kevesen vannak, ezért mindenkinek ki kellett vennie a részét az aktuális feladatokból. Így például nagy kedvvel végzett tárlatvezetések a régi múzeumépület három egységre tagolódó állandó kiállításain: a bányászattörténeti, a természettudományi és a föld alatti részlegben, mind szlovákul, mind pedig magyarul. Az egyes tár-

lőkat, tárgyakat bemutató mondanivalóját színesen, érdekesen, adománnyal, jókedvre derítő történetekkel fűszerezve adta elő, amivel a legunottabb múzeumlátogatók figyelmét is felkeltette. Tárlatvezetés közben sugárzott róla a hozzáértés és a téma iránti szeretet, a látogató pedig megbecsülést és tiszteletet érezhetett ki a szavaiból. Számos magyarországi szakmai csoport szlovákiai kirándulása során az ő hívására vette programjába a rozsnói múzeum megtekintését, s egy-egy látogatást követően a résztvevők még sokáig emlegették az ott szerzett élményeket, tapasztalatokat.

A múzeum reá bízott gyűjteményeit szisztematikusan gyarapította könyvekkel, folyóiratokkal, adatokkal, dokumentumokkal, fotókkal és tárgyakkal. Semmi sem kerülte el a figyelmét: ha valahol felbukkant egy érdekes dolog, annak múzeumba kerüléséért, vagy legalább szakszerű dokumentálásáért mindent elkövetett. Így sikerült az elkallódástól vagy a pusztulástól megmentenie a gömöri ipar és helytörténet számos egyedülálló relikviáját.

Szakmai munkásságának középpontjában a gömöri bányászat és kohászat története állt. Ezen a területen számos új eredménnyel gyarapította ismereteinket, melyek közül kiemelkedik a beretkei (bretkai) nagyolvasztó maradványainak felismerése és dokumentumanyagának feltárása, publikálása (*dr. Peter Cengel* kassai egyetemi tanárral együttműködve). Munkájuk nyomán egy addig ismeretlen 17-18. századi vasmű története bontakozott ki.

Szívügye volt a rozsnói múzeum egyik büszkesége, a világ harmadik legrégebbi, még meglévő gőz-úthengere (az angol *Aveling & Porter* cég gyártmánya 1883-ból), melyről mindig szívesen és hosszan beszélt, s tanulmányokban is népszerűsítette. Másik kedvenc kiállítási darabja a híres rozsnói *Szent Anna-kép* (ismertebb nevén a *Metercia*) másolata volt, melynek háttérében a középkori bányászat és kohászat jeleneit ábrázolták. Ezt is mindig büszkén és alaposan bemutatta a látogatóknak, megemlítve a saját teóriáját annak bányász-kohász vonatkozásairól. Nem feledkezett meg arról sem, hogy kiemelve *Batta István* (1924–2011) bányamérnök, technikatörténész érdemeit a táblakép megmentésében, restaurálásában és széles körű megismertetésében.

A terepmunka sem volt számára idegen: számos régi gömöri bányát kutatott át és dokumentált, elsősorban *Rozsnó* és *Dobsina*

vidékén. Ebben nagy segítségére voltak barlangász tapasztalatai és eszközei. .

A múzeumi munka elengedhetetlen része az állandó és az időszaki kiállítások rendezése, melyekből különböző módokon szintén kivette a részét. E téren a legemlékezetesebb munkái a szlovák-magyar karszt-és barlangvilágot, valamint a gömöri vasművéséget bemutató tárlatok voltak. Az elsőt vándorkiállításként nem csak *Szlovákiában*, hanem *Magyarországon* is láthatták az érdeklődők, míg az utóbbira *Pozsonyban*, a *Szlovák Nemzeti Múzeumban* került sor, melynek létrehozásában súlyosbodó betegsége ellenére is örömmel vett részt.

A barlangkutatáshoz élete végéig hű maradt. A rozsnyói *Minotaurus Barlangkutató Csoport* tagjaként számos barlang feltárásában, felmérésében és megismertetésében vett részt. Különösen a *Pelsőci-* és a *Szilicei-fennsík* karszt- és barlangvilága állt közel a szívéhez, speleológusként ezt a két területet ismerte és kedvelte a legjobban. A barlangkutatás terén *Jaroslav Stankovič* és *Jerg Zoltán* voltak a legközvetlenebb barátai, kollégái. Jó kapcsolatokat ápolt a *Világörökség* részét képező szlovák-magyar karszt- és barlangvidék nemzeti parkjainak szakembereivel, gyakran vett részt velük közös programokban. A szlovák barlangkutatás *Liptószentmiklós*on levő központja is számon tartotta és nagyra értékelte tevékenységét.

Gyakran kérték fel előadások tartására a szakterületéhez (bányászattörténet, barlangkutatás) tartozó témakörökben Fontosnak tartotta, hogy az új adatok, kutatási eredmények minél előbb a köztudatba kerüljenek, amire az előadást és az azt kísérő prezentációt tartotta az egyik legcélravezetőbb módszernek. Hallgatóságát lekötötte jól megválogatott képanyagával, tartalmas mondanivalójával, közvetlen beszédstílusával és az öniróniát sem nélkülöző jóízű humorával.

Szakmai publikációs tevékenysége múzeumi évei alatt fokozatosan bontakozott ki. Számos tanulmánya és cikke jelent meg elsősorban a rozsnyói múzeumi kiadványokban, továbbá a rimaszombati *Gömör-Kishonti Múzeum Évkönyvében*, a *Montanrevue* című bányászati hagyományörző folyóiratban, helyi újságokban,

valamint szpeleológiai periodikákban. Könyvek, könyvrészletek is fűződnek anevéhez, például *J. Stankovič*-csal közös munkája a tragikus sorsú neves barlangkutató, *Viliam Rozložník* életrajza.

Magyarul is publikált, kizárólag rudabányai kiadványokban (*Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei, Bányásztörténeti Közlemények*). 2003-ban került kapcsolatba a rudabányai (akkor még) *Érc- és Ásványbányászati Múzeummal*, amikor is részt vett és előadást tartott az 5. *Rudabányai Múzeumi Napon*. Ettől kezdve szoros szakmai és baráti kapcsolatokat ápolt az intézménnyel és munkatársaival, amely úgy is segítette munkájában, hogy kiadványaiban rendszeres közlési lehetőséget biztosított számára (és természetesen más rozsnyói kollégáknak is).

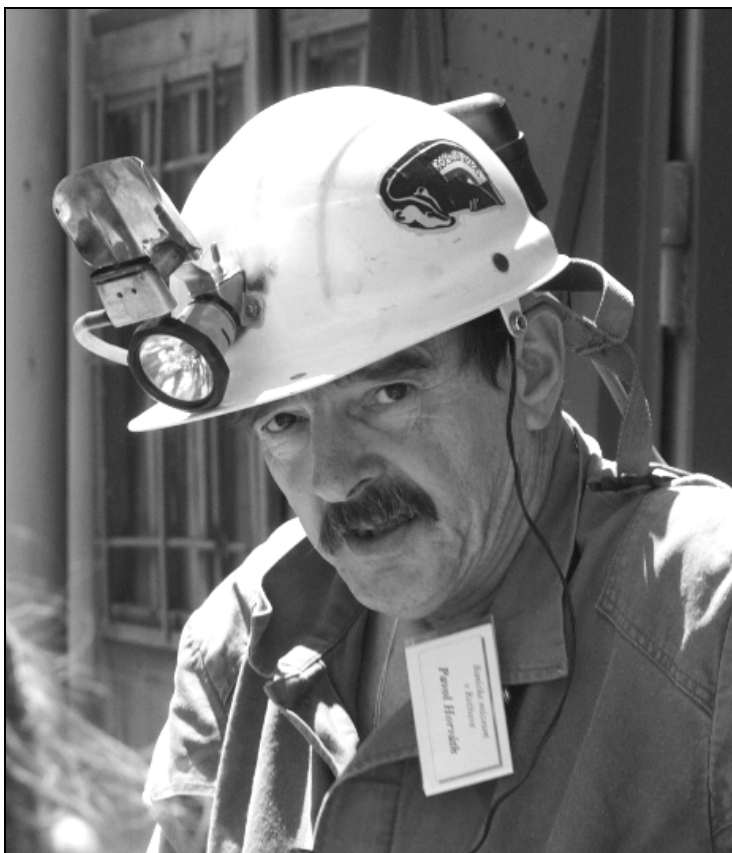
Nem csak hivatalból munkálkodott a bányászati örökség megőrzéséért, hanem az egyik legaktívabb tagja volt a gömöri bányászok *Bratstvo* (*Testvériség*) nevű szervezetének. Utolsó nyilvános szereplése is hozzájuk fűződik: 2012. november 16-án ő szólaltatta meg a klopacskát, a bányászok hajdani jelzőeszközét a csucsomi barokk harangtorony felújítása alkalmából rendezett ünnepségen. A videofelvétel megörökítette ezt a szívbemarkoló pillanatot. Hagyományörző tevékenységéért 2012. június 23-án szlovák miniszteri kitüntetésben részesült.

Ezernyi jó tulajdonság jellemezte, amiért szeretetnek és megbecsülésnek örvendett a kollégák, a barátok és az ismerősök körében egyaránt. Méltósággal és türelemmel viselte azokat a megpróbáltatásokat, amelyeket az egyre elhatalmasodó súlyos betegség okozott számára. Eközben, amíg az orvosok engedték, tovább végezte a számára életformát, létszükségletet jelentő múzeumi-történeti kutatómunkát. Évekig küzdött a gyilkos kórral, már-már úgy látszott, hogy ő lesz a győztes. De hirtelen összeomlottak a remények, és 2012. december 17-én hajnalban bekövetkezett a megváltoztathatatlan: *Pali* örökre elment...

December 19-én vettek tőle végső búcsút szerettei, rokonai, kollégái, barátai és tisztelői a rozsnyói városi temető ravatalozójában. Olyan sokan voltak, hogy egy részük csak kívülről követhette a szertartást. A nyitott koporsónál a *Bratstvo* tagjai bányászegyenruhában álltak díszőrséget. A magyar és szlovák nyelvű búcsúztatások méltó módon emlékeztek meg róla.

A bányászattörténet magyar művelőinek kicsiny tábora, folyóiratunk munkatársai, valamint rudabányai kollégái nevében mély megrendüléssel veszek búcsút szeretett *Pali* barátunktól. Emlékét, szakmai-tudományos hagyatékát kegyelettel őrizzük. Fájó szívvel mondok utolsó

Jó szerencsét! – Zdar boh!

Horváth Pál barlangász-felszerelésben egy rozsnyói konferenciakirándulás alkalmával.

A Montánna história negyedik kötete

Lacko, Miroslav (szerk.): *Montánna história 4. 2011. Ročenka o dejinách baníctva a hutníctva*. Limbach, 2012. Slovenská spoločnosť pre sociálne a hospodárske dejiny, 233 old.

A szlovákiai bányászattörténeti évkönyv negyedik (2011-es évszámot viselő) kötete 2012 őszén hagyta el a nyomdát, ezúttal is gazdag tartalommal és magas színvonalú, nem egy esetben kismonográfia-terjedelmű tanulmányokkal. Mindegyik írás részletes méltatást érdemelne, de terjedelmi okok miatt e helyen csak néhány mondatos ismertetésükre vállalkozhatunk.

Peter Konečný rövid előszava (5. old.) azért érdemel figyelmet, mert megemlékezik a 2012. augusztus 26-án elhunyt finn származású *Ilpo Tapani Piirainen* nyelvtörténészről, a régi német nyelv világhírű kutatójáról, akinek munkássága sok szállal kapcsolódott a mai Szlovákia területén (vagyis a történelmi Magyarország Felvidékén) élt németiséghez is. Egyebek mellett kiadta a selmeci és a körmöci városi- és bányajog-könyvet, valamint a svedléri *Stadtbuchot* (ez utóbbit *Jörg Meirrel*). Behatóan foglalkozott a szepesi jog (*Zipser Willkühr*) különböző szövegváltozataival, a bányászattal kapcsolatos német nyelvemlékekkel stb., melyekről számos publikációja jelent meg. Ezek a művei a bányászattörténet kutatói számára is nélkülözhetetlenek.

Ekkehard Westermann német nyelvű tanulmánya a felső-német fémkereskedők lisszaboni és antwerpeni tevékenységét vizsgálja az 1490 és 1520 közötti évekből (8-21. old.) Ekkor a portugál hajósok révén rendszeressé vált a fémszállítás a nyugat-európai piacról Indiába és Nyugat-Afrikába. A behajózott fémek egy része német (nürnbergi, augsburgi és aacheni) kereskedők közvetítésével

Magyarországról került forgalomba. A *Fuggerek* például *Velen-céből* tengeri úton juttatták a magyar rezet *Antwerpenbe*, ahonnan azután bekerült a nemzetközi fémkereskedelem vérkeringésébe. (1495 és 1521 között *Portugália* 5200 tonna, főként magyar rezet vásárolt a holland kikötővárosban, amit elsősorban Indiába szállítottak.) A magyar fémek (különösen a vas) nyugat-európai jelenlétéről korábbról is van adatunk: például *Heckenast Gusztáv* említi az egyik tanulmányában, hogy a gömöri és a szepesi vasolvasztók termékeiből *Angliába* is szállítottak a *Visztulán* és a *Balti-tengeren* keresztül.

Mikulas Čelko alapos, sok érdekes adatot és megállapítást tartalmazó tanulmánya (22-66. old.) *Selmezbánya város* és a térség bányászatának állapotát mutatja be a *Thurzó-családból* kikerült kamaragrófok (*János, György és Elek*) működése alatt, az 1496 és 1524 közötti években.

Daniel Haas Kianička a körmöcbányai *Freiseisen-család* bánya-és pénzverő-hivatalnoki tevékenységét részletezi (68-77. old.) Az ausztriai eredetű familia 24 tagja munkálkodott az említett szakterületek tisztségviselőjeként a 16. századtól a 19. századig.

Peter Konečný német nyelvű értekezése a bányászati-kohászati felsőoktatás területét érintő reformtörekvéseket elemzi a *Habsburg-monarchiában* az 1809–1849 közötti időszakban (78-100. old.)

Az *Eugen Klavivík – Milan Hock* szerzőpáros tanulmánya a bányászati technika történetét kíséri nyomon a selmezbányai bánya-vidék hodrusi területén a 16. századtól a 20. század kezdetéig (102-125. old.)

Marián Jančura egy eddig kevés figyelemre méltatott hajdani jelentős bányahely, a ma *Hnilčík*hez tartozó *Bindt* bányászatának történetét tekinti át gazdag és érdekes képanyag kíséretében (128-155. old.). A márkusfalvi *Máriássy-család* kezdte itt a kitermelést a középkorban. A 18-19. században rézbányászatáról szólnak a források. A legnagyobb jelentősége azonban a 19. század második felétől 1939-ig tartó vasérctermelésnek volt, hiszen itt feküdt „*az ú. n. Grobergang, a szepesi vasérctelepek királya, melynek vastagsága helyenkint 24 m.*” A bánya körül jelentős munkáskolónia és üzemi épületegyüttes alakult ki az 1870-es, 80-as évektől. A tele-

pet 12 km hosszú keskeny nyomtávú vasút kötötte össze a márkusfalvi (ma *Markušovce*) vasútállomással. A szerző egyébként a szepesi bányavidék történetének egyik legelhivatottabb szlovákiai kutatója, több könyve és tanulmánya jelzi munkálkodásának eddigi eredményeit.

Štefán Gaučík a *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság* menedzsmentjét mutatja be az 1881-1918 közötti években. (156-178. old.) A tanulmány a *Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetéhez* benyújtott doktori disszertáció egyik fejezetét képezi. Kiemelten foglalkozik *Borbély Lajos* műszaki és *Bíró Ármin* kereskedelmi igazgató tevékenységével, és a korabeli nagy iparvállalatok általános szervezeti-vezetési kérdéseit is érinti.

Eugen Kladivík terjedelmes tanulmánya a bányászati technika fejlődésének tükrében elemzi egy márkusfalvi (markušovcei) felfeldolgozó- és bányavállalat tevékenységét az 1924 és 1945 közé eső bő két évtizedből (180-213. old.) Ennek a cégnek a bányászati tevékenysége *Rosztoka* (más néven *Iglórosztoka*, ma *Hnilčík* község része) és *Grétl* vasérctelepeinek kiaknázására irányult. Itt is figyelemre méltó a gazdag archív képanyag.

Miroslav Lacko a neves szlovák történész, *Jozef Vlachovič* (1929–1977) életútját és munkásságát ismerteti (214-221. old.), akinek szakmai tevékenysége elsősorban a bányászattörténethez kapcsolódott. Fő műve a magyar szempontból is fontos *Slovenská med' v 16. a 17. storoči* (Bratislava, 1964) című monográfia. Emellett számos maradandó értékű publikációja jelent meg, melyek kötetbe gyűjtése és kiadása sajnos még várat magára.

A tanulmányok után négy könyvismertetést olvashatunk. Közöttük találjuk a *Török Enikő* 2011-ben megjelent *Mikoviny Sámuel* című munkájáról szóló recenziót is.

A kötetet a 2010. év szlovákiai bányászat- és kohászáttörténeti irodalom válogatott bibliográfiája zárja *Miroslav Lacko* összeállításában. Ez az anyag a korábbi évekhez viszonyítva feltűnően rövid (230-231. old.), ami talán annak a jele, hogy a kutatók körében ott is egyre csökken a szóban forgó iparágak múltja iránti tudományos érdeklődés.

Végezetül örömmel állapíthatjuk meg, hogy a *Montánna historia* 4. kötete, az előzőekhez hasonlóan, értékes adalékokkal járul hozzá a közép-európai bányászati-kohászati örökség feltárásához és közkinccsé tételéhez.

Botra tűzhető cserép bányamécses Rudabányáról (15-16. sz.).

A Bányászattörténeti Közlemények és előzménye repertórium (2004 – 2013)

Összeállította: HADOBÁS SÁNDOR

Rudabányán működik hazánk egyik legnagyobb bányászattörténeti gyűjteménye, az 1956-ban alapított, azóta több névváltozáson átment *Bányászattörténeti Múzeum*. Az intézményben folyó kutató- és feldolgozó-munka eredményei saját kiadványok híján sokáig nem kaphattak nagyobb nyilvánosságot. Az 1970-es években megindult ugyan egy kiadványsorozat (*Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek*), emellett azonban – más múzeumokhoz hasonlóan – szükségesnek látszott egy évente rendszeresen megjelenő periodika létrehozása, amely a múzeum munkatársain kívül külső kutatók számára is publikálási lehetőséget biztosít. Ennek az anyagi, tárgyi és személyi feltételei 2004-ben teremtdtek meg, amikor is napvilágot látott Az *Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei* első száma. A sorozat a következő két évben a tervek szerint folytatódott, s úgy tűnt, hogy hosszú életű lesz a vállalkozás. 2006-ban azonban a magyar múzeumi szervezetben történt átalakulások miatt a rudabányai intézményt addigi fenntartója, az *Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány* kénytelen volt átadni a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Szervezetnek*, ami névváltoztatással is járt. A három kötetet megért, évkönyv-jellegű periodikának ezért új címet kellett találni. Az előbbinek egyenes folytatásaként így született meg 2006 tavaszán a *Bányászattörténeti Közlemények*, amely azonban már évente két számmal, folyóiratként jelenik meg, szélesítve a szerzők és a feldolgozott témák körét. A szerkesztésről és a kiadásról továbbra is a fentebb említett alapítvány gondoskodik.

A maga nemében első és mindmáig egyetlen hazai periodika a bányászattörténet legkiválóbb magyar szakembereinek és számos külföldi kutatónak adott lehetőséget arra, hogy legújabb kutatási eredményeiket publikálják. Mellettük helyet biztosított e speciális szakterület klasszikusainak is életművük bemutatásával, vagy legfontosabb írásaik újraközlésével. De nem hiányoztak a nyilvánosság számára eddig ismeretlen dokumentumok és a könyvismertetések sem a folyóirat hasábjairól. Az egyes tanulmányokat és közleményeket a lehetőségek szerint gazdag, jó minőségű képanyag kísérte. A szerkesztő nagy figyelmet fordított a tartalomhoz illő gondos tipográfiára és az ízléses nyomdai kivitelre. A kis példányszám (átlagosan 200 db) hátrányait az *Elektronikus Periodika Archivumban* történő internetes megjelenéssel sikerült kompenzálni, ami a legszélesebb hozzáférhetőséget biztosítja. (Az internetes változat a nyomtatott folyóirat megjelenésével egy időben került fel a világhálóra.) Mindezek együtt azt eredményezték, hogy Az *Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei*, illetve folytatása, a *Bányászattörténeti Közlemények* is elismerést, megbecsülést váltott ki szakmai körökben.

A periodika 2013-ban a tizedik évébe lépett, ami a jelenlegi viszonyok között, mikor sorra szűnnek meg a folyóiratok (legutóbb például a népszerű, széles körben olvasott *História* és a tekintélyes *Pécsi Szemle* jutott erre a szomorú sorsra) nem kis eredmény. Az eddig megjelent 3 +15 füzet már elegendő alapot ad arra, hogy elkészítsük az egyesített repertóriumát a szükséges könyvészeti és szerzői adatok kíséretében. A címleírások után az arab szám (1-3-ig) Az *Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei*, a római szám (I-XV-ig) a *Bányászattörténeti Közlemények* megfelelő kötetét jelöli.

Rövidítések

Bev. = bevezetéssel ellátta. – Ford. = fordította. – Jegyz. = jegyzetekkel ellátta. – S. a. r. = sajtó alá rendezte.

Szerzőink

- Dr. Ádám Antalné dr. Babics Anna** nyugalmazott könyvtáros (Pécs);
- Dr. Almási Tibor** történész, egyetemi docens, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja (Szeged);
- Alpárné Dr. Szála Erzsébet** történész, egyetemi tanár (Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron);
- Bartha Lajos** tudománytörténész (Budapest);
- Dr. Baksa Csaba** okl. geológus, ügyvezető igazgató (Budapest);
- Batta István** (1924–2011) bányamérnök (Rozsnyó – Rožňava, Szlovákia);
- Benke István** okl. bányamérnök, technikatörténész (Budapest);
- Dr. Bíró József** bányamérnök, tervező elemző szakközgazdász (Pécs);
- Doc. ing. Peter Cengel, PhD** kohómérnök, nyug. egyetemi tanár (Kassa – Košice, Szlovákia);
- Csath Béla** aranyokleveles bányamérnök, technikatörténész (Budapest – Zalaegerszeg);
- Dr. Csiffáry Gergely** történész, főlevéltáros, a történelemtudomány kandidátusa (Heves Megyei Levéltár, Eger);
- Dr. Dobos Irma** geológus, tudománytörténész (Budapest);
- Farkas Aladár** tanár, helytörténész (Borszék – Borsec, Románia);
- Dr. Freund Mihály** (1889–1984) vegyész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (1955);
- Dr. Gábori Csánk Vera** (1926–1996) régész (Budapesti Történeti Múzeum, Budapest);
- Gavallér Pál** főlevéltáros (Miskolci Egyetem Levéltára, Miskolc);
- Hadobás Pál** igazgató, honismereti kutató (Városi Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum, Edelény);
- Hadobás Sándor** nyug. múzeumigazgató, kuratórium elnök (Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány, Rudabánya);
- Dr. Hála József** etnográfus, egyetemi adjunktus (ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék – tudományos főmunkatárs, Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest);
- Havassy András** tanár (II. Rákóczi Ferenc Gimnázium, Budapest);

Dr. Heckenast Gusztáv (1922–1999) történész, egyetemi tanár;
Hellebrandt Magdolna, B. dr. régész (Miskolc);
Hlobil, Ján muzeológus (Bányászati Múzeum, Rozsnyó – Rožňava, Szlovákia);
Horváth István bányamérnök, mineralógus (Miskolc);
Horváth Pál (1953–2012) muzeológus (Bányászati Múzeum, Rozsnyó – Rožňava, Szlovákia);
Dr. Landgraf Ildikó etnográfus (Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete, Budapest);
Dr. Izsó István bányamérnök, jogász, a Miskolci Bányakapitány-ság vezetője (Miskolc);
Jerg Zoltán speleológus (Rozsnyó – Rožňava, Szlovákia);
L. Juhász Ilona etnológus (Fórum Társadalomtudományi Intézet Etnológiai Központja, Komárom – Komárno, Szlovákia);
Kállai Géza építésmérnök, író (Budapest);
Kolesár Gabriella muzeológus (Rozsnyói Bányászati Múzeum, Rozsnyó – Rožňava, Szlovákia);
Dr. Kollmann Örs László történész (Budapest);
Dr. Kordos László paleontológus, igazgató (Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest);
Kovács Ágnes muzeológus (Bányászati Múzeum, Rozsnyó – Rožňava, Szlovákia);
Dr. Kovács Sándor Iván tanszékvezető egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest);
Král, Jozef, a Montánrevue főszerkesztője (Marianka – Mária-völgy, Szlovákia);
Dr. Kulcsár Péter egyetemi tanár (Budapest);
Dr. Kun Béla vasokleveles bányamérnök (Gyöngyös);
Kušnierová, Edita művészettörténész (Rozsnyó – Rožňava, Szlovákia);
Dr. Lenkei Tibor kutatóorvos (Kolozsvár – Budapest);
Dr. Magyar László András orvostörténész, főigazgató-helyettes (Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapest);
Márkus Zsuzsanna történész-muzeológus (B.-A.-Z. Megyei Bányászattörténeti Múzeum, Rudabánya);

Mendly Lajos bányamérnök, technikatörténész (Pécs);
Nagy Péter történész (Ózd);
Pálffy Gábor okl. bányamérnök, nyug. főmérnök (Budapest);
Dr. Pandula Attila egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem Történeti Intézet, Történelem Segédtudományai Tanaszék, Budapest);
Papp Andrea történész-muzeológus, múzeumvezető (B.-A.-Z. Megyei Bányászattörténeti Múzeum, Rudabánya);
Papp Péter geológus, tudománytörténész (Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest);
Dr. Paulinyi Oszkár (1899–1982) történész, levéltáros, a történelemtudomány kandidátusa (1957), doktora (posztumusz, 1983);
Réthy Károly nyug. geológus (Budapest);
Dr. Rudnyánszky Pál építészmérnök, a Bányászati Építő Vállalat ny. főmérnöke (Budapest);
Doc. PhDr. Ján Sand, PhD (Spolok Permon, Marianka – Mária-völgy, Szlovákia);
Schejbalová, Zdeňka (Masaryk Egyetem, Brno, Csehország);
Sóvágó Gyula okl. bányamérnök (Ruda-Gipsz Bányászati és Feldolgozó Kft., Rudabánya);
Szabó György régész (1956-ban a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, Budapest);
Szederkényi Andrea ének-zene-magyar nyelv- és irodalom-szakos tanár (Miskolc – Rudabánya);
Szemán Attila történész-régész, főmuzeológus (Központi Bányászati Múzeum, Sopron);
Szobota Lajos polgármester (Rudabánya);
Dr. Szvircsek Ferenc történész, c. múzeumigazgató (Salgótarján);
Dr. Tarján Jenő (1915–1999) nyelvész, egyetemi docens (Budapest);
Téglás Gábor (1848–1916) tanár, régész (Déva – Budapest);
Tóth Álmos okl. geológus, Magyar Geológiai Szolgálat Budapesti Területi Hivatala (Budapest);
Tökölly Gábor (1952–2006) történész (Rozsnyó – Rožňava, Szlovákia);
Dr. Török Béla egyetemi docens (Miskolci Egyetem Műszaki Anyagtudományi Kar, Miskolc);

Viktor Gyula (1933–2007) Istvánffy-díjas néprajzkutató (Rudabánya);
Dr. Vitális György aranyokleveles geológus, tudománytörténész (Budapest);
Weisz Boglárka PhD, történész (MTA Történettudományi Intézete, Budapest).
Dr. Zádor Tibor (1910–1988) múzeumigazgató (Miskolc);
Dr. Zelenka Tibor geológus, ny. egyetemi adjunktus (Miskolci Egyetem Földtan-Teleptani Intézeti Tanszék, Miskolc);
Zsadányi Éva geofizikus (Magyar Bányászati és Földtani Hivatal, Budapest).

Könyvészeti adatok

Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei. Szerkesztő: Hadobás Sándor.

- I. szám, 2004, 123 old.
- II. szám, 2005, 142 old.
- III. szám, 2006, 162 old.

Bányásztörténeti Közlemények. Szerkesztő (a XIII. számtól: felelős szerkesztő): Hadobás Sándor.

- I. (I. évf. 1.) szám, 2006, 106 old.
- II. (I. évf. 2.) szám, 2006, 107 old.
- III. (II. évf. 1.) szám, 2007, 120 old.
- IV. (II. évf. 2.) szám, 2007, 130 old.
- V. (III. évf. 1.) szám, 2008, 126 old.
- VI. (III. évf. 2.) szám, 2008, 120 old.
- VII. (IV. évf. 1.) szám, 2009, 134 old.
- VIII. (IV. évf. 2.) szám, 2009, 144 old.
- IX. (V. évf. 1.) szám, 2010, 98 old.
- X. (V. évf. 2.) szám, 2010, 136 old.
- XI. (VI. évf. 1.) szám, 2011, 100 old.
- XII. (VI. évf. 2.) szám, 2011, 172 old.
- XIII. (VII. évf. 1.) szám, 2012, 114 old.
- XIV. (VII. évf. 2.) szám, 2012, 142 old.
- XV. (VIII. évf. 1.) szám, 2013, 139 old.

Repertórium

ALMÁSI Tibor

Megjegyzések Gölnicbánya Kun László királytól elnyert privilégiumához és megerősítéseihez. = 3. 3-12.

A. SZÁLA Erzsébet

A brennbergi szénbányászat a kezdetektől 1900-ig. = XIV. 64-87.

BAKSA Csaba, dr.

Id. dr. Gagyí Pálffy András emlékezete. = 1. 110-114.

BARTHA Lajos

A Hell- (Höll-) család a magyarországi kultúrában. = 3. 43-54.

BATTA István

A gömöri bányászat múltjából. = 3. 13-42.

Vasércbányászat és vasgyártás Lucska és Barka környékén. = 3. 55-65.

BENKE István

Palackba zárt bányászat. A Herman Ottó Múzeum és az Érc- és Ásványbányászati Múzeum kiállítása. = 2. 134-137.

50 éves a pálházai perlitbánya. = IV. 62-74.

Ércörlő malomkövek Telkibányán. = V. 8-90.

BIRÓ József, dr.

A Victoria Rt. mecseki szénbányáinak eladása 1895-ben. = IV. 81-91.

Megállapodások és viták a hosszúhetényi szén kitermeléséről. = VI. 90-104.

Mélybánya lehetősége és építése Hosszúhetényben. = VII. 82-96.

Brikettezési kezdeményezések a 19. században a mecseki szén-területen. = VIII. 105-116.

Riegel Antal, a pécsi vasérckutató. = IX. 17-28.

Az 1950-es évek versenymozgalmai és rajzos megjelenésük a vállalati sajtóban. = XII. 112-121.

CENGEL, Peter – HORVÁTH, Pavol

Vasgyártó-telep a Murány-patak áttörésében (Bretka-Beretke, Szlovákia). = V. 43-60.

Viszályok a beretkei (bretkai) vasgyár körül. = VII. 97-105.
A kiskarami (hroneci) Blauöfen. – Hronecká Blauöfen. = VIII.
91-104.

CSATH Béla

Díszes artézi kútfők az Alföldön. = V. 61-85.

CSIFFÁRY Gergely, dr.

A bükszéki kőolaj-előfordulás és a „*lidércfény*”. = IV. 37-53.
Egy vállalkozó nagybirtokos nemes Heves megyében. (Beniczky György és családja tevékenysége a 19-20. században.) = XII. 30-71.

A szilvásvárad vasipar. = XV. 20-41.

DOBOS Irma, dr.

Georgius Wernher Magyarország csodálatos vizeiről. = XI. 3-14.

FARKAS Aladár

Szénbányászat Borszéken. = XII. 91-101.

Kőbányászat Borszéken. = XIII. 43-52.

A borszéki üveggyár. = XIV. 104-114.

FREUND Mihály

A petróleum az ókorban és a középkorban. = X. 100-110.

GÁBORI CSÁNK Vera

Európa legrégebb bányászati emléke Farkasréten. = II. 3-14.

GAVALLÉR Pál

Targonca vagy kapa? (Nagybánya 1480. évi pecsétjéről.) = 2.
31-40.

A bányászjelvény heraldikai és sigillographiai alkalmazása Magyarországon. = 2. 81-85.

HADOBÁS Pál

(Közlí): Helyzetjelentés a diósgyőri vasgyár szénbányáiról (1930).
= III. 105-112.

HADOBÁS Sándor

(Bev., s. a. r.): Iratok a rudabányai nagyüzemi vasércbányászat történetéhez. = 1. 93-109.

(Bev., s. a. r.): Régi leírások magyarországi bányavidékekről = 2. 91-116. – 1. Gróf Teleki Domokos az alsó- és felső-magyarországi bányavárosokról (1796) 91-106. – 2. Jan Ackersdijck utrechti professzor útiélményei az alsó-magyarországi bányavidéken (1823). 107-116.

- Újjászületett az Érc- és Ásványbányászati Múzeum ásványkiállítására. = 2. 128-133.
- A 7. Rudabányai Múzeumi Nap. = 2. 138-140.
- A Gölnichányai Bányászati Múzeum. = 3. 136-146.
- (Bev., közli): A rudabányai vasércbánya villamosításának kezdete. = 3. 147-150.
- Dr. Kretzoi Miklós (1907-2005). = 3. 151-153. [Nekrológ.]
- Dr. Moldovai Viktor (1921-2005). = 3. 154-159. [Nekrológ.]
- (Bev., s. a. r.): Hosztják Albert kiadatlan tanulmánya Ormospuszta szénbányászatának kezdeteiről. = I. 55-78. Benne: Hosztják Albert: Az Ormospusztai M. Kir. Államvasgyári Bányauzem rövid történeti leírása. 59-78.
- Téglás Gábor. = I. 83-92. [Téglás Gábor bányásztörténeti vonatkozású írásainak bibliográfiájával.]
- Könyv Jászó múltjáról. = I. 99-103. [Könyvismertetés.]
- Újabb bányásztörténeti könyvek Szlovákiából. = I. 104-106. [Könyvismertetés.]
- (Közli): Jelentés a rudabányai vasércbányászat és a település fejlesztéséről (1953). = II. 65-86.
- Dr. Faller Jenő (1894-1966). = II. 87-99. (Faller Jenő bányásztörténeti írásainak bibliográfiájával.)
- Tiszteletadás az Alma maternek. = II. 100-101. [Könyvismert.]
- Eltűnő szakmák emlékezete. = II. 102-104. [Könyvismertetés.]
- A magyar olaj- és gázipar élő öröksége. = II. 105-116. [Könyvismertetés.]
- (Közli): Sikeres bányamentés 1859-ben. = III. 77-80.
- (Közli): Vasérckutató Bódvarákó és Tornaszentandrás környékén (1938). = III. 95-104.
- Mangánérc-bányászatunk breviáriuma. = III. 113- [Könyvismertetés.]
- (Közli): A rozsnyói Szent Anna-kép a művészettörténeti szakirodalomban. = IV. 75-80.
- Emlékezés dr. Vastagh Gáborra. = IV. 92-94.
- (Bev., közli): Szembratovics Sándor szakvéleménye a telkibányai arany- és ezüstbányásatról. = IV. 95-108.
- Viktor Gyula (1933-2007) = IV. 109-115.
- Búcsú Barcsák Jánostól (1954-2007). = IV. 116-119. [Nekrológ.]

Bányászattörténeti konferencia-kötet Rozsnyóról. = IV. 126-128.
[Könyvismertetés.]

Pocsubay Sámuel rudabányai bányamester emléklapja 1939-ből. = V. 91-95.

130 éve hunyt el Volny József. = V. 95-99.

Megkésett emlékezés dr. Lux Gyulára. = V. 100-105.

Két régi sorozat új kötete. = V. 122- [Könyvismertetés.]

Olvasóink figyelmébe ajánljuk... = VI. 114-116. [Könyv- és folyóirat-ismertetés.]

Bányászati oktatás a selmeci akadémia alapítása előtt. = VI. 116- [Könyvismertetés.]

(Bev., közli): Csaplovics János értekezése Aranyidka bányászataról. = VII. 114.126.

Banské mesto Dobšiná. = VII. 130-133. [Könyvismertetés.]

Későközépkori bányászjelvény a svedleri római katolikus templomból. = VIII. 86-90.

(S. a. r., közli): Főbányabejárás jegyzőkönyv 1893-ból. I. rész. = VIII. 125-137.

A mecseki bányagödrök és meddőhányók „utóélete”. = VIII. 138-140. [Könyvismertetés.]

Lőcse és Kassa rudabányai származású, jegyzője, Jacob Gulden. = IX. 37-41.

(Bev., közli): Hans Dernschwam (?) jelentése a felső-magyarországi bányavárosokról. = IX. 71-78.

(Közli): Főbányabejárás jegyzőkönyv 1893-ból. II., befejező rész. = IX. 79-91.

Újdonságok Szlovákiából. = IX. 92-96. [Könyvismertetések.]

Trangous Lajos, a reformkor sikeres bánya- és kohóvállalkozója. = X. 76-85.

Bányászimák és egyházi énekek a 18. századból. = X. 131-133. [Könyvismertetés.]

A Montánna história 2. kötete. = X. 133-135. [Könyvismertetés.]

A rudabányai vasbuca. = XI. 88-92.

Bányász díszszobor 1948-ból. = XI. 93-97.

Teljessé vált bányászattörténetünk breviáriuma. = XI. 98-99. [Könyvismertetés.]

Egy magyar bányászcsalád kanadai emlékei. = XII. 102-111.
 (Bev., közli): Dr. Liffa Aurél leírása a Telkibánya környéki régi bányákról. = XII. 123-132.
 Hazai és külföldi bányászattörténeti kiadványok. = XII. 167-170. [Könyvismertetés.]
 A kanadai magyar bányászok sorsa Tóth István visszaemlékezéseinek tükrében. = XIII. 65-82.
 Kétszáz éve született dr. Wenzel Gusztáv (1812-1891). = XIII. 92-95.
 Dr. Zsámboki László (1935-2012). = XIII. 96-100.
 Egercsehi szénbányászatának krónikája. = XIII. 106-109. [Könyvismertetés.]
 A harmadik Montánna história. = XIII. 110-113. [Könyvism.]
 A bányászok pálinkázása. = XIV. 122-131.
 Hajnóci R. József, a szepesi bányavárosok történetírója. = XIV. 132-141.
 A rudabányai első világháborús bányász hősi emlékmű és alkotója. = XV. 103-112.
 Horváth Pál emlékére (1953 – 2012). = XV. 112-117.
 A Montánna história negyedik kötete. = XV. 118-121. [Könyvismertetés.]
 A Bányászattörténeti Közlemények és előzménye repertórium (2004-2013). = XV. 122-138.

HÁLA József – LANDGRAF Ildikó

A háromszáz özvegyasszony tánca. Egy bányászmondánk néhány történeti, irodalomtörténeti és folklorisztikai vonatkozása. = 1. 3-35.

HECKENAST Gusztáv, dr.

Az 1707. évi selmecbányai bányászfelkelés. = XIII. 3-15.

HELLEBRANDT Magdolna, dr.

A vasművesség kezdetei Észak-Magyarországon. = X. 3-20.

HLOBIL, Ján

Rézérc-lelőhelyek a dobsinai és a rozsnyói régióban. = 2. 41-51.

A vasérc bányászatának és feldolgozásának története Krasznahorkaváralja és Dernő körzetében. = 3. 124-129.

HORVÁTH István

Hernyák Gábor 80 éves. = VII. 127-129.

HORVÁTH Pál

A Pelsőci-fennsík Csengőlyuk nevű zsombolyának történelmi feliratai. = 2. 63-80.

Adalékok a Csengőlyuk feltárásának történetéhez. = 2. 86-90.

A bányászok és a bányauzemek szerepe a szlovákiai Gömör barlangjainak kutatásában és felmérésben. = 3. 91-123.

HORVÁTH, Pavol [Horváth Pál]

A Rozsnyói Bányászati Múzeum különlegessége: a világ harmadik legrégebbi gőz-úthengere. = VI. 84-88.

IZSÓ István, dr.

Adalékok Telkibánya bányászatának 19-20. századi történetéhez. = II. 47-58.

A magyar bányajog fejlődésének főbb állomásai. = III. 3-16.

(Közlő): Körmöcbánya bányászatának története. = V. 106-121.

Tudósítások a Magyar Királyság ásványkincseiről és bányászatáról a 17. század közepétől 1830-ig megjelent európai periodikákban. = VII. 29-54.

Bányásztörténetünk legkorábbi irodalmi forrásairól. = VIII. 3-34.

JUHÁSZ Ilona, L.

A permonyík. (A bányaszellem és bányamanó egy gömői bányásztelepülés, Rudna hiedelemvilágában) 1. 36-58.

KÁLLAI Géza, ifj.

Édesapám, Kállai Géza. = 3. 85-90.

Két tanulmány a máriavölgyi / mariankai palabányászatról. = VIII. 50-67. [Benne: PAPP Péter, Ján SAND – Jozef KRÁL és Zdeňka SCHEJBALOVÁ írásaival, 1. a szerzőknél!]

KOLESÁR Gabriella

A legenda eltávozott. = XIII. 101-105. [Nekrológ Batta Istvánról.]

KOLLMANN Örs László, dr.

Dobsina a középkorban. = X. 21-47.

KORDOS László, dr.

Rudabánya, az emberré válás világhírű lelőhelye. = VI. 3-12.

KOVÁCS Ágnes

A Rozsnyói Bányászati Múzeum története. = 2. 117-127.

Arany Adalbert László nyelvészprofesszor és múzeumigazgató emlékezete. = 3. 130-135.

120 éve hunyt el Mikulík József. = I. 77-82.

185 éve született gróf Andrássy Manó. = II. 59-64.

KOVÁCS Sándor Iván [bev.] – **KULCSÁR Péter** [ford.]

Szepsi Csombor Márton ismeretlen értekezése a fémekről. = 2. 3-30.

KUN Béla, dr.

Mozaikok a nyugat-mátrai ércbányászat történetéből. = X. 86-99.

KUSNIEROVÁ, Edita – **TÖKÖLY Gábor**

Középkori falkép-festészet a gömöri bányavidéken. = VI. 44-63.

LENKEI Tibor, dr.

Kövületek Rátkáról. = III. 69-76.

MAGYAR László András

Jean Baptiste Morin francia orvos látogatása az alsó-magyarországi bányavidéken (1615). = III. 17-26.

(Bev., ford., jegyz.): Michael Dachzelt: A bányamanókról (1662). = XIV. 3-38.

MÁRKUS Zsuzsanna

A rudabányai vasércbányászok táplálkozási szokásai. = VII. 69-81.

Bányavárosi boszorkányperek, különös tekintettel egy 1715. évi telkibányai esetre. = VIII. 35-49.

(Közl): Az Ormosi Bányaüzem története 1968-1981. = X. 111-130.

A Borsodi Bányász című hetilap. = XIII. 60-64.

MENDLY Lajos

Emlékek a borsod-gömöri bányászat múltjából. = IV. 25-36.

Kitaibel Pál Baranya megyei utazásainak ásványtani és bányászati vonatkozásai. = VII. 55-68.

A Zsolnayak és a bányászat. = IX. 3-16.

„Bauxitbánya Vállalat, Pécs.” = IX. 62-70.

Jaroslav Jičínský, a korszerű pécsi szénbányászat megteremtője. = XII. 72-90.

A pécsi Szent István-akna Vendégeknyve. = XV. 58-82.

MENDLY Lajos – dr. ÁDÁM Antalné dr. BABICS Anna

Dr. Babics András. = III. 81-94. (Dr. Babics András bányászattörténeti írásainak bibliográfiájával.)

NAGY Péter

Az ózdi vasgyári alkalmazottak lakáskörülményei 1918 és 1945 között. = XI. 64-87.

PÁLFY Gábor – HADOBÁS Sándor

Podányi Tibor (1920-2003). = 1. 115-119.

PANDULA Attila, dr., Csc

Reprezentatív könyv a selmeci kamaragrófok portréiról. = IV. 120- 126.

PAPP Andrea

Rudabánya és Dobsina bányaváros kapcsolatai. Bulénerék Rudabányán. = 3. 66-84.

Egy hiánypótló könyv margójára. = III. 116-118. [Könyvismertetés.]

A recski ércbányászat a történész szemével. = VIII. 140-142. [Könyvismertetés.]

Adalékok a rudabányai bányaegészségügy történetéhez. = X. 48-75.

(Közreadja): Rudabánya kisközség képviselő-testületének díszközgyűlési jegyzőkönyveiből. = XIII. 83-91.

PAPP Andrea – SÓVÁGÓ Gyula

Az 1965. évi rudabányai bányaszerencsétlenség. = VIII. 68-85.

PAPP Andrea – HADOBÁS Sándor:

Kállai Géza (1884-1948). = VIII. 117-124.

PAPP Péter

A bánya szíve az érc. (A XVII. századi Selmec Marsigli-féle bemutatása alapján.) = IV. 3-24.

Bevezető sorok. = VIII. 50. [A máriavölgyi – mariankai palabányásatról szóló két tanulmányhoz.]

PAULINYI Oszkár

A bányaművelés formái a középkorban. = XV. 3-11.

RÉTHY Károly

Aknaszlatina, az európai sóbányászat egyik fellegvára. = IX. 42-48.

A rónaszéki sóbányászat. = IX. 49-56.

Az aknasugatagi sóbányászat. = IX. 57-61.

RUDNYÁNSZKY Pál

A Bányászati Építő Vállalat a bányászat szolgálatában. = VII. 106-113.

SAND, Ján – KRÁL, Jozef

A máriavölgyi (mariankai) palabányászat rövid története. = VIII. 51-57.

SCHEJBALOVÁ, Zdeňka

Egy fancia mérnök (bányavállalkozó, politikus, bankár) Auszt-ria–Magyarországon. = VIII. 68-85.

SÓVÁGÓ Gyula

A perkupai gipsz- és anhidritbányászat. = 2. 52-62.

Rézflotálás Rudabányán az 1970-es években. = I. 5-36.

SZABÓ György

Helytörténeti és bányászati gyűjtemény Rudabányán. = 1. 69-74.

SZEDERKÉNYI Andrea

Fejezetek a rudabányai bányász fúvószenekar történetéből. = XV. 83-93.

SZEMÁN Attila

A bányászkapáról. = I. 5-36.

Szomolnoki bányapénzeink. = II. 15-46.

A magyarországi bányászegyenruhák történeti rétegei. = V. 3-42.

Újabban előkerült középkori bányásszerszámok Rudabányáról. = VII. 3-28.

Úrvölgyi bányapénzeink. = XI. 15-45.

Újabban előkerült magyar csillék. = XIII. 53-59.

A farbőr, mint bányásszimbólum. = XIV. 39-63.

[SZOBOTA Lajos – KÁLLAI Géza]

Dr. Görgő Tibor síremlékének avatása. = 3. 157-160.

SZVIRCSEK Ferenc, dr.

A 125 éves jubileum árnyoldala a nógrádi szénmedencében. = VI. 64-83.

TARJÁN Jenő

Hogyan született meg 1939-ben „A vasércbányászat szaknyelvének szókincse Rudabányán” című doktori disszertációm? = VI. 105-113.

TÉGLÁS Gábor

Bányába induló római bányászcsoporthoz Linaresből. = I. 93-98.

TÓTH Álmos

(S. a. r., bev., jegyz.): Almási Balogh Pál „geológiai indítványa”, valamint Almási Balogh Pál, Frivaldszky Imre és id. Schedius Lajos jelentése geológiai nevezetességek gyűjtéséről. = I. 75-92.

Velty István, a „kutató”. (Fejezetek a magyar bauxitkutatás és bányászat korai történetéből.) = III. 55-68.

A bánya, 1908-1919. Egy hajdani bányászati szaklap emlékére. = XI. 46-63.

„Teleki Géza részére moszkvai útja előtt”. = XIII. 33-42.

TÖRÖK Béla, dr.

Vasérc, vasbuca, vastárgy. Az első magyar vaskohászok műhelyei és technikája a Kárpát-medencében. = XII. 3-29.

VASTAGH Gábor, dr.

Egy XVIII. századi magyar vasolvasztó-kemence. = XV. 12-19.

VIKTOR Gyula

Dr. Görgő Tibor bányaeorvos-költő. = I. 58-62.

A rudabányai Gvadányi-szobor története. = I. 63-67.

VITÁLIS György, dr.

(Közl): Selmezbányától Sopronig. Szemelvények dr. Vitális István 1919-20. évi naplóiból és szakvéleményeiből. = XII. 133-166.

Böckh Hugó *Geológia (II. Stratigrafia)* című könyvének földtörténeti és telepísmertani tanulságai. = XIII. 16-32.

Dr. Vitális István szénkutatásai 1920 és 1925 között. = XIV. 88-103.

Dr. Vitális István szénkutatásai 1926 és 1934 között. = XV. 42-57.

WEISZ Boglárka

A nemesércbányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és Anjou-korban. = VI. 13-43.

ZÁDOR Tibor, dr.

A sportélet kezdetei Rudabányán. = IX. 29-37.

ZELENKA Tibor, dr.

Id. dr. Gagyai Pálffy András, a kutató bányász és a földtan kapcsolata. = IV. 54-61.

ZSADÁNYI Éva

Andrija Mohorovičić és egy megkésett centenáriumi emlékezés. = XIV. 115-121.

A kecskeméti „földi tünemény”. = XV. 94-101.

*Magyar András: Olvasó bányász (fafaragás).
(A rudabányai Bányászattörténeti Múzeum gyűjteményéből.)*

T a r t a l o m

Tanulmányok

A bányaművelés formái a középkorban. (<i>Dr. Pauliny Oszkár</i>)	3
Egy XVIII. századi magyar vasolvasztó-kemence. (<i>Dr. Vastagh Gábor</i>)	12
A szilvásvárad vasipar. (<i>Dr. Csiffáry Gergely</i>)	20
Dr. Vitális István szénkutatásai 1926 és 1934 között. (<i>Dr. Vitális György</i>)	42
A pécsi Szent István-akna Vendégekönyve. (<i>Mendly Lajos</i>)	58
Fejezetek a rudabányai bányász fúvószenekar törté- netéből. (<i>Szederkényi Andrea</i>)	83

Közlemények

A kecskeméti „földi tünemény”. (<i>Zsadányi Éva</i>)	94
A rudabányai első világháborús bányász hősi emlékmű és alkotója. (<i>Hadobás Sándor</i>)	103

In memoriam

Horváth Pál emlékére (1954. március 23. – 2012. december 17.) (<i>Hadobás Sándor</i>)	113
--	-----

Szakirodalom

A Montánna história negyedik kötete. (<i>Hadobás Sándor</i>)	119
A Bányászattörténeti Közlemények és előzménye reper- tóriuma (2004-2013). (<i>Hadobás Sándor</i>)	123